

MÁSODIK KÖNYV.

A SZENT ISTVÁN-FÉLE ALKOTMÁNY.

I. RÉSZ.

ALAKULÁSI ÉS VIRÁGZÁSI KORSZAK.

MISODIA KÖNYV

A SZENT IRVÁN-FELE ALKOTMÁNY

I. KÖTET

ALFÖLDI ÉS VÁROSI KÖNYVTÁR

I. FEJEZET.

E korszak történeti eseményeinek vázlata.

1. §.

*Sz. István.*¹⁾

Midőn a tizedik század hanyatlásával szükségessé vált, hogy a magyar a nyugati keresztény népek alkotmányához idomítsa nemzeti szervezetét, Istvánnál alkalmasabb egyéniség nem birhatta volna a vezérséget. Ő, ki színtelen buzgalommal ragaszkodott a kereszténység tanaihoz, ki a nyugat-európai irány átértése után is részese tudott maradni a sajátos magyar nemzeti felfogásnak, és ki végtére tetterőt ildommal párosított, e nagy feladat megoldására valóban hivatott volt.

A keresztény vallás terjesztése, mire Istvánt hitbeli meggyőződése indította, e cél elérésére a legsikeresebb eszköz volt. Nem csak azért, mert a vallásos eszmék, melyek a nagy koreszmékkal karöltve alakulnak által, mindannyi álladalmi és társadalmi eszmék közül legelsőbbben képesek valamely nemzet összes rétegeit áthatni és ezáltal ezt előkészíteni a többi velök öszhangzásban álló koreszmék befogadására: hanem mert a középkori Európában a keresztény vallást hirdető egyház úgyszólván egyedüli letéteményese és terjesztője volt azon eszméknek, melyek az egykori nyugat-római birodalom területén megtelepedett u. n. barbar népekre nézve közös eszmék voltak, és így őket egymáshoz kö-

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története. Pest, 1861. I. köt. 69—98. l.

zelebb hozva félig-meddig békés együttlétüket közvetíték.

István törekvése ez irányban azonban erős ellenhatást szült az ősvallás és ősi szervezet mellett buzgólkodók részéről, kiknek élén a somogyi Koppány állott, és csak a bényi sánczok mellett vívott győzelem biztosította a térítés művét. Három évi hittérítői munkásság után, mely Istvánnak a „szent“ és „a magyarok apostola“ mellékneveket szerelte meg, a keresztény vallás olyannyira elterjedt a nemzetnél, hogy politikai szervezetének a nyugati keresztény népekéhez mért átalakítása is véghez mehetett. Az 1000-ik év augusztus 15-én Esztergamban ünnepelt koronázás első adott külső, határozott kifejezést ezen átalakulásnak, melyet István, ki a koronát nem a római császártól, hanem a római pápától kéré, a nemzet politikai függetlenségének megóvásával létesített szemben a római császársággal, mihez a Sylvester-féle bulla az egyházi önállóságot is csatolta.

Az új, önálló, keresztény magyar királyság szervezete, melynek alapjait István ez időtájt vethette meg, csak nehéz küzdelmek mellett volt az egész országra kiterjeszthető. Erdélyben romba kellett még dönteni a törzsszerkezetet, legyőzve Gyula vezért, és simulékony-ságra bírni a székelységet; Magyarország délkeleti részeiben pedig le kellett küzdeni Ochtum, Glad ivadékának lázadását, és visszaverni a bessenyő fejedelemnek Keannak támadásait. Harmincz évi kitartó munkásság után azonban, melyet bonyadalmak a külfölddel csak ritkán szakítottak meg, úgy látszott végtére, mintha a keresztény nyugat-európai irány már elég mély gyökeket vert volna a nemzetnél, hogy az általa szövetségben az ősmagyar szervezet több rendbeli elveivel képezett új szervezet fenmaradása s természetes továbbfejlesztése biztosítottnak tekintethessék, Istvánénál ke-

vésbbé erős kezek vezetése alatt is. Csak a szellemre nézve, melyben ez eszközöltessék, tartotta István szükségesnek fiához, Imréhez intézni tanácsait, melyek a nagy király kormányzása irányelveit tüntetik előnkbe. Ép azért Imrének 1031-ben bekövetkezett halála és oly utód hiánya, ki lelkesültséggel ragaszkodott volna valósi és politikai elveihez, a nemzet jövője iránt meg aggodalmakkal tölthette el Istvánt, kinek uralkodása végszakát női ármány és összeesküvés keseríték meg.

1038. auguszt. 15-én porhüvelybe a székesfehérvári sirboltba temetkezett; alakjában azonban, a mint az időben térben távozott, a nemzet egy nagy, egy termékeny eszmét látott mindinkább személyesítve, t. i. a magyar simulásának eszméjét Európa többi népeihez nemzeti sajátságainak megőrzésével. Innét, hogy nem csak az európai jellemet nyert magyar államot és alkotmányt Istvánról elnevezni, hanem minden nevezetesebb államintézményt ez irányban reá visszavezetni Magyarországon idővel ép oly szokássá vált, mint Nyugat-Európában megannyi lényegesebb államintézményeket Nagy Károlytól eredeztetni.

2. §.

Szent Istvántól I. Gézáig. ¹⁾

Az időszak, mely István uralkodását követte, a sz. király művének életrevalóságát nehéz megpróbáltatásnak vetette alá. A külföldi irány és elem, melyeket István oly tapintatosan tudott a nemzet gondolkozásához idomítani, a velencei származású Péternek uralkodása alatt, ki a vérszerződés megszegésével Gizella, az özvegy királyné, ármányai folytán jutott a trónhoz, korlátlan erővel gyakorolhatták hatásukat. A visszatetszést, melyet ez a nemzetnél szült, a hozzája szegődött kegyetlen-

¹⁾ V. ö. Szalay I. k. 135—172. l.

ség gyűlöletté fokozta, mely végtére Péter elűzetése és a kún *Aba Sámuelnek*, István sógorának trónra emelésében szerzett magának elégtételt (1041). Abának botor és később szinte zsarnok kormánya egyrészt, és III. Henrik római császár segélye másrészt, visszahozták ugyan Pétert a ménfői győzelem után a trónra (1044), de a nemzet függetlenségének odavetése a római császárságnak a székesfehérvári hűbéri nyilatkozat képében (1045) nem csak Péter ellen keltett újabb lázadást, hanem egyzersmind erős visszahatást is az ösvallás és ősi intézmények felé.

Endrének (I), az oroszthoni száműzetéséből visszatért Árpádnak sikerült ugyan (1046) a nemzet higgadtabb része segélyével a Vata vezérelte mozgalmat elnyomni és magát a trónon megerősítve a Sz. István-féle intézményeket fentartani, de ezek tovább fejlesztését és nagyobb mértékbeni megszilárdulását elsöben a külháborúk akadályozták, melyeket III. Henrik császárral kellett küzdenie. E háborúskodások, köszönet Béla, Endre fivére, vitézségének, a Vértess-alján vívott fényes győzelem (1051) és Pozsony hősi ellentállása (1052) után, az 1053-iki triburi kötéshez vezettek, mely Magyarország önállóságát Némethonnal szemben biztosította, habár a Szárhegy és a Lajtha, vagy mint ezt ekkorában nevezték, a Sárviz közötti vidéknek, mely Aba óta amugy is már német kézen volt, végleges átengedése árán.

De akadályozták az álladalmi és társadalmi élet tovább fejlesztését Endre alatt a belviszályok is, melyek a trónutódlás miatt Endre és öccse Béla között támadtak. A mondaköltészet a várkonyi kard- és korona-féle episod formájába öntötte a féltékenységet, mellyel Endre, fia Salamon érdekében, testvére iránt viseltetett, tartván, hogy a nemzet, mely a magyar trónutódlás elvei

értelmében az Árpádfiak bármelyikét emelhetette a királyi trónra, Bélát, ki magának a hadban dicsőséget, az Endre által kormányára bízott tiszai részekben pedig az ügyes és erélyes kormányzó hirnevét szerezte meg, elébe fogná tenni a csecsemő Salamonnak. A féltékenység végtére nyílt viszályhoz vezetett, mely a Tisza mellett Endrére nézve szerencsétlenül vívott ütközet után a tihanyi sirböltöt számára megnyitá (1061).

A mily határozottsággal lépett fel *Béla* testvére ellen, oly erélyesnek mutatkozott a trónon is. Ügyes kézzel csillapította le a második Vata-féle lázadást, az utolsó nagyobb szerű mozgalmat, mely a keresztény vallás és intézmények ellen Magyarországon intéztetett, és bölcs intézkedései, mint a vásárok rendezése, a pénzláb meghatározása és az adórendszer igazságos megállapítása által az anyagi fejlődést elősegíté, minek folytán a társadalmi rend is mindinkább helyreállott és így az ország képesítettett azon rázkódtatások elviselésére, melyeknek Béla után ujólag áldozatja lett.

A szerencsétlen dömösi esés után, mely Béla halálát okozta (1063), fiai, kik példányképei voltak az akkori kor nemesebb alakjainak, felvetve, hogy atyjok halálával közülök bár melyik is csak az országnak háborúba bonyolítása árán nyerhetné el a trónt és tarthatná meg azt, és talán meghatva atyjok végzetszerű kimulása által, miben az akkori vallásos század Isten ítéletét vélte láthatni *Salamonnak*, Endre fiának szerezték meg a koronát, magoknak az ország harmadrészének kormányát Salamon felsőbbbsége alatt kötve ki.

Az első, Dezső győri püspök közbenjárásával rövid idő mulván lecsillapult viszálykodás után király és hercegek között, ezek egyetértő működése szötte a magyar történetbe a cserhalmi dicső napot (1070) és az emlékezetes nándori ostromot (1073). A gyógyíthatlan meg-

hasonlás, mely ez alkalommal a fejedelmi rokonok között keletkezett, polgárháborút szított, melynek a mogyoródi ütközet vetett véget (1074), mely Salamont, az uralkodásra alkalmatlan fejedelmet, a hitszegő szövetségest, a feslett erkölcsű férfiut, a vásott keblű fiút külföldre menekülni kényszerítette és a trónhoz Béla fiainak utat nyitott.

3. §.

*I. Gézától II. Istvánig.*¹⁾

A mogyoródi ütközet nevezetes esemény a magyar történetben, mert habár a belvillongások még nem szüntek meg végkép, ezóta veszi kezdetét a haza újabb felépülése, melynek eszközlője László vala. Ő volt hisz az, ki már a szerény, ingadozó (I.) Géza alatt igazgatta tulajdonkép az országot, erélyes kézzel visszautasította Salamon kísérleteit a trónt ismét elfoglalni, és védelmezte hason erélylyel az ország függetlenségét, midőn VII. Gergely, a nagynevű Hildebrand, a pápai universalis monarchia létesítésére czélzó törekvéseit Magyarországra irányozta, és ezt hűbérkép majd Salamon, majd Gézának felajánlotta.

És ez igények végkép elhallgattak, midőn Géza halálával (1077), ennek fia, Kálmán mellözésével (I.) László jutott a trónra, korának, mond a krónika, legszebb férfia, egy vállal meghaladva seregét és ilykép már külsőleg jelezve az erélyt, mely benne lakozott. Ellenébe hiában törekedett igényeit érvényesíteni Hildebrand, hiában szötte fondorlatait a trón visszanyerése végett Salamon és támadtak az országra a kúnok: László, a mint erős kézzel verte vissza e támadásokat, úgy helyreállította a nyugalmat is az országban, sőt ennek határait is

¹⁾ V. ö. Szalay I. köt. 172—233. l.

előbbre vitte. Uralkodása idejére esik ugyanis Horvátországnak Magyarországhoz csatolása (1091).¹⁾

Lászlónak a kúnokkal vezetett háborúja, mely ez eseményeket követte (1092) s vezérükkel, Ákossal, személyesen vívott harca, és a megtiszteltetés, melyben részesült, midőn az első keresztes háború vezérévé őt szemelték ki, jogtörténelmi szempontból csekélyebb érdekűek. Csak azt kell még kiemelniünk, hogy László mint törvényhozó is kitűnt, reánk maradt törvénykönyvei ebbeli belátásának s különösen a jogbátorság fentartására irányzott törekvéseinek fényes bizonyítékát nyújtván. Ennyi tevékenység Lászlót, kit az egyház szentjei közé számít, a nemzet kegyelele tárgyává tette; sirja, melyet Nagy-Váradon lelt, oly tiszteletben állott, hogy a nála letett eskü bármely másnál szentebbnek tartatott, és a vörös zászló, mely alatt győzelemről győzelemre vezette a magyart, sokáig az ország elenódiái között őriztetett.

Kálmán, Gézának fia, ki nagybátyját a trónon követte (1095), ha nem is mérközhetett erélyre nézve Lászlóval, felvilágosultság és a korszellem felfogása tekintében azt kétség kívül meghaladta. Bizonyította ezt Kálmán tetteivel azonkép, mint törvényes intézkedéseivel. Bizonyította, midőn az első keresztes hadjárat a nagy népmozgalmakkal jární szokott mindannyi salak kíséretében az országra támadt; és tanusította azt, midőn László szerzeményét biztosítva a magyar uralom ki-terjesztését a tengerparti városokra eszközölte.

A normannokkal kötött szövetség, melyet Kálmán házassága a normann király-leánnyal, Busillával megerősített, könnyítette e városok elfoglalását, mi részben már 1097-ben történt, azonban a közbejött orosz háború

¹⁾ Erről e könyv 7. fejezetében lesz alkalmunk szólni.

és Velencze folytonos agyarkodása miatt csak 1102-ben volt végrehajtva. Az új szerzemény, emlékezettel a régi Dalmatiára, ennek nevét nyeré és Kálmán Bieolagradban, a mai Ó-Zarában magát Horvát- és Dalmátország királyává koronáztatá, azóta állandóan viselvén ő és utódai a dalmát királyi czimet, mihez még, miután foglalásai a Narenta vizéig terjeszkedtek, odáig, hol a Ráma vize ömlik beléje, Kálmán a „Ráma királya“ czimet is csatolta. És e dalmát szerzeményt a következő években, főleg 1105-ben, a szomszéd szigetek megvételével gyarapítá s csatlakozásukat a magyar államtesthez nevezetes kiváltságok osztogatásával törekedett megszilárdítani. De, fájdalom, Dalmatiának a magyar államtesthez fűzését szoros, elválaszthatlan kötelékekkel megakadályozták azon viszályok, melyeket a horvát kormányzóságtól elmozdított Álmos, támogatva V. Henrik római császár által, testvérének Kálmánnak támasztott és a nagy fejedelem uralkodása végéig tartottak, melynek végperceit Álmos és fia, Béla megvakítása szennyezi be.

Kálmán törvényhozását, szereplésének ezen legdicsőbb részét illetőleg, e helytt csak annyit, hogy ez szemben István s László törvényhozásával a nemzet jelentékeny haladását jelezi a művelődés terén és kétségbe nem vonható tanuságot tesz, hogy a sz. István-féle álladalmi s társadalmi rend eszméi már teljesen áthatották a nemzetet és evvel a sz. István-féle államszervezet alakulási szaka mintegy befejezettnek tekinthető.

4. §.

II. Istvántól az arany bulláig.¹⁾

Kálmán után egy ideig nem találkozunk erélyes fejedelemmel a trónon. *II. István* uralkodását (1114—1131) Dalmatia nagyobb részének elveszte, a szerencsét-

¹⁾ V. ö. Szalay I. k. 237—312. l.

len orosz háború és bellázadások jellemezték; *II. v. Vak Béla* országlását (1131—1141) pedig, melyet az aradi vérnapi gyászosan inaugurált, a viszálykodások Kálman törvénytelen fiával, Boricscsal úgyszólván egészen betöltik. Nem sokban különbözött tőlök erélyre s kormányzó tehetőségre nézve *II. Bélának fia, II. Géza*, kinek husz évi (1141—1161) uralkodása azonban mégis több tekintetben nevezetes.

Alatta adott Magyarország a Flandriából menekült szászoknak hazát, bennök a Szepesség és Erdélyben tevékeny, iparos lakosságot nyerve. Alatta továbbá szerzett Magyarország első ízben, habár csak mulólag, jogigényeket Szerbiára, de elvesztette másrészt húzamosb időre egyházi önállóságának egyik lényeges alkatelemét, mely még Sz. István szerzeménye volt.¹⁾ És végtére az ő uralkodása alatt vették kezdetüket azon törekvések, melyek egy ideig mind nyugat, mind kelet felől Magyarország függetlensége ellen irányoztattak, s különösen a keleti görög befolyás, irányát az álnok Mánuel-től véve, fenyegette a legnagyobb veszéllyel az országot.

Felhasználásával az Árpád család tagjai közötti egyenetlenségeknek, sőt ezeket ügyes kézzel még tovább szöve, már *II. Géza* alatt támasztott Mánuel zavarokat, ennek halálával pedig fia *III. István* ellenében a magyar trónutódlás kérdésébe avatta magát és majd *II. Lászlót* (1161), majd *IV. Istvánt* (1162), Gézának testvéreit segítve a trónra, az országot polgárháborúba keverte, és *IV. Istvánnak* 1165-ben bekövetkezett kimulása után is folytatva ellenségeskedéseit Dalmatiának Byzancz uralma alá jutását eszközölte.

III. Bélát (1173—1196), ki byzanczi tartózkodása alatt a görög műveltséggel azonkép mint a görög poli-

¹⁾ Erről bővebben e könyv 6. fejezetében.

tika eszközeivel megismerkedett, illeti meg a dicsőség, hogy az ország kuszált viszonyait rendezte, függetlenségét s régi határait meg helyreállította. Öcscse, Géza által ellenébe szőtt fondorlatok erőszakos elnyomása után a trónon megerősödve, sikerült ugyanis Bélának Mánuel halálával Dalmatiát visszacsatolni az országhoz (1180) s azt a velenceiek ismételt támadásai ellenében megvédeni, és mulólag még Galliczia birtokába is helyezte magát (1185). A jogtörténelem pedig Bélát hirdeti a törvénykezés reformátorának Franciaország példája nyomán és a királyi kancellária ujjá szervezését is neki tulajdonítja.

Imre (1196—1204) atyjának művét nem folytathatta. Az egyébként erélyes fejedelmet czélszerű intézmények létrehozásában az öcscse, Endre által támasztott zavarok gátolták, ki a királytól elsőben Horvát- és Dalmátország kormányát csikarta ki, a melynek erőszaktól kisért átvétele alkalmával a Narenta és Cettina közötti földet, akkor Chulmiát, most Herczogovinát Dalmatiához megszerezte (1198), ezóta Chulmina herczegének, később mint király, Chulmia fejedelmének czimezván magát És később (1199) újból Imrére törve, Endre az országot csaknem nagyobbyszerű külháborúba bonyolította Ausztria herczegével. A béke helyreálltával Imre nem hagyta felhasználatlanul az egyenetlenséget III. Incze pápa és Neeman István, szerb fejedelem, között, és a pápa nevében, mi az akkori kor nézetéhez képest eljárását szentesíté, Szerbiára támadva Magyarországnak II. Géza óta kérdésbe helyezett felsőbbtségét ez oldalon ismét helyreállítá, sőt még Bulgáriára is kiterjeszté (1202), ő és utódai ezentul Rác- és Bolgárország királyainak címével élván. Ez alkalommal tanusított erély újabb hasznóhajtó kifejtését gátolta Endrének harmadik lázadása (1203), mely számára a kheeni fogságot megnyitá, vala-

mint a feszültség, mely Imre uralkodása végnapjaiban közte és a szent szék között Bolgárország végett támadt. És midőn Imre 1204-ben kimult ismét Endre, a fogságból kibocsájtott Endre volt az, ki Imre fia *III. László* ellenében zavargást keltett, mely még a szomszéd Ausztriát is fegyverbe hívta, és csak Lászlónak 1205. elejével bekövetkezett halála s Endrének trónra jutása szereztek az országnak némi nyugalmat, de nem hasznára.

II. Endre a mily vágyakozónak mutatkozott a korona után, oly alkalmatlannak bizonyította magát annak viselésére. A gyenge fejedelmet mások kormányozták; neje, a merani Gertrud, és ennek a magyar iránt idegenséggel viseltető rokonai, a Berchtoldok, Ekbertek. Ily kezek az államügyeket csak botorul vezethették, mi a nemzetnek anyagi kárát azonkép mint erkölcsi romlását idézte fel; sőt midőn Endre 1217-ben keresztes hadát Palaestinába vezette, hogy onnét a jeruzsalemi mellékneven kívül egyéb dicsőséget sem hozzon magával, palotalázadást is szült, mely a királyné életébe került. Az ekkor nyilvánult elégtelenség csak fokozódott, midőn Endre hazatérve a nyomorba sülyesztett ország felépítésére mit sem tenne, sőt csekély erejét az eredménytelen gallicziai hadjáratra pazarolná, csak egy üres királyi czimmel többet biggyesztve koronájához.

Bélára, az idős királyi herczegre, ki az Árpádok szokásához képest még atyja életében némi önállósággal kormányozta az ország keleti részeit, hol is kormányzói belátásának számos jeleit adá, tekintett a nemzet és mindinkább nyilvánvalóvá lett a szándék, őt a képtelen Endre helyébe a trónra emelni. A feszült viszony, melyet ez atya és fiú között szükségkép létrehozott újabb polgárháború kitörését jósoltatta, melynek iszonyaitól azonban megmenté a hazát, hogy több hazafinak, élökön János, esztergami érsek, közbenjárására Endre készek

nyilatkozott az ország sebei orvoslására és kiadá 1222-ben azon oklevelet, mely a róla lefüggő pecsétől az *arany bulla* nevét viseli.

Az arany bullával a nemzet jogai egyetlen egygyel sem gyarapodtak, hanem a Sz. István-féle államszervezet legsarkalatosabb elvei, csak csekély részben lévén ugyanis István által törvénybe öntve, általa szállítottak törvényes formában az utókorra. Késő nemzedékek ép azért az arany bullát ősi szabaditékaik egyik legszólóbb tanujaként tisztelték, melyre századokon által önkény, elnyomás ellenében hivatkoztak. A kortársaknak azonban az arany bulla intő jelül szolgálhatott, hogy a Sz. István-féle államszervezet több rendbeli elvei, a midőn újabb törvényes megállapításra szorultak, már nélkülözni kezdték azon erőt, melyet állam- és jog-intézményeknek az élet, míg tudniillik velők összhangzásban van, kölcsönözni szokott; hogy a szent királytól innen új elemek és irányoknak kellett alakulniok, melyek államszervezetének kötelékeit bontogatva, annak hanyatlását idézték fel.

5. §.

E jogtörténelmi korszak forrásai.

E korszak közjog-történeti forrásai több rendbeliek u. m.:

I. Törvények¹⁾ és pedig:

1) *Szent István törvényei.* A szent király törvényei, melyek nem egy, hanem több törvényhozási ténynek voltak szüleményei, miről a törvénczikkek egymáshoz viszonyzata eléggé tanuskodik, csak később és akkor is csupán részben²⁾ gyűjtettek össze. A gyűjte-

¹⁾ E helytt a törvényekről, nem mint jogforrásokról, hanem mint történeti forrásokról van szó.

²⁾ Bizonyítja ezt, hogy későbbi királyaink törvényeikben, okmányaikban hivatkoznak Sz. István oly intézkedéseire, melyekről a szent király reánk maradt törvényeiben említés nem történik. Péld. Kálm. I. 34. fej.

mény két könyvre (*Sancti Stefani Decretorum Liber I. et II.*) osztva maradt reánk, melyek közül az első Istvánnak intéseit Imre fiához, mintegy politikai végrendeletét tartalmazza; a második pedig a tulajdonképi törvényeket. Leghitelesebb szövege e gyűjteménynek nem az, mely a magyar törvénytárban szerepel, hanem az admonti kolostorban őrzött tizenkettedik századbéli hártycodexben foglalt, mely legpontosabban az árpádkori uj okmánytárban tétetett közzé.¹⁾

2) *Szent László törvényei*, melyek három könyvre (*Decretorum S. Ladislai Lib. I. II. et III-us*) osztva találhatók a törvénytárban (*Corpus juris*). Az első könyvben foglalt törvények az 1092-ki szabolcsi gyűlésen hoztattak; a második könyv törvényei nem egy törvényhozás szüleményei, hanem csak később gyűjtettek egybe; a mi pedig a harmadik könyv czikkeit illeti, azok mint azt Büdinger csaknem bizonyossá tette,²⁾ nagyobb részben nem Szent Lászlótól valók, hanem Salamon alatt és pedig valószínűleg 1065-ben a közte és I. Béla fiai között létesült kibékülés alkalmával hoztattak.

3) *Kálmán törvényei*, melyeknek két könyvét (*Colomanni Decretorum L. I. et II-dus*) ismeri a törvénytár. Az első az 1100-ki tarczali gyűlésen hozott törvényeket tartalmazza, melyeket Alberik szerzetes gyűjtött össze és fordított latinra;³⁾ a második pedig a zsidókra vonatkozó terjedelmes törvényt és zsinati határozatokat foglal magában.

4) *Az 1222-ki törvények vagyis az arany bulla*, így nevezve, mivel az okmány, melybe foglaltattak, arany pecséttel (pecsét=bulla) lön ellátva. Ez okmány, mely 31. cikkelyben nevezetes törvényeket tartalmaz, hét

¹⁾ Árpádkori uj okmánytár. I. köt. (Pest 1860.) 3—14. l.

²⁾ Büdinger: Ein Buch ungarischer Geschichte Leipzig 1866.

³⁾ Lásd Kálmán I. törvénykönyvének bevezetését.

eredeti példányban adatott ki, melyek különböző helyeken¹⁾ őriztettek, de melyek közül egy sem maradt reánk. Hitelességét mindamellett későbbi megerősítések kétségen kívül helyezik.²⁾ Legrégibb átirata, mely az 1318-ki kalocsai zsinaton készült a primási levéltárban őriztetik.³⁾

II. Oklevelek, különösen a jogokat adó vagy biztosító kiváltság-levelek, államszerződések stb., melyek részint a Fejér György-féle okmány-gyűjteményben,⁴⁾ részint pedig a Wenzel Gusztáv szerkesztette Árpádkori új okmánytárban⁵⁾ gyűjtve össze és részben még kiadatlanul levéltárainkban lappanganak. Végtére

III. Krónikák és nevezetesen azon hazai krónikák, melyek már a múlt könyvben⁶⁾ felemlítettek, melyekhez még e korszakra vonatkozólag csatlakoznak, de a nélkül, hogy tárgyunkra nézve nagyobb jelentőséggel bírnának, azon *legendák* neve alatt ismeretes szent életíratok Sz. Istvánról, Sz. Imréről, Sz. Gellértről stb., melyek a 11. és 12-dik században keletkeztek.⁷⁾ A külföldi e korszakbeli krónikák a jogtörténetre nézve jelentőséggel nem bírnak.

1) „Egyik pár küldessék, rendeli a bulla 31. cikke, pápa urnak, és ő írassa át lajstromába; második a hospitáléban (a János vitéznekél), a harmadik a templom mellett (a templomosoknál), negyedik a királynál, ötödik az esztergami káptalanban, hatodik a kalocsaiban, hetedik a nádornál, ki idő szerint leendő, őriztessék“.

2) Például Nagy Lajosé, I. Máriáé.

3) Lásd erről Knauz Nándor érdekes értekezését a magyar történelmi tár 92. kötetében.

4) Címe: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Studio et opera Georgii Fejér. Budaë. 42. kötet.

5) Kiadja a magyar tudós Akadémia, mindeddig 7. kötet.

6) Lásd e munka I. könyvének 2. fej. 1. §-át.

7) Magyarra fordítva, érdekes jegyzetekkel, ezeket is Szabó Károly adta ki: „Emlékiratok a magyar kereszténység első századából“ cím alatt. Pest 1865.

II. FEJEZET.

**A Szent István-féle államszervezetet megalkotó
elemek.**

I. §.

A középkor uralkodó eszméi.

A középkor a 11-dik század elejével alakulási szakát már befejezte volt. Létrejövetele, melyet a kereszténység és a germán szellem szövetkezésének köszönt, nevezetes lépés az emberiség haladása terén.

A szabadság eszméje, az emberi tökélyesbülés ezen életfeltétele, melyet a kelet nem ismert, a görög és római társadalomban érvényesítette ugyan magát az álladalmi téren, azonban csakis ez irányban fejlesztetvén ki, a görög s római reszublikák álladalmi mindenhatóságához vezetett polgárai irányában, ¹⁾ és midőn később az államhatalom a polgárok összeségéről egy személyre szállott által, a római imperatorok példabeszéddé vált teljhatalmát szülte. Az egyéni szabadság hiánya mellett szemben az álladalommal, Róma polgárai politikai szabadságuktól is megfosztva, a római császárság alatt a legkorlátlanabb kényuralom szolgálivá aljasodtak, és a

1) „Les peuples anciens avaient au plus haut degré le sentiment de l'état, du droit de la société sur ses membres. Dans le partage des droits individuels et des droits sociaux, l'état s'était fait la plus large part; il dominait sur l'individu au point, que la liberté des fiers habitants de Sparte et de Rome n'existait que de nom: le citoyen donnait à l'état sa personne, sa vie, tout jusqu' à sa liberté“, írja Laurent (Études sur l'histoire de l'humanité. V. köt. 153. 1.) És ugyanott 25. 1. ismét: „Dans les republiques anciennes l'état absorbait le citoyen, les droits de l'homme comme tel étaient méconnus“.

szolgaság, mint mindenütt, a római társadalomban is, ennek erejét lassanként felemészté.¹⁾ A negyedik, ötödik században Kr. u. úgyszólván végelgyengüléshez jutva, a társadalom felélesztést és óvszert hason sors ellen az ókorban fel nem ismert egyéni szabadság érzetétől várhatott csupán s közvetve oly néptől, mely annak érzetével kiváló mértékben birt.

Ily népelemet a gondviselés a római birodalmat évszámításunk kezdetétől fogva mindinkább előzőnlő barbar népekben támasztott. Náluk az *egyéni szabadság* érzetét a physikai erőteljesség érzete szülte, melyet életmódjuk és az észak-európai, akkor még sokkal zordonabb éghajlat kölcsönzött ezen erős testalkatú, a rómaiaknak óriásokként jelenkező germán és szláv népségeknek. Physikailag erőteljes nép, míg civilisatio hiányában magasabb életfeladásokat még nem ismer, csakis erejének gyakorlásában talál működési tért. Ez szülte a germánoknál is azon kiolthatlan harczzvágyat, mely a hercyni hegységek és erdőségek vadjaival vívott küzdelmekben nevelve a germánt, ha szülőföldje annak kielégítésére alkalmat nem nyújtott, csatározásokra keltette messze földre. Innét a kalandor szellem, melynél fogva egyesek vagy pártok felhívására számosak fegyverhez nyulnak, idegen országokra törnek, ezeket kifosztva vagy pedig bennök rövid időre megtelepedve, újból tovább rontanak harczz és zsákmányszomjuk kielégítésére. Folytonos csatározások közepette élő, határozott földterülethez, sőt gyakran egy bizonyos csapathoz sem állandóan kötött egyének nem igen ismerhették, vagy legalább kevésre becsülhették a társadalmi kötelekeket; ere-

¹⁾ V. ö. erre nézve Laurent id. m. V. k. 40—41. l., és Gibbon Eduárdnak a római birodalom hanyatlásáról írt remek művét.

jök érzetében akaratajok korlátlanágát követelték, annak minden gátját hatalmas karjaikkal ledöntvén.¹⁾

És az egyéni szabadság érzete, mely a népvándorlásnak, e nagyszerű kalandor drámának, adott életet, nem veszett el, midőn a népvándorlás lezajlásával a viszonyok végtére készítették ezen csatáról csatára robogó germán csapatokat állandóan megtelepedni. A különböző germán csapatok által főnökeik alatt létesített számos kis germán uralmakban mindegyik szabad germán karjával szerzett földbirtokán, házában akarata azon korlátlanágát követelte, mely bármely avatkozást magánügyeibe visszautasít. Az én házam, az én váram, mondá a büszke normann; „my house is my castle“ kiáltja a germán traditiók leghűbb őrzője, az angol, az államhatalom felé, valahányszor az rendező karával a magánykör szentélyébe akar nyulni.

Ez idézte elő, hogy a középkor kezdetével nem alakulhattak nagyobb álladalmak, melyek csak nagyobb mérvű közszellem, közérdek és kifejlettebb központi hatalom mellett állhatnak fen; hanem a római birodalom romjain számos csekély kiterjedésű uralmak létesültek, melyeknél hiába keresnénk benső álladalmi egységet, hanem pusztán külső, laza kapcsok mellett az egyént látjuk uralkodni a társadalom felett.

És most bekövetkezett, mit annyiszor tapasztaltunk a társadalmi fejlődés terén, hogy valahányszor új irány tör magának utat, az kezdetben kizárólagos uralomra törekszik, elnyomásával minden egyéb iránynak, és ezáltal a haladás újabb gátjává válik. Az egyéni szabadság érzete is, minek elnyomása a római civilizatiót megbuktatta, a germánok által a végletekig vive, a nyers erő uralmához vezetett. Szükséges volt tehát a

¹⁾ V. ö. Laurent V. k. 25—27. l. és 37—39. l.

hátterbe szorított közérdeknek is érvényt szerezni, mert hisz a haladáshoz nem csak az egyén szabad cselekvősége, hanem egyszersmind többek szabad cselekvőségének e célra való állandó egyesítése vagyis társasága is igényeltetik. Szóval a germán elemen kívül még egy másik elemre volt szükség.

Ez csak vallásos elem lehetett; mert barbar népekre a művelődés mindannyi elemei hatás nélkül maradnak, csupán a vallás az, mi kedélyükre hatni, ezt nemesíteni s evvel szellemirányukat áthatva őket egyéb művelődési elemek befogadására fogékonyakká tudja tenni. Tiszta erkölcsi tanokat hirdető vallás minden barbar népre nézve a nevelés leghathatósabb eszköze, és ily eszköz volt a germán népekre nézve a kereszténység, midőn a felebaráti szeretetet, a szelidséget s a világi hiúság s kincsek megvetését prédikálá nekik.

A kereszténység ugyan még a rómaiak idejére vezet vissza eredetét, de sem a római társadalomba nem volt képes új szellemet lehelni, sem keleten nagyobb szerű eredményeket létrehozni; néki még semmiféle művelődési irány által el nem foglalt, romlatlan alapra volt szüksége, és ezt feltalálta az északi barbar népek egészséges irányú eszmejárásában, kedélyében. Ha tekintjük a kereszténység történetét, az csupán az észak-európai barbar népeknél s általuk tudott iránytadóvá válni az emberiség fejlődésére. A barbarok művelése volt a kereszténység világtörténelmi missiója.

A kereszténység, miután hittérítői buzgalma az északi barbár népeket megnyerte tanainak, az első benső kapcsolatot képezte közöttök, erkölcsi nevelésével némileg gységes irányt adva nekik. És e kapcsolatot a kereszténység egyházi szervezete, mely Rómától nem csak nevét, hanem öszpontosító törekvését is örökölte, folyvást szorosabbra fűzte, midőn a népvándorlás viharai elől zár-

dáiba menekült ókori műveltség és társadalmi rend terjesztőjévé vált.¹⁾ A kereszténység és a római egyház tehát pusztá vallás és vallási intézménynél többet képviseltek e népekre nézve, t. i. a mivelő, egyesítő, rendező elemet, szemben a germánoknak az egyéni szabadság érzetéből folyó egyéni különállásra irányzott törekvésével.

Az új társadalmi rendnek tehát, mely Nyugat-Európában megalakulásra várt, uralkodó elemei, az adott viszonyok mellett, csakis a római egyház egyesítő iránya és a germán világnézet lehettek. Az alakítást az előbbi kezdette meg.

A római egyháznak egység felé törekvő iránya, mely egyházi téren a pápaságban lelt kifejezést, a politikai téren²⁾ a N. Károly-féle római császárságot szülte. Az egyház által védelmeül életbe hiva,³⁾ a karolingi római császárság magát mintegy az istenség által az összes kereszténység fölébe helyezett hatalomnak tekinté, mely hogy csak rövid időre is fenállhasson a római központosítás elvére szorult. Róma állameszméinek hódolva, közös államintézmények, egységes kormánysszervezet útján kísérlé meg Nagy Károly az uralma alá jutott germán népeket egy egészbe összeforrasztani. Az álladalmi egység eszméje azonban csupán Nagy Károly személyiségében lelt támaszt, nem egyszersmind népei érzetében és a tényleges viszonyokban. A tények hatalma itt is diadalt ült az emberi akaraton; a Nagy Károly-féle monarchia alig egy százados élet után áldozatja lett.

¹⁾ „L'église est appelée à moraliser les conquérants de l'empire, à les initier à la vie de l'intelligence; pour remplir cette haute mission, elle doit régner sur les peuples à demi sauvages, sortis des forêts de Germanie“. Laurent i. m. VI. k. 27. l.

²⁾ „L'église seule conservait l'idée de l'unité, elle avait l'ambition de la réaliser dans le domaine spirituel, une par ses croyances, la société chrétienne devait aussi tendre à l'unité politique“. — Laur. V. 133. l.

³⁾ „L'établissement de l'empire devait être la sauvegarde de la papauté: telle fut en effet sa mission historique“. U. o.

A római államirány felett fölényt nyert germán elem az egységes római császárság helyébe a tizedik század elejével azon szakadozott társadalmat léptette, melynek a germán foglалás a hűbéri jellemet kölcsönözte s melynek összetartó kapcsát a római egyház képezé, főleg két intézményével, a római pápaság és az Ottók által újra felélesztett nyugat-római császársággal.

A hűbériség azon forma, melyben a germán individualismus magát érvényesítette a társadalmi téren. Gyökerét a germánok szokásaiban kell keresniünk, különösen fentebb kiemelt mozgékonyosságuk, kalandor szellemükben, mely nem csak a barbarok invasiójának kölcsönzött sajátos jellemet, hanem egyik nevezetes rugója volt a kereszties hadaknak és visszatükröződik a lovagkor számos jelenségeiben is. Kielégítése e kalandvágynak mások csatlakozását igényelte. Vitézségéről, vezéritehetségeiről ismert férfiura nézve könnyűvé tette ily társak szerzését a germán népek gondolkodása. Az erő magához vonzza az erőt; ez idézte elő, azon a germán népköltészet ¹⁾ dicsőítette teljes személyes odaadást, önfeláldozó hűséget egy-egy vitézségéről kitűnő egyéniség iránt, mely a szabad germánt ennek érdekében családjá, szülőföldje elhagyására birta, úgy lévén meggyőződve, hogy csak ily férfiú vezetése alatt elégitheti ki harczszomját dicsősége, gazdagsága gyarapításával. Ily kölcsönös, többnyire merő egyéni érdekek fűzték a vezérhez csapatját és őt ennek élén ismét egy tekintélyesebb férfiú zászlajához, kinek hűséget igérve felajánlá vitézi szolgál-

¹⁾ Legélénkebben a Niebelung-ének (magyarra fordítva Szász Károly által) tükrözi vissza e felfogást.

latát, a megfelelő jutalmat, bért vezére szerencsájától várva.

Közszellem helyett az egyéni érdekeknek inkább csak külső találkozása lévén tehát az éltető elem ezen foglalni indult, egyesek csapatjaiból alkotott german hadaknál, a longobard, a normann hódítók táborában a vitézek egyenlő közvetlen alávetettsége helyett a vezér parancsának, az egyén viszonyát az egyénhez látjuk előtérben. Ez kölcsönözte a germán foglalásnak a magánérdekű vállalat jellemét, mi a foglalás sikerültével a meghódított területen nem annyira közjogi, mint inkább magánjogi természetű szervezetet hozott létre.

A germán foglalás ugyanis, megfelelőleg természetének, nem az összeség közös, hanem egyesek uralmához vezetett az elfoglalt földön. A meghódított országot a hódító vezér saját birtokának (királyságának, herczegségének) tekintette, mi felett rendelkezni, azt utódjaira átörökiteni, sőt köztök fel is osztani a germán felfogáshoz képest magát jogosítottnak érezte. A hűségi viszony természete és a germán felfogás egyaránt követelték ugyan, hogy a foglalmányban részesítessenek mindazok, kik karjaikkal megszerezni segítették; de hogy hűségéhez, vitézségéhez mértén mily birtokban részesítessék egyik is, másik is, az uralmat kardjával szerzett fejedelemtől függött. Az egyesnek juttatott birtok nem a közszerzeményben való önálló részeltetésnek, hanem inkább a vezér személye iránt tanusított hűség jutalma, bére természetével birt. És a mint az önálló uralmat szerzett fejedelem kötelezve érezte magát jutalmazni a közvetlenül zászlajához csatlakozottakat, úgy a kiterjedtebb területtel (herczegség, grófság, bárósággal) megadományozott vezérek hasonlóképp birtokok osztogatásával jutalmazták azokat, kik mint az ő parancsukat követők vettek részt a foglalásban. A forrás, melyből a bir-

tokjog fakad, mindig kihat a birtokos állására. A vezér kezéből a személye iránt tanusított hűség béreül nyert birtok a birtokost további hűségre kötelezte az adományozó irányában; hogy felhívására máskor is kövesse zászlaját, személyében továbbra is vezérét tisztelje, kitől szükség esetében védelmet, ismételt hűséges szolgálatok után újabb jutalmat várhat.

A személyes hűségi viszony, mely a foglalás alkalmával egy-egy vitézt vezéréhez csatolt, ilykép dologi alapot nyert és ezzel állandósítva lön; mert hisz a birtokkal együtt a birtokhoz fűződött jogok és köteleességek is átszállottak az adományozó (hűbérúr) és a megadományozott (hűbéres) utódaira. Ugyanazon függetegségi lánczolatnak kellett tehát létesülni a hódítás útján alakult germán uralmakban, mint azelőtt a hódítók táborában létezett, és ugyanazon magánérdekek közvetítette összeköttetés, mely a hódító ősoket egykor egymáshoz fűzte, pótolta az államok életadó elemét, az erőteljes közszellemet. Innét, hogy a középkori országokban az állam fogalmát és követelményeit a magánérdekű viszonyok túlnyomó szereplése által háttérbe szorítva látjuk, minek folytán a középkori jogélet terén is a magánjogi formák és felfogással találkozhatni ott is, hol mai nap-ság a közjogi iránytadó.¹⁾ Igaz, hogy e vonások többé kevésbbé eltérők oly országokban, hol a germánok nem mint hódítók fogtak helyet, hanem törzsek szerint voltak megtelepedve, vagy pedig a római elem befolyásának mindjárt kezdetben nagyobb mértékben ki voltak téve: de ép az, hogy e vonások, hosszabb rövidebb idő múlván mégis világosan felismerhetők mindenütt, hol germanok léptek fel alkotólag, vagy hová a nyugat-európai befo-

¹⁾ „Comme chez tous les peuples barbares, les relations politiques se confondaient avec les relations de droit privé pour les rois francs l'état consiste en villes, en domaines, en revenus“. Laurent i. m. V. 156. l.

lyás kihatott, világos bizonyíték, hogy a hűbérrendszer nem annyira a középkor viszonyaiból egyáltalában, mint inkább a germánok gondolkodásából nyerte éltető erejét.

Ily szellemű népeket egyesítvén Nagy Károly, majd mint a Merovingok örököse, majd ismét saját szerencsés hadjáratai folytán kormánypálczája alá, csodálkozhatunk-e, hogy azokat egy közjogi egészszé forrasztani még az ő bámulatos szervező tehetségének sem sikerült. A frank birodalomnak csak laza kapcsolatú egysége, mely legjobb napjaiban sem közelítette meg csak távolról is Róma államegységét, ¹⁾ az egyéni helyi érdekeknek hódoló germánoknak túlságosnak tetszett, kik a nagy király halálával államépületén mozgatva, azt csak hamar romba dönték. De mindamellett a karolingok, főképp N. Károly, nagy horderejű befolyással voltak a középkori társadalom megalakulására.

A karolingok ugyanis keltették fel és Nagy Károly emléke tartotta ébren a germánoknál azon csekély érzéket is közjogi formák és társadalmi rend iránt, melylyel azontul a középkorban találkozunk, és minek behatása alatt mehetett csak véghez azon számos apró társadalmaknak jogi szervezkedése, melyek a frank birodalom látszatos államegysége által eltakarva, ennek eltűnésével előtérbe léptek. ²⁾ A hűbériség merő társadalmi intézményből jogintézménnyé erősbülni csak a karolingok

¹⁾ „L'unité était d'emprunt, c'était un dernier débris de Rome que les conquérants voulaient rétablir à leur profit, mais qu'ils furent impuissants à maintenir. Sous l'apparence de l'unité se forment des sociétés locales, fondées sur la possession de sol et sur les relations de dépendance [personnelle]; ces cercles limités étaient plus en harmonie avec l'esprit des Germains, que les grands états. Voilà pourquoi l'empire fit place à la féodalité“. Laurent i. m. V. 222. l. és V. 163. l.

²⁾ „Le régime féodal n'a pas produit la diversité, il l'a réglée; elle n'avait pas cessé de croître du V-e au X-e siècle“ U. o. 165. l.

működése után a 9., 10-ik század folyamában tudott. És ezen a földtulajdonon és a személyes függétség viszonyán nyugvó hűbéri országokra nézve az álladalmi egység eszméjét az Ottók által másod ízben felélesztett római császárság képviselte, míg a társadalmi rend, mind ez országok kebelében, mind pedig közöttök fentartását és megvédését a karolingok által hatalomhoz juttatott pápaságtól nyeré egyházi intézményei és a középkorban annyira rettegett egyházi fegyverek segélyével. S midőn mindezen viszonyok a tizedik század derekán bizonyos megállapodáshoz jutottak, Nyugat-Európának Róma bukását követett szervezkedési vajúdásai véget értek és a *keresztény-hűbéri középkor* megalakult.

2. §

A magyar nemzet szemben a középkorral.

A magyarságot a germánokétól lényegesen eltérő szellem jellemezte. A magyarban is élt ugyan az egyéni szabadság érzete, de nem töltötte el, mint a germánál, egész valóját, hanem inkább a törzsszellem uralma alatt állva, még volt benne a közczélok, közérdekekre való fogékonyság is, mit később, a törzsek szövetkezése után, a honfoglalás műve és az elszigeteltség minden rokon vagy legalább a magyar irányában barátságos elemektől élénk nemzeti közszellemmé fejlesztettek. És e közszellemet, mely a törzséletre vezeti vissza gyökerét s a magyarnak sajátlagos, mondhatni insuláris helyzete által Európában élesztetett, felleljük a magyar nemzet életében lépten nyomon.

E közszellem megengedte ugyan, hogy a magyar is, mint a míveltség magasabb fokára még el nem jutott népek rendszerint, physikai ereje érzetében, ennek megfelelő tevékenységi mezőt keressen Európa harczterein, de nem engedte meg soha a nemzettestől való elszaka-

dást, mint azt Szoárd és Kadocsa példája tanusítja; ¹⁾ e közszellem sujtotta annyira a nemzet ellen elkövetett büntetteket, mint azt a hét gyász magyarról énekli az ősmonda; ²⁾ tiltotta el később a magyar vitézt, hogy a nyugat-európai lovagok módjára barangoljon egyik Turnier-udvartól a másikhoz s tartotta őt vissza a kalandjellemű keresztes hadjáratoktól; és e közszellemnek végtére egyik nyavalyás kinövése a pártoskodás szelleme, mely a magyart mindenkor jellemezte.

A magyart jellemző eme gondolkodás sajátos szellemű foglalatást eredményezett, melyet a germán uralom alapítással szemben honfoglalásnak nevezünk; külön-szerű birtokszervezetet s ezt fentartó birtokjogi nézete-
ket; a germánoktól eltérő felfogást a rendező hatalom állása, köre és tovább szállása iránt; és végtére eredményezte, hogy a középkori magyar sokkal könnyebben volt megnyerhető, mintsem a középkori germán, köz-, nemzeti érdekeknek s ennek folytán könnyebben volt álladalmilag kormányozható. Szóval a magyar a közélet terén érezte magát otthonosnak, a germán a magánélet terén, honnan a magyar jogi gondolkodása is inkább közjogi, a germáné pedig inkább magánjogi volt.

Ily szellemű nemzetet kellvén Sz. Istvánnak a nyugati keresztény társadalom kebelébe vezetni, ő arra nem erőszakolhatott oly jogi és társadalmi szervezetet, mely, mint a korabeli hűbériségi szervezet, a magyart a közélet teréről a magánélet terére vonta volna, és mely nem birta volna a magyar gondolkodásában s a honfoglalás adta viszonyokban azon éltető elemeket, melyeket neki a germán világnézet és a germán foglalatás szülte birtoknézetek nyújtottanak. A hűbériségnek, hogy István

¹⁾ V. ö. a Névtelen 45. fejezetét.

²⁾ Lásd Túröczy II. r. 9. fejezet.

idejében Magyarországon meghonosodhassék, rendkívül erős tusát kellett volna vivnia a magyar nemzeti gondolkodással, mi valószínűleg a nemzeti erő felemésztésével, a magyarság eltűnésével végződött volna. Szerencsésnek mondható a nemzet, hogy István, midőn a bomladozni kezdett őskori magyar szervezet helyébe újat kellett léptetnie, egy oly szervezet irányelveit használta fel, mely a mellett hogy a keresztény eszmékkel öszhangzásban, a középkori nyugat-európai iránynyal pedig legalább éles ellentétben nem állott, közszellem kielégítésére nemcsak hogy kellő tért engedett, hanem életrevalóságra csakis élénk közszellem mellett számithatott. És ez a Nagy Károly-féle császárság szervezete volt,¹⁾ mely az egyház kiváló pártfogásában részesült, a nyugat-európai népek előtt fényes emlékezetű volt és mely ép közszellem hiánya folytán, a germánok individualismusa mellett bukott el, s ép azért közszellemmel bíró népnél sikeresebben volt alkalmazható.

A karolingi állameszmék tehát és az ősmagyar nemzeti szervezet életrevalósággal bíró alkatrészei voltak azon elemek, melyek összefüzéséből István az új álladalmi szervezetet létesítette, melyet nyugat-európai jelleme daczára sajátos magyar szellem lengett által.

²⁾ Lásd Endlicher István: „Die Gesetzgebung des heil. Stefan“ című Bécsben megjelent művét.

III. FEJEZET.

A Szent István-féle királyság.

1. §.

E királyság jellemzése.

Európai államformaként Sz. István idejében egyedül a monarchia, vagyis a királyság volt Magyarországon meghonosítható; de, hogy a monarchiai államforma a magyar nemzetnél gyökeret verhessen, a királyságot erős központi hatalommá kellett tenni, mely a nemzeti élet megannyi szálait kezében egyesíteni és ezzel a nemzeti érdekeknek kifejezője, közjogi kapcsa gyanánt szerepelni képes legyen.

E célnak nem felelhetett volna meg a nyugat-európai országok hűbéri jellemű királysága, mely a királynak souverainitást csupán saját uradalmaiban adott és ott is inkább földesúri, mint álladalmi hatalmat; mely a tartományaikban hason hatalmat gyakorló hercegeket s grófokat csakis bizonyos, a hűbéri szerződés, vagy a hűbéri viszony természete által meghatározott személyes jogok s kötelességek útján fűzte a királyhoz, mely jogok s kötelességek körének bárminemű megsértését fegyverrel is megtorolni nemcsak a király, hanem a hercegek s grófok is jogosítottaknak tartattak; és mely királyság végtére úgyszólván merő tisztességbeli elsőbbséget adott a királynak, melyet számára az egyes hercegek s grófokénál kiterjedtebb családi birtoka, a hódításból leszármazó főtulajdona az ország területéhez és

végére azon körülmény biztosítottak, hogy, a középkor felfogása szerint, az egyház kezéből nyert korona a társadalmi rendnek és jognak mintegy az Istenség által hivatott védőjeként tüntette fel őt az ország lakosai szemében.¹⁾

A Sz. István-féle királyság egyezett ugyan a hűbéri királysággal külső formákban, de tőle eltérőleg tényleges uralmat, valóságos központi hatalmat foglalt magában, milyen után Nagy Károly törekedett volt. Ezt létesítette István, midőn nemcsak a nemzetgyűlés gyakorolta jogokat szállította át a királyságra, hanem megtörve azon hatalmat, mely a törzsfők és az önálló törzsgyűlések képeiben a központi hatalom és a nemzet egyes tagjai között szerepelt, a kormányzat megannyi szálainak egyesítésére a királyság kezében az alapot megvetette. A leghathatósabb intézkedés e célra a törzszerkezet dologi alapjának, a törzsszállás egységének megszüntetése volt, midőn István a törzstagokat birtokaik valóságos tulajdonosaivá tette s őket ezekre nézve törzsbeli tekintetek által többé nem korlátozható rendelkezési joggal felruházta.²⁾ Az egyesnek viszonya törzséhez, mely a közélet terén már Géza vezérsége óta kevés táplálékot nyert, ezzel jelentőségét a magánéletben is veszítette. Téves volna ugyan azért hinni, hogy a törzsérzet s a törzsbeli összeköttetés mindjárt István alatt végkép megszűntek volna működni, sőt igen sok jel oda mutat, hogy a szabad magyarok még közel egy századig a törzséletből megszokott közegekhez fordultak igen gyakran igazságért, a régi gyűlhelyekre gyülekeztek tanácskozandók közérdekeltséggel bíró ügyeik felett és hadban

¹⁾ V. ö. Szerző „Magyarország és a hűbéri Európa“ című munkáját 21–28. l.

²⁾ Lásd István törv. II. 5. és 35. feje.

az ősi nemzetségi zászlók alá sorakoztak:¹⁾ de az alap arra, hogy mind ez hovatovább elenyészszék, a törzsszállások felbontásával adva volt, s evvel arra is, hogy a valódi szabadok, vagy, mint később mondák, a nemesek, kizárólagosan s közvetlenül a törzsszerkezet feladásait is mindinkább felölelő királyság alá jussanak.

A törzsszerkezet azonban nem képezett csupán a törzstagokat összefűző kapcsot, hanem egyszersmind közeget a törzsszállás és ennek területén létezett várak védelmére, valamint az ott lakozók kormányzatára. István különösen ezen feladását a törzsszerkezetnek, a törzsfők s a törzsgyűlések ezen hatóságát szüntette meg s mind az alsóbb néposztályok kormányzása, mind pedig a véderő érdekében, azokat helyettesíteni alkalmas s egyszersmind a királyságtól függő új közegről gondoskodott, milyent a várszerkezetben nyert.²⁾

És így, miután Istvánnak s utódainak sikerült a törzsszerkezet feladásait a királyság útján pótolni, a nemzet megannyi valóban szabad tagjait a királyságnak közvetlenül alárendelni, az alsóbb népelemeket a várszerkezet útján a királyi kormányzat köre s ennek védelmezésébe bevonni; szóval a király törvényhozói, bírói s kormányzó hatalmát az ország összes nem végképen szolgasorsú lakosságára kiterjeszteni: István királysága az egész nemzetet átható, egységes álladalmi életet közvetítő hatalomként tűnik fel, és a magyar király mint monarcha modern fogalmak szerint, kivel szemben az ország összes lakosai alattvalókként e szó tulajdonképi értelmében állanak.

A Sz. István-féle királyság ugyanis magában foglalta mindennek előtt a törvényhozó hatalmat és pedig

¹⁾ Erről bővebben e könyv 5. fejezetében lesz szó.

²⁾ Erről lásd e könyv 4. és 5. fejezeteit.

kizárólag oly értelemben, hogy az ország bármely csekély része számára sem hozathatott törvény a király akarata nélkül, sőt a törvény formaszertinti kötelező erejét a király állapította meg, a törvények a király rendeleteinek (*Decreta Regis*)¹⁾ nevezetvé; mely törvényeknek az ország megannyi lakosai engedelmisséggel tartoztak, az országnak felosztását a király parancsainak hódoló s viszont ezeknek nem hódoló területrészekre, mint például Franciaországban e korszak alatt,²⁾ Magyarországon az első Árpádok idejében sem ismerték.

A királynál volt továbbá a legfőbb birói hatalom, melyet vagy maga gyakorolt, vagy pedig másokra ruházott, úgy, hogy az országban nem tulajdonképi szolgasorsuak felett bárki által gyakorolt birói hatóság csak a királynak volt kifolyása s annak felügyelete alatt állott.³⁾ A király nevében és tisztüket közvetlen vagy közvetett királyi megbízás útján nyert egyéniségek által kezeltetett a kormányzat egész köre; és végtére a király egyedül rendelkezett haderő felett, az első Árpádok alatt nem lévén senki az országban, ki önálló haderővel birt volna.

Szóval mindazon jogokat, melyek felségjogoknak nevezetnek s együttvéve az államfelséget megalkotják, az ország egész területe, valamint a lakosság összeségére

¹⁾ Lásd a törvénytárt és az első Árpád-királyok törvényeinek szövegét, melyben „decrevimus“, „ordinamus“-féle kitételekkel és pedig „de nostra regali potentia“ hozzáadással találkozhatni.

²⁾ Franciaországban határozottan megkülönböztettek „pays de l'obédience du roi“ és „pays hors de l'obédience du roi“, mely utóbbiakra a király rendeletei ki nem terjedtek. V. ö. Warnkoenig u. Stein: Französische Staats- u. Rechtsgeschichte. I. kötet.

³⁾ A törzsbíróságok, melyekről fentebb említettett, hogy szokás útján a királyság alatt is egy ideig még fentartották magokat, már csak a választott bíróságok természetével bírtak, melyekhez fordulni, ítéletükben belenyugodni mintegy a felek akaratától függött.

vonatkozólag a királyságnál leljük. *Ép azért a Sz. István-féle királyságot a magyar álladalomnak benső egy-
ségét adó, közjogi intézményként kell jellemeznünk; míg
a nyugat-európai királtság inkább csak külső kapcsa
volt azon országban létező többé kevésbbé önálló ural-
maknak, melytől nevét kölcsönzé.*¹⁾

Habár ezek után a Sz. István-féle királtság erős központi hatalom volt is, mégis ismert *alkotmányos* korlátokat. A hatalom korlátlansága éles ellentétben állott az egyéni szabadságot követelő középkorral és ellenkezett a magyar nemzet szellemével is. István monarchiájának, hogy életrevalósággal birjon, szükségkép korlátoznak kellett lennie. E korlátozás módját a nemzet a vérszerződés harmadik pontjában jelelte ki.²⁾ Mint az ősi nemzeti szervezet idejében a vezér mellett, úgy most is a király tanácsában kívánta látni előkelőbbjeit a nemzet, és ha tanácsuk meghallgatásával adta ki a király rendeleteit s vezette a kormányt, eléggé védve látta érdekeit. És ha a *királyi tanács* (*regalis senatus, regale concilium*), melyet István körül látunk,³⁾ nem hangoztatta volna hiven a nemzeti kívánalmakat, ezeknek érvényt lehetett szerezni a *székesfehérvári törvényt napokon*,⁴⁾ hol a fejedelem az odagyülekezett nemzet előtt, mint hajdan a vezér s a nemzeti birák a nemzetgyűlésen, hozott ítéletet oly ügyekben, melyeket az alsóbb birák el nem dönthettek, és orvosolta a nemzet tagjai sérelmeit. S ha

¹⁾ Elég jellemzően mondja erről Guizot: (*Hist. de la civilisation en France* II. 226. l.) „Ces cinquante-cinq duchés, comtés, vicomtés, seigneuries ont eu une longue existence politique; des souverains s'y sont héréditairement succédés; des lois, des usages s'y sont régulièrement établis. On pourrait écrire, on a écrit leurs histoires séparées; elles forment pendant longtemps l'histoire de France“.

²⁾ Névtelen 6. fej.

³⁾ E királyi tanácsról gyakran emlékeznek István törvényei, péld. a II. k. 35. 29. fej. stb.

⁴⁾ Lásd ezekről e könyv 4. fejezetét.

még ehez hozzáadjuk, hogy az ország egyes vidékeinek különleges érdekei is érvényesíthették magokat azon rend szerint egyéb ügyek feletti tanácskozásokkal is összekötött *birói székeken*, melyeneket az országot az akkori kor szokásához képest időnként beutazni szokott királyaink, vagy helyettök a nádor vagy más a királyi udvarból kiküldött főurak az ország majd egyik, majd másik vidékén tartottak, a várkerületekben pedig a várispánok, az erdélyi részekben a vajdák: ¹⁾ a nemzet részvételével a törvényhozásnál azonkép, mint a központi s a vidéki kormányzatnál találkozunk.

Ily korlátok közé szorítva István királysága nemcsak hogy nyügként nem nehezedett a nemzetre, hanem ez benne úgyszólván csak a vezéri hatalomnak közvetlen kiterjesztését a nemzet összes szabad tagjaira láthatta. Ez magyarázza meg, hogy a királyság oly gyorsan verhetett gyökeret a nemzetnél; hogy habár a törzsbeli különállás reminiscentiái a törzséletben szerepet vitt családoknál még sokáig élhettek, mégis a Kupa-féle lázadás óta nem találkozunk mozgalommal, mely a királyság eltörlésére lett volna irányozva; sőt inkább a királyság már rövid idő múlván oly nagy mértékben részesült a nemzet tiszteletében, mint e korszakban a nyugat-európai országok egyikében sem. ²⁾

¹⁾ Ezekről ugyanott.

²⁾ Ezt érdekesen illusztrálja azon krónikáink által előadott jelenet, midőn Imre 1203-ban egyedül a királyi tekintély erejében bizva testvérét, Endrét saját táborából vezette a kheeni fogságba.

A királyi szék betöltése. A koronázás.

A királyi hatalom azonkép mint a vezéri hatalom szállott tovább.¹⁾ Az utódlásnak a vérszerződés első pontjában megállapított neme, t. i. az örökösödésre oltott választás, az egész Árpád-korszak alatt uralkodott; a trón az Árpádcsaládhoz volt kötve, de tagjai közül a nemzet szabadon válogathatott. Ez eljárás teljes összhangzatban állott azzal, mely a nyugat-európai országokban divott. Európaszerte választási monarchiával találkozunk e korszakban s a választás mindenütt egy bizonyos uralkodó család tagjaira szorítkozott; és Európaszerte, valamint Magyarországon is tapasztaljuk, hogy e választási jog gyakorlásánál ritkán s csak különös körülmények fenforgása mellett történik eltérés a születés és kor által jelzett természetes sorrendtől.²⁾ Magyarországon az egész időszak alatt Sz. Istvántól II. Endréig csak közvetlenül Szent István után és I. Béla³⁾ s Szent László⁴⁾ trónraemelésénél történt ettől eltérés, különben rendszerint fiút apa után vagy a legközelebbi családi fiörököst látjuk a trónon következni. És hazánkban is tapasztaljuk, hogy a legtöbb esetben nem is történik formaszertinti választás, hanem a valószínű utód még elődje életében, a jelenlévő nép részvéte mellett megkoronáztatik, elődje halálával a trónt nyomban elfoglalván, mint azt II. Istvánról, Vak Béláról, Imréről tudjuk.

¹⁾ Lásd *Koppi*, jus electionis quondam ab hungaris exercitum. Bécs 1790.; de különösen *Salamon* Ferencz: A magyar királyi szék betöltése és a practica sanctio története Pest 1866.

²⁾ V. ö. *Warnkoenig*: Französische Staats- und Rechtsgeschichte és *Walter* Ferd.: Deutsche Rechtsgeschichte. Bonn 1857.

³⁾ Ki testvére Endre után, ennek fia, *Salamon* mellözésével jutott a trónra.

⁴⁾ Ki testvérének, I. Géának fia, *Kálmán*, mellözésével nyerte el a koronát.

A nyugati államokban igen gyakran előfordult és annyi zavargásoknak okul szolgált interregnum-ok a magyar álladalmi életben, különösen e korszakban, nem igen szerepelnek.

Az uralkodási jogot megszerzett fejedelmet trónra léptekor megkoronázni volt szokás, ha ugyanis már elébb még nem történt volna. A *koronázás* a keresztény középkor kezdetétől fogva Európában mindenütt divott, és pedig nem pusztán csak a trónnak ünnepélyes birtokbavételeként, hanem mély jelentőséggel bíró intézményként. Hogy az egyház tétette a fejedelem fejére a koronát, ki ez alkalommal köteles volt megesküdni, miszerint az egyház, a vallás parancsait szem előtt tartani fogja, lelkiismeretének szava szerint, igazságosan fog kormányozni, mit „juramentum de justitia et pace“nek neveztek: az a királyt a társadalmi rend és jognak Istentől helyezett védőjeként tüntette fel a nép előtt, és egyuttal kezességül szolgált, hogy a király e tiszteet valóban teljesítendi is, ellenkező lépései megtorlására az egyházat s hatalmas fegyvereit mindig készeknek tudhatván.¹⁾ Egyházi jelentőséggel bírván tehát a koronázás, Magyarországon, hol erőteljes központi hatalom létezése mellett nem éreztetett annyira az egyház középkori politikai és társadalmi hivatásának értéke, kezdetben csak csekély jelentőséggel bírt, mely csak akkor emelkedett, midőn királyaink a koronázás alkalmával egyszersmind az ország jogai, az alkotmány megtartására is esküt tettek, minek nyomára első ízben II. Endre koronázása alkalmával akadunk.²⁾

¹⁾ Innen a „*Dei Gratia*“, az Isten kegyelméből való királyság értelme.

²⁾ V. ö. erre vonatkozólag: *Czech*: A magyar királyok felavatási esküjök és oklevelek nyomai az Árpádok alatt, a m. tud. társ. évkönyveiben III. köt. 199—238. l. — II. Endréről írja III. Honorius pápa (C. D. III. 294. l.) „in sua coronatione juraverit, iura regni sui, et honorem coronae

Fényes, a keresztény nyugattól kölcsönzött ünneptélyességek közepette, az összesereglett nép színe előtt hajtattott végre a koronázás és pedig később rendszert¹⁾ Székesfehérvárott a Sz. István által emelt pompás basilikában, hol egyszersmind a korona²⁾ őriztetett³⁾ a királyi hatalom egyéb jelvényeivel (királyi pálcza, alma, a királyi trón (solium regale) stb.⁴⁾ A koronázás tisztét a magyar egyház főpapja, az esztergami érsek teljesítette, azonban csak szokás,⁵⁾ de nem különös kiváltság alapján, míg nem ezt III. Béla szabályul irta.⁶⁾ A királyné koronázása e korszak vége felé már szintén egy határozott egyházi méltóság, t. i. a vesz-

illibate servare“. És IV. László egy 1279-ki oklevélben írja (C. D. V. 2. 509. l.): „Primo quidem iuravimus, quod fidem catholicam, et ecclesiasticam libertatem servaremus ac teneremus, ac teneri faceremus et servari in regno nostro et terris nobis subjectis, quodque constitutiones et decreta sanctorum Regum, Progenitorum nostrorum, et bonas consuetudines eorumdem, nec non omnia alia et singula, quae nostri progenitores in sua consueverunt conoratione iurare, inviolabiliter servaremus“.

¹⁾ Sz. Istvánról tudjuk, hogy Esztergamban lett megkoronázva.

²⁾ A koronának, mely kezdetben lilióm korona volt és csak később nyerte mai alakját, viszontagságairól számos munkák emlékeznek, nevezetesen: *Petrus de Réva*: *Commentarius de sacrae coronae regni Hungariae virtute, victoria et fortuna*. Augsb. 1613., mely mellett még *Horányi*, *Decsi*, *Koller* idevágó munkái említendők.

³⁾ „Quoniam in Albensi ecclesia, írja Innocenz pápa 1198-ban (C. D. II. 333. l.) quaedam dignitas, quae custodia dicitur, ad tuam donationem pertinens habeatur, cuius curae et sollicitudini ornamenta et privilegia ipsius ecclesiae et diadema etiam regium committuntur“.

⁴⁾ Hogy ezen királyi jelvények, átvéve a nyugati koronázási ceremoniale-ből, már e korszakban szerepeltek, bizonyítják régi pénzeink s pecséteink. Lásd ezeknek leírását C. D. III. 1. 328. és 401. l.

⁵⁾ V. ö. erre vonatkozólag Coelestin pápa 1191. oklevelét C. D. II. 276. l.

⁶⁾ „Ego Béla Dei gratia etc. Rex, idézi Innocenz János esztergami érsekhez intézett 1209-ki levelében (C. D. III. 1 92. l.), divina disponente clementia suscipio coronam de manu Colocensis Archiepiscopis; sed non in praejudicium Strigoniensis ecclesiae, quominus Ungarici Reges ab eiusdem Ecclesiae Archiepiscopis semper debeant in posterum coronari“.

prémi püspök jogai közé tartozott,¹⁾ régebben valószínűleg ezt is az esztergami érsek teljesítvén.²⁾ Különben a koronázás egy és ugyanazon cselekvénnyel ment véghez a magyar fejedelmet uraló megannyi országok részére; egyedül csak Kálmánról tudjuk, hogy magát különösen Horvát- és Dalmátországok királyának is megkoronáztatta.³⁾ Királyaink, kik e korszakban „sere-nissimus, illustrimus rex“ s még csak ritkán a majestas czimmel⁴⁾ éltek, viselték ugyan az országhoz időfolytán járult s ettől eltérő szervezett biró tartományok czimeit, s már e korszak végével „Magyarország, Dalmatia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Bulgaria, Galliczia és Lodomeria“ királyainak⁵⁾ írták magokat, de külön koronázás az országok részére nem divott.

Valamint a koronázás, úgy a királyi udvartartás formái is a nyugattól, és nem, mint tévesen állítottak, Byzancezból⁶⁾, származtak át hozzánk. Esztergamban, mely e korszakban királyaink székhelye volt,⁷⁾ ugyan-

¹⁾ V. ö. Fej. Cod. Dipl. III. 1. 299. l. Honorius pápa erre vonatkozó levelét.

²⁾ V. ö. Innocenz pápának 1214-ben II. Andrásához intézett levelék C. D. III. 1. 166. l.

³⁾ V. ö. Lucius III. 3. Későbbi okmányok, melyek Spalatónak privilegiumait megerősítik, szólanak e városban végrehajtandó koronázásról, mint péld. II. Géza 1142-ki oklevelében (C. D. II. 118. l.) írja: „Quum autem ad vos coronandus, aut vobiscum (scil. Spalatensibus) regni comitia tractaturus, venero“, azonban úgylátszik, hogy ez inkább csak régi, Kálmán-féle oklevélből átvett pont, melynek már később ereje nem volt, mert egyéb kútfőink ily koronázásról Kálmántól innen többé nem emlékeznek.

⁴⁾ A majestas czim használatának egyik példáját lásd II. Géza egy 1148-ki okmányában C. D. II. 129. l. Regalis Excellentia kifejezés is előfordul, péld. III. Béla 1175-ki oklevelében. C. D. II. 189. l.

⁵⁾ Horvátország czimével már Sz. László, Dalmatia és Rámaéval Kálmán, Szerbia s Bulgáriáéval állandóan Imre, Galliczia és Lodomeriáéval pedig II. Endre óta élnek királyaink.

⁶⁾ Ezt állítják Pray és Bél (K. A.): Commentar. de archiofficiis regni Hungariae. Lipcse 1790. és lásd Bartal: Comm. I. 259. l.

⁷⁾ Régi pénzeink azért nevezik Esztergamot „urbs regia“-nak és

azon udvari tisztségek s méltóságokkal találkozunk, mi-
lyenek Nagy Károly és utódai udvaraiban szerepeltek;
és hazánkban is nemcsak a szorosabb értelemben vett
udvartartás, hanem egyszersmind a királyi kormányzat-
nak is közegői voltak, miért is rólok, valamint az udvar-
tartás költségeit fedező királyi kincstár jövedelmeiről
alantabb fogunk szólni.

Kálmán I. 79. fej. azért rendeli oda beszoigáltatni a királyi jövedelmeket.
Az ott volt királyi lakról lásd Fej. Cod. D. II. 324. 1.

IV. FEJEZET.

A rendi szerkezet.

1. §.

A rendi szerkezet alapjai. A valódi szabadok rendje.

Az ország lakosai, rendekre oszolva, különböző viszonyzatban álltak a királysághoz. *Irányadók a rendi állásra a birtokviszonyok voltak*, mit a középkor szel-
leme mintegy szükségkép magával hozott.

A középkorban ugyanis, főleg annak első felében, midőn a szabad egyén csupán a fegyverforgatást tartotta magához méltó foglalkozásnak, megvetette a munkát, pusztán a ruházat és a lakoma fénye s bőségébe helyezte gazdagságát, hatalmát pedig számos fegyvertársak és szolgák tartásában látta: a csekély értelmi és ipari fejlettség, valamint a pénz s az ingó vagyon korlátozott forgalma mellett, a szabadságnak alapját egyedül a földbirtok képezhette. Csak a földbirtok nyújthatta a rajta tartózkodók munkássága útján a gazdagságnak a középkor fogalmai követelte eszközeit és nyújtott módot fegyveres szolgálatokat jutalmazni, ilyeneket állandóan biztosítani. És miután azon kevés politikai tevékenységnek is, melylyel a középkorban találkozhatni s mely rendszerint a hadi tevékenységgel párosítva szerepelt, szintén a földbirtok szolgáltatta fentartási közegeit, minden csak némileg becsült tevékenység a középkori társadalomban a földbirtokhoz fűződött. Innét, hogy a birtok nagyságával természetszerűleg emelkedett a rendi

állás, amannak leolvadásával emez is alább szállott, és ki önálló földbirtokkal nem birt, másnak érdekében lévén kénytelen fegyverét villogtatni, a középkor felfogása szerint szabad nem volt. A szolgaság is annál enyhébb volt, minél kevesebb terhekkal járt az idegen birtok használata, vagyis minél közelebb állott a használati jog a tulajdonjoghoz; és ép azért szolgának a szó tulajdonképi értelmében (t. i. nem csupán dologi, hanem egyszersmind személyes szolgaságot is értve), csakis azok voltak nevezhetők, kik fekvő birtokhoz mi joggal sem birtanak. ¹⁾

Magyarország a középkorban is részese volt a kor általánosabb jelenségeinek. A szabad magyar is magához méltó foglalkozásnak csak a fegyverviselést és a politikai tevékenységet ismervén el, a rendi szerkezet Magyarországon is szükségkép a földbirtokkal függött össze, de nem oly módon, mint a hűbéri Európában, hanem a honalkotás adta birtokfelfogás s az ebből folyó birtokviszonyokhoz képest, attól lényegesen eltérőleg. Sz. István ugyan messzeható változtatásokat tett az ősmagyar birtokszervezeten, de még sem olyanokat, melyek által a szabad magyar birtok természete s az ebből folyt birtokjogi elvek is megváltoztak volna. Világossá fogja ezt tenni az első Árpádkirályok alatti birtokjogi viszonyok rövid taglalása.

A *szabad birtok* hazánkban e korszak alatt két forrásra volt visszavezethető, u. m.: a honfoglalásra, vagy pedig királyi adományra.

A honfoglalásban azon birtok találta kútfejét, mely a törzsszállások felosztásából vette eredetét. Kifejtetett fentebb, hogy miért kellett Istvánnak, ha erőteljes királyságot akart megalkotni, a törzselet megtörésén

¹⁾ V. ö. Hajnik: Magyarország és a hűbéri Európa. 29—31. l.

iparkodni, mi végre a leggyökeresebb eljárás a törzsek dologi alapja, a törzsszállás felosztása volt. Valószínű, hogy István ezt olyképp eszközölte, hogy az egyes családoknak azon birtokokra nézve,¹⁾ melyeknek a törzs-szerkezet korában csak használati, vagy pedig korlátolt tulajdonjogával bírtak, teljes tulajdonjogot adott. Bizonyítja ezt István azon törvénye, mely szabad rendelkezési joggal ruházta fel a nemzet megannyi szabad tagjait birtokaikra nézve.²⁾ Az ösfoglalású magánbirtok vagy szállásbirtok, mert így nevezték később azt, mely a törzsszállások felosztásából vette eredetét,³⁾ kibontakozván ilyképp a törzsszerkezet kötelékéből, egyszersmind a birtokos is mindinkább mentesült azon kötelezettségek alól, melyekkel a törzsszállásban való részesedés folytán a törzs irányában terhelve volt; és a mint személyére nézve a törzshatalom alól folyvást közvetlenebbül a központi királyi hatalom alá jutott, úgy csakis evvel szemben voltak közjogi kötelezettségei, de nem terhesebbek azoknál, milyenekkel egykor a nemzet irányában bírt.

A szabad magyar, ki István előtt csupán a haza védelmére volt köteles felkelni és támadó háborúban részt venni csak akkor, ha azt a nemzetgyűlés akaratából vezették, a Sz. István-féle királyság idejében is csak

¹⁾ Ezt bizonyítja már az is, hogy 11-ik századbéli okmányok az ősök által (a patribus nostris antiquis) megállapított birtokhatárokról szólnak (Fej. C. D. I. 395. l.). Egyébként a dolog természetéből is folyik ez, mert bármely más osztály nagyszerű mozgalmat idézett volna fel, melyenről pedig a kútfők nem emlékeznek.

²⁾ „Decrevimus nostra regali potentia, írja István (II. k. 5. fej.), ut unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxori, filiis filiabusque, atque parentibus, sive Ecclesiae, nec post eius obitum, quis hoc destruere audeat. És ismét (II. k. 35. f.) „consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque priorum simul et donorum Regis dominetur“.

³⁾ Vannak még jelenleg is családok, melyek ösfoglalású birtokok tulajdonosainak tekintetnek, mint péld. a Kállayak, Szemerék stb.

a megtámadott haza oltalmára, vagy az országosan elhatározott háborúra nyult fegyverhez,¹⁾ és pedig csupán személyesen indulva hadba, nem lévén köteles birtokához mértén harcosokat állítani.²⁾ Magyarországon tehát a kisbirtokos ugyanazon mértékben teljesítvén a középkor legbecsültebb tevékenységét, mint a nagybirtokos, az, hogy valaki a törzsszállás területéből nagyobb vagy csekélyebb részt nyert, a rendi állás különbségét nem szülhette. A nemzet szabad tagjai között uralkodott egyenlőség, a törzsszállás felbontása után is fentartotta magát. *Az ősfoglalású birtok, vagyis a törzsszállásban való részesülés pusztán csak azt jelelte, hogy birtokosa a nemzet szabad tagja, de bármily kiterjedésű volt is, nem hozott létre rendi különbséget.*

És ez egyenlőséget nem bontotta fel az Árpádkirályok alatti magyar magánbirtok másik neme, az adománybirtok sem.

István, valamint a későbbi királyok, a királyi javakból, vagy pedig a király hatósága alatt állott közjavakból (várjavakból) osztogattak birtokokat és pedig többnyire a csatatéren kitüntetett vitézségnek, vagy egyéb szolgálatoknak is jutalmául. A Sz. István-féle királyság közjogi természete, melynél fogva a magyar királyában, mint a vezérek utódjában, nem látott pusztán csak kitünőbb, hatalmasabb urat, hanem benne egyzersmind a nemzeti ügyek kezelőjét tisztelte, ide is kihatótt. Azon érzetet szülte a magyar vitéznél, hogy a szolgálatokat, melyeket a király zászlaja alatt véghez vitt, nem annyira a király, mint a nemzet, az ország ér-

¹⁾ V. ö. az arany bulla 7. cikkét: „Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia sua (azaz, kik királyi hivatalt viselnek) stb. és ezt magyarázzák az 1231. 15. és 16. törvénycikkelyek. Különben lásd erről e könyv 6. fejj. 2. §-át.

²⁾ Erről lásd alantabb 6. fejj. 2. §.

dekében tette s ép azért az azok jutalmául a király által adományozott birtokban is nem magán-, hanem közszolgálatoknak jutalmát látta. És az ekkép nyert birtok élvezete csak újabb közszolgálatra serkentette a vitézt, nem pedig különös hűségre a király személye irányában, legalább nem nagyobbra, mint a milyennel bármely más adományt nem nyert alattvaló tartozott. Innét, hogy Magyarországon úgy tartották, hogy érdemek hiánya mellett a király sem adományozhat hazai birtokot, és midőn idővel a királyi családi jószágok nagyobb részének eladományozása után főleg a várbirtokból osztogattattak adományok, többször előfordult, hogy érdemtelenül eladományozott birtokok az ország kívánatára visszavétettek, mint ezt IV. Bélának eljárása még atyja, II. Endre életében tanusítja.¹⁾ Az adománybirtok tényleges alapja tehát ugyanaz lévén, mint a szállásbirtoké, t. i. közszolgálat, országos érdem, jogi természetüknek is egyezniök kellett, és a különbség közöttük csak az volt: hogy míg a szállásbirtok a vérszerződés második pontja által kikötött, tehát mintegy szerződésileg követhető jutalmat képezett a honfoglalásban való részvétel fejében; addig az adománybirtok szintén országos érdemeknek, de mégis a király kegyelmétől függő jutalma volt. István és az első Árpádok idejében az ősfoglalású birtokkal járt, a királyság irányában függetlenebb birtokjogi érzet s ennek megfelelő birtokjogi felfogás lévén túlnyomó, István nem szoríthatta meg az adománybirtokost jobban az ősfoglalású birtokosnál; az is birtokának teljes tulajdonosa volt, mint ez; az is csak a haza védelmére és pusztán személyes szolgálatra érezte magát kötelezve, mint emez.

A magyar földbirtok tulajdonával, akár a honfoglalásra, akár pedig királyi adományra vezették azt visz-

¹⁾ V. ö. C. D. III. 2. 253. I. IV. Bélának 1231-ki oklevelét.

szá, és bármily kiterjedésű volt is, a birtokosok egyenlő közvetlen alárendeltsége a királyság alá, és egyenlő pusztán személyes hadi kötelezettség járván: korszakunkban a fekvő birtok a szabadságnak alapjául, jeléül szolgálhatott ugyan, de nem szülhetett rendi különbséget a nemzet szabad tagjai között. Ha tehát mindamellett ily különbség nyomaira akadunk, törvényeink s kútfőinkben *optimates*¹⁾ *principes*,²⁾ *maiores natu et dignitate*,³⁾ *valentes*,⁴⁾ *seniores*,⁵⁾ *jobagiones*,⁶⁾ *primates*,⁷⁾ szóval *előkelőbbeket* találunk említve s velök szembe *militēs*,⁸⁾ *servientes regii*,⁹⁾ *minores*,¹⁰⁾ vagy második rendet állítva, ez osztályozásnak más alappal kellett bírnia. És az alapot itt is a sajátos magyar népszellem adta, ama a magyart jellemző közszellem, mely a jogi téren nálla a közjogi fölfogás túlnyomóságát szülte.

Mig a hűbéri Európában, a magánélet, a magántevékenység klasszikus földjén, az, ki tekintve szolgálait s függetlenségét egyénileg hatalmasabb volt, állott a társadalmi tekintély magasabb fokán: addig Magyarországon, a köztevékenység, a közélet hazájában, annak, ki közügyek vezetésével volt megbizva, vagy kit a haza körül szerzett érdemek sugárzottak körül, jutott előkelőbb szerep.

Az egyház fentebb jelzett középkori szereplésével karöltve járt, hogy a *főpapság* t. i. püspökök, apátok s

¹⁾ V. ö. Sz. László I. és II. törvénykönyvének bevezetéseit és István I. k. 4. fejt.

²⁾ V. ö. Fejér C. D. II. II. Géza 1157-ki kiváltságlevelét.

³⁾ Sz. István II. 18. fejt.

⁴⁾ Sz. István II. 15. fejt.

⁵⁾ Sz. István II. 21. fejt.

⁶⁾ Ar. bulla 10. cz. és C. D. I. 149. 1.

⁷⁾ Sz. István II. 23. fejt. és Fejér C. D. II. 144. 1.

⁸⁾ Sz. István II. 14. 25. fejt.

⁹⁾ Lásd péld. az arany bulla 1. 2. 3. 4. cikkeit.

¹⁰⁾ Sz. István II. 18. fejt.

prépostok foglalták el az első helyet a keresztény európai társadalomban, és miután ezt méltósággal betölteni a középkorban csak latifundiumok birtokában és élvezete mellett lehetett, az egyházra, mint mindenütt Európában, Magyarországon is pazarul szórtak adományokat. De míg a nyugati Európában, hol a főpapság, hasonlóan a világi hercegek s grófokhoz, birtokaihoz mérten nagyobb kisebb csapatokat fegyverzett fel, annak előkelőbb állása kettős alappal birt: addig az első Árpádok alatti Magyarországon a főpapság sem lévén köteles birtokaihoz képest hadcsapatokat állítani, kitüntettebb politikai állása csakis a kereszténység és az egyház középkori társadalmi s politikai hivatásán alapult.

És a főpapok mellett, kik már e korszakban „*Prae-lati*“ név alatt szerepelnek okmányainkban, *principes*, *comites* nevek alatt azok említettnek, kik az országos ügyek kezelésével voltak a király részéről megbízva, akár közvetlenül udvarában, akár pedig az egyes várkerületekben mint várispánok, vagy pedig a végekben mint bánok, ispánok. S velők az előkelőbbek közé számíttathattak s valószínűleg a királyi tanácsba meghívtak még azok is, kik a nélkül, hogy közhivatalt viseltek volna, tekintélyben állottak a nemzetnél, mint péld. a királyság kezdetleges korszakában a törzsekben még nem rég szerepet vitt családok fejei, kikre a törzsszerkezet felbontása után is némi kegyelettel tekintett a nemzet egyik másik része vagy pedig későbbis oly egyéniségek, kiket egyébkint a név, a származás fénye sugárzott körül.

Ily momentumok lévén irányadók a társadalmi állásra, miután István és az első Árpádok korában a közhivatalok örökösek nem voltak, a származás fénye pedig csakis az utódok folytonos tevékenysége mellett tarthatta fen nemesítő hatását, *a kitüntettebb társadalmi*

állás a személyhez volt kötve. E korszakban tehát a személyes érdem, a személyes kitünőség aristocratiája létezett, mely nem képezett rendet, mert rendről csak ott lehet szó, hol bizonyos társadalmi, álladalmi kitüntetések s jogositványok egyes családoknak állandó alapnál (birtok, törvény) fogva sajátjai. *Rendi tekintetben e korszak alatt tulajdonképi főpapi, főúri s nemesi rendet Magyarországon nem ismertek, hanem csupán a nemzet szabad tagjainak, vagyis a valódi szabadok rendjét.*

2. §.

A várszerkezettel összefüggő néposztályok.

A nemzet szabad tagjai és a tulajdonképi szolgák között egy számra nézve tekintélyes, ismét több osztályokra szakadó rendi csoportozat szerepelt, melynek tagjai rendi állását egyfelől személyes szabadság, másfelől pedig idegen birtok használata fejében többé kevésbé terhes szolgálatokra való kötelezettség jellemezték. Alkatrészei jobbára a várbirtokkal s ennek folytán a várszerkezettel¹⁾ függtek össze.

Várakkal s fentartásukra rendelt földekkel már a mult korszakban találkoztunk, s bármily viszonyzatban állottak is a törzshöz, melynek szállásában feküdtek, annyi minden kételyen felül áll, hogy a törzsfők rendelkeztek azok felett. A törzsszerkezet megszűntével e várak és várföldek is kibontakoztak a törzsbeli kötelé-

¹⁾ A várszerkezetről az általános magyar történelmi munkákon kívül különösen a következő művek szólnak bővebben: *Kollár Ád. Fer.*: *Historiae, jurisque publici Regni Hung. Amoenitates*. II. köt.; *Bartal Gy.*: *Comentariorum Libri XV.*; *Horvát István* a tudományos gyűjtemény 1821. foly.; *Pray G.*: *Notitiae praeviae*; *Kovachich Mart. G.*: *Notio Comitatum*. (Bécs 1814.); *Horváth Mihály*: A magyar honvédelem történeti vázlata (kisebbs történelmi munkák I. Pest 1868.) és különösen *Botka Tivadar*: *Notitia diplomatica veteris constitutionis Comitatum*. Pest 1831. és ismét a „Budapesti Szemle“ 1865-ki folyamában.

kek alól, hogy a mint azelőtt a törzsszállás biztonságának s közvetve a nemzet hatalmának fókuspontjait képezték, úgy most a központi hatalmat kezében egyesítő királyságnak nyujtsanak támaszt.

A királyságnak ugyanis könnyen fegyverbe hívható, teljesen tőle függő haderőre okvetlen szüksége volt, részint hogy az országra intézett kisebb, váratlan támadásokat visszaverhesse, mit a törzsszerkezet korában az ország végeit birt törzsek teljesítették; részint pedig, hogy belső veszélyek ellenében magát megvédhesse. Ily haderő fentartása csakis földbirtok alapján lévén a középkorban képzelhető, István e birtokokat királyi hadalkotására használta fel és azokat a bukottak javaiból nevezetesen gyarapította. A szervezet, melyet e végre életbe hívott, a várszerkezet neve alatt szerepel történetünkben.

A várszerkezet nem volt első sorban honvédelmi intézmény, mint sokan állítják,¹⁾ mert a megtámadott haza védelmére szállni továbbra is a nemzet szabad tagjai kötelességei közé tartozott. A királyi hatalom egyik leghatékonyabb közegének kell azt inkább jellemeznünk, melynek segítségével a fejedelem, parancsára bármikor felkelni kész, tekintélyes haderő, u. n. királyi had felett rendelkezhetett. E hadi célhoz képest nyertek a várszerkezetbe foglalt elemek különböző rendeltetést, mely néposztályoknak a várszerkezet egyszersmind közigazgatási s igazságszolgáltatási közegként volt hivatva szolgálni.

A várszerkezet az országnak *várkerületekre* való felosztásán alapult. Ha azon munkálat birtokában volnánk, melyet okmányaink „*legenda sancti Stephani*“

¹⁾ Így különösen Horváth Mihály: Magyarország történelme című munkája 1. kötetében; és „A magyar honvédelem történeti vázlata“ című értekezésében. Lásd kisebb történelmi munkák. I. köt. 147. s köv. lapok.

név alatt emlitenek, és melybe István az egyes várakhoz tartozó helyeket s ezek lakosainak jogositványait iratta össze, ¹⁾ határozottabban tudnók megjelelni, hogy a várkerületek kihasítása mikép ment véghez. Valószínű azonban, hogy ezt István olykép létesítette, hogy határjelek által kissebb nagyobb területeket irt körül, melyek körén belül fekvő államjavak jövőben egy-egy vár javait ²⁾ képezzék, és mely vár számára teljesítsék a várbirtokon lakozók szolgálmaányaikat pénz, termékek vagy munkában. Ily területhez, melyet valamely vár (p. Pozsony, Sopron, Bihar) kerületének, vagy talán már ekkor a vár megyéjének, ³⁾ latinul pedig *terra castri*, *parochia*, ⁴⁾ *civitas*, ⁵⁾ *provincia* ⁶⁾ vagy *comitatus* ⁷⁾ nevezték, nem

¹⁾ Nagy Lajos 1349-ben jelentésadásra szólítja fel a székesfehérvári káptalant, hogy: „in legenda Sancti Regis Stephani“, „in quantis locis in Regno nostro nobiles jobagiones et populi castri Craco (t. i. Karakó) vocati residentiam facere debent et in quali libertate existunt“, mire a káptalan válaszul adá, hogy miután Róbert Károly e legendát a székesfehérvári egyház sekrestyéjéből Vissegrádra vitette, ő ez iránt jelentést nem tehet. Fejér C. Dipl. VII. 1. 108—109. l. és v. ö. még U. o. IX. 1. 787. l.

²⁾ Hogy egy-egy vár javai nem képeztek összefüggő területet, hanem nemesi birtokok által megszakítottak, nem ritkán a vártól távol, sőt némelykor más megyében is feküdtek, okmányok bizonyítják, pl. F. C. D. IV. 1. 108. és 156. l. úgy szintén a Garam melletti sz. benedekrendű apátság alapítólevele, vagy Árpádkori új okmánytár I. 25. l. A várföldeket az illető vártól elszakítani nem volt szabad. V. ö. Cod. Dipl. III. 1. 353. l.

³⁾ A Mega kifejezés megye jelelésére Kálmán törvényei I. k. 12. és 37-ki fejezeteiben fordul elő.

⁴⁾ Innét a Comes Parochianus-féle elnevezés. V. ö. Fej. C. Dipl. II. 142. l., hol parochia Nitriensis, parochia Bors, parochia Hont-ról van szó.

⁵⁾ A civitas kifejezés majd magát a várat jeleli okmányainkban péld. a pécsi püspökség 1009-ki alapítólevele végén: „Actum in Civitate Jauryana“; majd az egész várkerületet, péld.: „Tributum in Borsu et in omnibus foris eiusdem Civitatis“, a Garam melletti sz. benedekrendű apátság 1075-ki alapítólevelében.

⁶⁾ Így neveztetik a várkerület különösen a nagyváradi regestrum-ban és innét a Comes Provincialis-féle elnevezés is.

⁷⁾ A Comitatus kifejezés már a szentmártoni apátság alapítólevelében és Istvánnak 1009-ki a veszprémi egyháznak tett adományról szóló okleve-

csak várbirtokok tartoztak, hanem magán szabad birtokok is, úgy, hogy a várkerületek együttvéve magokban foglalták az ország összes területét. Az országnak szállásokra való felosztását István óta a várkerületi váltotta fel.¹⁾

A nemzet szabad tagjai nem tartoztak és pedig sem személy-, sem birtokjogi tekintetben a várszerkezet, mint hatósági szervezet alá. Ily értelemben a várszerkezet elemeit csupán azok képezték, kik a vár védelme s fentartásához akár személyi, akár pénzbeli szolgáltatásokkal járulni kötelesek voltak. Állásuk ahhoz képest változott, hogy mily mértékben járultak a várszerkezet célja foganatosisához.

E cél hadi lévén, azok foglalták el szükségkép az első helyet a várszerkezetben, kik a várbirtokból földet pusztán azon kötelezettség terhe alatt birtak, hogy a várat, illetőleg a királyt, bármikor kívántatik, fegyverrel szolgálják. *Várjobbágyoknak (jobagiones castri)*²⁾ nevezve, foglalkozásuk s szabadságra nézve legközelebb álltak a valódi szabadok osztályához, miért is egy későbbi író szegényebb sorsú nemeseknek mondja őket.³⁾

lében előfordul: „in Vesprimiensi Comitatu“ vagy „in Comitatu Vissegradiensis Civitatis“.

¹⁾ Hogy hány várkerületet vagy megyét alkotott István, nem tudjuk; egy III. Béla korából származó tudósítás a 12-ik század végével 72-re teszi a megyék számát. Fejér Cod. Dipl. II. 218. l.

²⁾ A jobbágy szó genericus kifejezés, mely egyáltalában valamely osztály előkelőbbjei jelelésére szolgált e korszakban. Azért nevezik későbbi okmányaink az előkelőbb nemeseket nem egyszer a király jobbágyainak; hívták továbbá a várszerkezethez tartozók előkelőbbjeit várjobbágyoknak; és nevezték végtére a földesúr birtokán tartózkodók közül a legkedvezőbb sorsnak örvendő szabad parasztokat a földesúr jobbágyainak, mely utóbbiakra nézve a jobbágy szó még akkor is fentartotta magát, midőn annak alkalmazásával másutt már nem találkozunk.

³⁾ „Jobagiones vero Castri sunt pauperes nobiles, qui ad Regem venientes, terram eis tribuit de castri terris, ut phenda castri et castrum guer-rae tempore custodirent“ mond Kézay. Append. Cap. II. §. 4.

A várföldek jóval nagyobb fele a *várnépbeliek* (castrenses, civiles)¹⁾ kezén volt, kik azok használata fejében nem hadi, hanem egyéb szolgálatokat tettek; miveltek a várföldeket; fuvarozási, építkezési munkálatokat teljesítettek; őrizték a várbörtönöket;²⁾ utat, hidat készítettek, vagy pedig a vár és ennek őrsege számára szükségelt fegyvereket gyártották vagy egyéb mesterségeket űztek,³⁾ és mellette majd termény-, majd pénzdótot fizettek⁴⁾ s a várhatóság embereinek szállásadással tartották.⁵⁾ És ezen határozott foglalatosságra való kötelezettség, mely nem ritkán egy-egy helység lakosait illette meg, a fekvőségek használata jogával együtt szállott által az utódokra.

A vár területében valódi szabadok által birt jószágokon tartózkodó *szabad parasztok*, vagy *jobbágyok*⁶⁾ a várszerkezet legalsóbb elemét képezték. Ők a várhoz csupán adóztak és minthogy, noha birtoktalanok, mégis személyes szabadsággal birtak, a földesúr irányában tartozó kötelességeik lerovása után szabadon költözködhettek: nem az úr, hanem a vár hatósága alatt állottak.⁷⁾

¹⁾ Lásd számos egyéb példák helyett Regestrum de Varad (Endlicher Monum. Arpad. 640—742. l.) 102. 194. 145. 147. stb. czikkeit; továbbá a C. Dipl. II. 110—113. l., az Árpád k. új okmánytár I. 25. l., hol „Villa Civilium Posoniensium Udvary“, „terra civilium de villa Jeneu“, vagy „cives castris Zabolchy“ fordul elő.

²⁾ Regestrum de Varad 10. cz., hol némely borsodi várnépbeliekről mondatik „officium eorum esset carceres custodire“.

³⁾ Péld. Regestrum de Varad 7. cz., hol pistores castris Zolnuk említetnek.

⁴⁾ „Ipsi castrenses, castrensium pensione debitores“ írja a váradi registr. 44. cz.-e, mely adózásokról alantabb fogunk bővebben szólni.

⁵⁾ V. ö. váradi registrum 323. cz.; vagy IV. Béla 1261-ben Győr részére adott privilegium|2. pontját. Endlichernél Monum. 449. l.

⁶⁾ A jobbágy kifejezés magánbirtokon tartózkodó szabadokra nézve az általános; így a sok közöl példaként III. Béla 1186. oklevele Árp. új okmányt. VI. 162. l.

⁷⁾ Bizonyítják ezt a váradi registrum számos pontjai és a később

Őseink által itt talált idegen földmivelők képezhették ez osztály zömét, noha tagjai tekintélyes része a honfoglaló nemzet alsóbb rétegeiből is kikerülhetett. Az okmányok őket jobagiones, jobagiones liberi, coloni, conditionales, incolae, villani stb. néven említik.

3. §.

A polgárság.

A várszerkezetből még egy néposztály indult ki, mely azonban a mint erőhöz jutott, különvált tőle, önálló szerepet vitt. Ez a *polgárság*.

A várszerkezet a polgári rend bölcsőjének azért mondható, mert a város, a polgári élet természetszerű színhelye, a várnak mintegy tartozékát, sőt ennek fentartása egyik szükségképi közegét képezte e korszakban. Ezt jeleli a városnak a vártól kölcsönzött elnevezése, valamint a németsegnél a Bürger szónak a Burg-tól való leszármazása.

Vár és város ily kölcsönös összefüggése a középkori viszonyok természetszerű következménye volt. Hogy a vár fentartassék, élelemhez s védelemhez szükségeseikkel elláttassék, szomszédságában ipartelepét igényelt, és az iparos szívesen vonult a vár aljába, mert ott eléggé védve látta személyét, bőven jutalmazva munkásságát. És ez érdekközösséget a váraljai iparosok mindinkább növekvő vagyonosodása, valamint az ennek előmozdítása végett a vár ura részéről osztogatott előjogok folyvást szorosabbra fűzték, mi által ez iparosok foglalkozásuk, miveltségük s jogállásuk által a várhoz tartozó köznép-ből kimagasló osztálylyá, u. n. polgári renddé váltak.

Szokássá vált történéseinknél a magyarországi városok életét s vele a magyarországi polgári elem ere-

egyes földesuraknak adott ama kiváltságok, melyeknél fogva kivételkép jobbágyaik felett is itélni feljogosítottak.

detét a rómaiakra visszavezetni.¹⁾ E tan csak annyiban való, hogy városaink egynémelyike a népvándorlás viharainak daczolt római castrumok védszárnyai alatt létesült,²⁾ de a magyarországi városi élet s ennek szervezete, mint a középkori egyáltalában, nem a római municipiumok intézményének örököse, hanem származását, jellemét a nyugati germán népektől kölcsönözte.³⁾

Iparos elemet, ha az a várkerület lakosságából ki nem került, oda hívni, telepíteni kellett. A vár vendégeinek (hospites) nevezték az ilyeneket, jöttek bár a várkerületbe az ország valamely más vidékéről, vagy pedig idegen földről, és különösen a Némethonból jött *vendégek*-kel (hospites theutonici) találkozhatni legsűrűbben okmányainkban.⁴⁾ És ha már a hospitesek egyáltalában némi kedvezményekben részesítették a várnépbeliekkel szemben, mert hisz ilyenek osztogatása hiányában aligha vonultak volna az illető várkerületbe: a *német vendégek*-nek még egy sajátos kedvezményt kellett biztosítani, t. i. a saját joguk szerint való élhetést s ezzel igen gyakran az autonóm biráskodást.

A kor ugyanis, melyben a német iparos elemnek átszivárgása hazánkba véghez ment, a nyugati Európában a személyes jog korszaka volt,⁵⁾ ellentétben a későbbihez, melyben a jog a területhez fűződött. A germánokat jellemző individualismus és a népek ama hullámzása, melynek Nyugat-Európa a római birodalom bukásától innen úgyszólván szakadatlanul színhelye volt:

¹⁾ V. ö. péld. Szalay I. 115. l.

²⁾ Például Ó-Buda, Szombathely, Sopron stb.

³⁾ V. ö. erre nézve Hegel: Geschichte der italien. Städteverfassung.

⁴⁾ Így Fejér C. Dipl. VII. 5. 122. l., vagy U. o. III. 1. 109. l., III. 2. 211. l. stb.; különben magyar vendégek-ről is szólnak az okmányok, például Fejér C. D. III. 2. 237. l.

⁵⁾ V. ö. Warnkoenig u. Stein: Französ. Staats- u. Rechtsgeschichte II. köt. 3—4. l.

voltak okai, hogy egyes területeken nem fejlődhettek ki még oly viszonyok, melyek a jog alakulására nevezetesebb befolyással lettek volna, hanem a jog inkább csak egyenlő állású s foglalkozású, és ennek folytán egyenlő gondolkodású egyéniségek meggyőződéséből fakadt. Gondolkodásával, szokásaival együtt jogát is mintegy személyisége alkatrészeként tekintheté tehát a germán, melyet ép azért magával, bárhová is vándorol, elvisz. Innét a kezdetleges középkor azon elve, hogy mindenki saját joga szerint nyerjen ítéletet, mely elv alkalmazást lelt a hazánkba vándorolt német vendégek irányában is.

A mit későbbi okmányok mintegy kiváltságos kedvezményként biztosítottak ily hospitesek által képezett községeknek, hogy t. i. *saját jogukkal (jure theutonico) élhetnek*, abban bizonyára részeltetve lőnek, úgy kívánván azt a kor szelleme, a korábban bevándorlottak is. Kivételes bíróságnak, rendesen közvetlenül a várispáni udvarnak, látjuk ép azért alávétve e hospiteseket, és mi sem természetesebb, mint hogy, ha valahol tekintélyesebb községet képeztek, részint a gyorsabb igazságszolgáltatás érdekében, részint pedig mivel az iparos elem a külföldön már ekkor többé kevésbé polgári állással birva, ezután hazánkban is törekedett, megajándékozták őket e polgári állás egyik leglényegesebb alkatelemével, t. i. *a joggal, hogy kebelükből választott bírótól vegyenek igazságot*,¹⁾ és ezzel, miután a középkorban a legtöbb közjogi tevékenység a bíraskodáshoz fűződött, *önkormányzattal*.

Hogy e jagon kívül, melyhez bizonyára már kezdetben csatlakozott a *lelkész választásának joga*, még miféle jogositványokkal birtak legrégibb városaink, az

¹⁾ V. ö. a régibb városi kiváltságleveleket Endlichernél Monum. Arp. péld. 399. 403. 405. lapokon.

idevágó kútfők hiányossága mellett meghatározni már alig lehet. Székes-Fehérvárról, melyről IV. Béla írva hagyta, hogy szabaditékait még Sz. Istvánra vezeti vissza,¹⁾ és melynek joga (jus Civitatis Albensis) sokáig a legnagyobb tekintélynek örvendett,²⁾ csak azt tudjuk, hogy polgárai *vámmentesség* élvezetében voltak. Úgy lát-szik azonban, hogy a városi szabadságnak a *vásártartás joga* is kezdettől fogva kiegészítő része volt, valamint, hogy a városi kiváltságlevél a szabadalmazott község-nek *tulajdonjogot* is adott *területéhez*, noha nem egészen olyat, milyennel a valódi szabadok birták földjeiket. Mert hisz a polgárságot azonkívül, hogy háború alkal-mával néhány harcost volt köteles a király zászlajához állítani,³⁾ még egyéb a valódi szabadokra nézve ismeretlén szolgálatok terhelték. Évenként, és talán már akkor, Sz. Márton napján adót (*census S. Martini*), noha a várnépbelieknél mérsékeltebbet fizettek ők;⁴⁾ király-nak, királynénak, nem ritkán a király tisztviselőinek is szálással, élelemmel tartoztak;⁵⁾ és újévkor vagy egyéb ünnepélyes alkalmakkor értékes ajándékokkal (*munera strennalia*) kellett kedveskedniök.⁶⁾

Későbbi jogunknak azon elve tehát, hogy a város

¹⁾ Egy 1237-ki oklevelében Fejérmél C. D. IV. 1. 73. l.

²⁾ E jogban városaink közül többen részesítették, péld. Nagy-Szombat (Endlicher Monum. Arp. 445. l.)

³⁾ V. ö. Péld. Szatmár-Németi 1230-ki kiváltságlevelét (Endlichernél Monum. Arp. 427. l.) és Pest régi kiváltságait megerősítő 1244-ki oklevél 1-ső pontját (U. o. 466. l.): Quod in expedicionem, in quam personaliter ibimus, debent nobiscum mittere decem milites decenter armatos“.

⁴⁾ Így 4. Béla Szombathelynek adott 1238-ki kiváltságlevelében (Endlicher 445. l.) hivatkozik e tekintetben Székes-Fehérvárra, midőn írja: „Super solutione vero tributi eodem jure censeantur, quo cives Albenses“.

És lásd a karakói, a varasdi vendégeknek adott kiváltságokat Endlichernél.

⁵⁾ Szatmár-Németi fentebb idézett privilegiumának 7. pontja szolgálhat például.

⁶⁾ Ilyenek e korszakban inkább csak szokásból adattak, szabályok e tekintetben csak jóval később keletkeztek.

testületileg nemes, az első Árpádkirályok idejében még nem élhetett. A valódi szabadok, vagyis a nemesek, kik e korban jobbra még közvetlenül az ösfoglalásra, tehát a királyságtól független alapra vezették vissza birtokait, és értük különös kötelezettségekkel a királyság irányában nem birtak, ezzel szemben magokat önállóbbaknak is érezhették, mint sem a polgárság, mely birtokjoga forrásának a király kegyelmét tudta, melyet adózásaival, szolgálataival továbbra is kiérdemelnie kellett. Innét, hogy ez időbeli nemes a városban, mint a királyi kincstár egyik forrásában, kiváltságolt jobbágyközség-nél egyebet aligha látott, mely noha a várhatóság alól kivéve közvetlen királyi hatóság alatt állott, mégis a királynak nem annyira álladalmi, mint inkább földesúri hatóságának volt alávetve, a király parancsait a királyi kincstár jövedelmeinek kezelője, a tárnokmestertől véve.¹⁾

Szóval a polgárság e korszakban nem képezett még külön osztályt. A „civitas“ és „civis“-féle kifejezések nem birtak még azon határozott értelemmel, melyet hozzájuk kötni szoktunk; hanem amaz egyáltalában hatósági területet, majd nagyobb, majd kisebbet jelelt,²⁾ emez pedig a várföldeken tartózkodó, személyi szabadsággal ugyan bíró, de egyébként mégis szolgáltszolgálati helyeknek egyáltalában jelezésére szolgált.³⁾ Nem a „civis“, hanem a „hospes“ állása volt ez időben a kedvezőbb⁴⁾ és csirája a későbbi polgári állásnak, ekkor azonban

1) V. ö. Szatmár-Németi fentebb idézett privilegiumának 2. pontját.

2) A civitas kifejezés majd az egész várkerületet jelenti; majd csupán a várat a váraljával, sőt e korszak vége felé egyes kiváltságolt községet is.

3) Hogy civis és castrensis egyértelmű, már fentebb megjegyeztetett, és hogy a civis nem tekintetett szabadnak bizonyítja a „jugum civile“-féle kitétel okmányainkban.

4) Igy Kálmán I. 35. fejj. a hospitesek adóját a civis-ek felére szállítja le: „Si quis hospitum accola terram civium cohabitavit, aut juxta medietatem substantiae civilium expeditionem faciat, aut octo denarios solvat.

még, mint a név is mutatja, csak valami kivételes. És e hospites-ekben is csupán különös foglalkozású és némi kedvezményekben részesített parasztszályt látott e korbéli magyar, annyival inkább, mivel e hospitesek községei sem ajándékoztattak meg rendszerint megannyi fentebb említett városi jogositványokkal, hanem közülök majd több-, majd kevesebben részesültek, a tulajdonképi alapot későbbi jelentősebb állásukra az autonom bírásokban bírva.

4. §.

A szolgálósztály.

A várbirtokkal összefüggő rendek némi középosztályt képeztek a valódi szabadok és a *tulajdonképi szolgálók* között. Ez utóbbiakkal a szabadok telkein találkozzunk.

Mint a középkorban mindenütt, úgy Magyarországon is valamely nagyobb földesúr birtokán igen eltérő állású s foglalkozású egyének laktak, kiket mégis három csoportozatba lehet osztani.

A nagyobb birtoktestek mivélése nem történt kizárólagosan szolgálk által, hanem azok jelentékeny részben az által gyümölcsoztek földes uroknak, hogy személyökre nézve szabad földmivelőknak bizonyos termény-, munka- és később pénzbeli szolgálmányok fejében átengedettek. E szolgálmányok képezték az u. n. *földbért* (*terragium*), melynek eleget téve (*justo terragio persoluto*) az ily földmivelők szabadon költözhettek, honnét *szabad parasztok* vagy *földesúri jobbágyoknak* neveztettek. A középkor gazdasági állapotai szükségkép magokkal hozták az u. n. jobbágyi viszonyt. E jobbágyokról már fentebb említettük, hogy nem az úr, hanem a vár hatósága alatt állottak, melyhez szabad denáraikkal adóztak.¹⁾

¹⁾ Lásd ezekről e fejezet 3. §-át.

A nemesek birtokain élő egyéb nép szolganép volt. A *szolgaosztály* hazánkban is azon jóval kedvezőbb helyzetnek örvendett, melyhez az ó-korral ellentétben egyrészt a kereszténység, másrészt pedig a középkort átható germán felfogás juttatták; amaz az emberi méltóságot a rabszolgában is tisztelni tanítva, emez a mint a szabad viszonyát felsőbbjéhez, úgy a szolgálát is urához némileg a szerződés elvére fektetve.¹⁾ Valamint a nyugati, hűbéri Európában, úgy hazánkban is a szolgák többsége felett az úr nem rendelkezett egészen önkénye szerint, hanem az általa adott kiváltságlevél meghatározta a szolga kötelességeit, melyek teljesítése fejében bizonyos kedvezmények számára is viszont biztosítva lőnek. Az ily kiváltságot az úr *udvara számára hozott jog*nak Hofrecht, nevezte a németiség, és okleveleink, melyekben a szolgákat határozott és pedig ivadékaikra is átszálló majd gazdasági, majd mesteremberi, majd ismét az úr személye körüli szolgálatokra látjuk rendelve s ehhez képest elnevezve,²⁾ világosan tanuskodnak hason jog létezéséről a magyar földesúr udvarában is. E jog terjedtével a tulajdonképi rabszolgák száma folyvást csökkent, és az ókor rabszolgasága helyébe a középkor jóval enyhébb szolgasága lépett.

Röghöz kötöttség és magánhatalom, t. i. a *földesuri hatalom*-nak való alávetettség képezték a szolgaság jellemvonásait, melyekhez még mások vegyültek, a mint a szolgaosztálybeliek foglalkozásuk és ebből folyó társadalmi állásukhoz képest ismét alosztályokra szakadtak.

¹⁾ V. ö. szerzőnek „Magyarország és a hűbéri Európa“ című művét 47—48. l.

²⁾ Például: aratores, falcatores, vinitores stb.; vagy pedig fabri, coci, pistores, piscatores, cararii, sculptores stb. kifejezésektől hemzsegek a korábbi Árpádkorszak okmányai. V. ö. például II. Endrének a tihanyi apátság jószágait megerősítő 1211-ki oklevelét. Árpádk. új okmánytár I. 106—126. lapokon.

Oly rendkívül eltérő foglalkozású egyének, mint a középkori szolgálóosztályhoz tartozók, nem részesíthettek egészen egyenlő bánásmódban. Mi sem természetesebb, minthogy oly szolgálókat, kik nemesebb, több ismeretet, nagyobb ügyességet igénylő munkát végeztek, mint például a főpapok udvaraiban jobbára a szolgálóosztályból kikerült építésszek, festők, könyvmásolók, és hasonlóképp azokat is, kik közvetlenül az úr személye körül tettek szolgálatokat, nem sujtotta annyi teher és így szolgálósaiknál kedvezőbb sorsnak örvendettek. Ezeket *rabsszolgáknak* (*servi, ancillae*, vagy pedig foglalkozásuk szerint sokféle név alatt), azokat pedig *udvarnokoknak* (*udvornici*) hívják okmányaink,¹⁾ kik között a jogi különbség abban rejlett, hogy az *udvarnokokat* csakis a birtokkal együtt adhatta el a földesúr, míg a legszorosabb értelemben vett szolgálókat a földtől is, melyet miveltek, elválaszthatta, dologként vásárra vihette.²⁾

A szolgáló mindkét osztályának sorsa már e korszak alatt javulni kezdett. A keresztes háborúk és különösen némely iparágak svelők a városok nagyobb jelentőségre emelkedése a szolgálóosztály sorsára jótékonyan hatottak vissza. Nem csak hogy a gyakori szabaddá bocsátás folyvást csökkenthette számukat, hanem a 12., 13. századok voltak kiválólág az udvari kiváltságok osztogatásának időszakai, melyek a szolgálásban megmaradtak vállairól nem egy terhet emeltek le. S különösen az *udvarnokok* osztályát érintette mindez; egy-egy sikerült építkezés, festmény, véset stb. nem ritkán személyes szabadságot szerzett mesterének, sőt kivételesen a nemességet is. Az *udvarnoki* osztály előkelőbbjei már e

¹⁾ Kézay szerint (*De Originibus et gestis Hungarorum libri duo. Appendix. Cap. 2. 2. §.*) Kálmán uralkodása óta e király parancsához képest csakis a király és a főpapok birhattak volna ily *udvarnokokkal*.

²⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története I. köt. 120. l.

korszakban be-beolvadtak a polgárság, vagy pedig a valódi szabadok osztályába és csak alsóbb rétegei maradtak meg azon folyvást enyhülő szolgaságban, mely a következő korszakban merő jobbágyi állássá változott át.

5. §.

A Sz. István-féle rendi szerkezet némely jellemvonásai.

Magyarország lakosainak e korbéli rendi szerkezete a fentebbiek szerint három főbb rendi csoportozatot foglalt magában, u. m.: 1) *A valódi szabadok rendjét*, melyet szabad birtokjog és közvetlenül a királyi hatóság alá tartozás jellemeztek. 2) *A nem valódi szabadok, de azért még sem tulajdonképi szolgák rendjét*, melyet személyes szabadság, birtokhoz fűződött különböző terhek és csupán közvetett királyi hatóság alá tartozás jellemezték. És 3) *a valódi szolgák rendjét*, mely mind a dologi, mind pedig a személyes szabadságot nélkülözte.

E rendi csoportozatoknak csak főbb árnyalatai tárgyalathattak; mert, miután mindazoknak, kik nem részesültek a valódi szabadságban, társadalmi állása a szolgálatokhoz, vagy pedig a birtokhoz fűződő terhekhez képest különbözött, a rendi állásnak számtalan árnyalatai voltak. Innét a gyakori melléknevek, melyekkel a jelentősebb rendi elnevezések mellett okmányainkban találkozhatni; mint például a *jobagiones sancti regis*,¹⁾ *exercituanes*,²⁾ *qui scallasadones* (szállásadók) *vocantur* stb.; míg a *cives s hospitesek* állása egyes községekre nézve nyert kiváltságlevelek tartalmához képest különbözvén, őket lakhelyük szerint látjuk megkülönböztetve, például *hospites de Potok*, *cives de Posonio* stb.; és végtére a szolgálóosztályhoz tartozókat, mint fentebb említve lön, foglalkozásuk szerint nevezték el. A rendi-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. III. 1. 198. l.

²⁾ U. o. IX. 7. 708. l.

ség ezen rendkívül fokozatos volta könnyítette hazánkban is, mint a középkorban (ellentétben az ókorhoz)² mindenütt, a rosszabb társadalmi állásból való felemelkedést a jobba, minek folytán a magyar rendi szerkezet is feltűnő mozgékonyssággal birt.¹⁾

És még egy jellemvonását kell kiemelnünk a korábbi Árpád-korszak rendi szerkezetének, tudniillik, hogy tulnyomólag személyhez, nem pedig helyhez kötött volt. A társadalmi állásra iránytadó csak ritkán volt a hovávalóság, város, község, várkerület a legeltérőbb állású egyéneket fogadván kebelükbe: hanem az határozott, hogy miféle szolgálatok terhelnek valakit; ellentétben a későbbi korszakhoz, midőn a rendi állás mindinkább a hová tartozás szerint irányult. A lakhely ekkor még jobbra csak annyiból birt jelentőséggel, hogy az illető várkerület vagy község után jelelték a szabadokat, valamint a nem valódi szabadokat, míg a szolgákat a földesúr után a kihez, vagy a földesuri birtok után, melyhez tartoztak, péld. nobiles, jobbagiones, cives, hospites de Posonio, v. de castro Posoniensi; vagy pedig jobagio monasterii Debreu“ „jobbagiones Martini Comitiss de villa Vamus“ stb.

¹⁾ Lásd a számos majd nemesítést, majd a jobbágyok, szabad udvarnokok, a harczoló jobbágyok stb. közé való felemelést eszközölt kiváltság-levélet Fejérről és az Árpád-kori új okmánytárban.

V. FEJEZET.

A kormányservezet.

1. §.

Jellemzés. A törvényhozó hatalom gyakorlása.

A középkort a közjogi felfogásnak úgyszólván teljes hiánya jellemezte. Sehol sem tapasztalható ez inkább, mint a kormányzat terén. Az egész országra kiterjeszkedő, a nép legalsóbb rétegéig ható és így az ország megannyi lakosait átkaroló, egységes kormányservezet e korszakban nem létezett. A germán birtokhoz keletkezésénél fogva füződő ama birtokjogi felfogás, mely a szabad germánt kardjával szerzett s határokkal (Marken) megjelelt földbirtokán kizárólagos úrnak hirdette s ezzel neki a birtokán tartózkodók felett nagyobb, kisebb hatóságot tulajdonított, minden nagyobb földbirtokot úgyszólván külön törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, valamint hadügyi igazgatás színhe lyévé tette, miknek gyakorlási helye a földesúr udvara (curia) volt. És a mint a fentebbiek szerint a hűbériség inkább csak külső köteléke a szabad birtokokat s birtokosaikat báróság, grófság vagy herczegségbe egyesíté: a magasabb hűbérúr udvara nem csak a szorosabb értelemben vett úri hatóságnak, hanem a hűség követelte tisztelgések, hadi kötelezettség, és a hűbériség kötelékéből folyó, valamint az alsóbb hűbérurak részéről megtagadott vagy helytelenül kezelt jogszolgáltatásnak (de-

negata justitia) színhelye volt. Valamint a rendi szerkezet, úgy tehát a kormányzat is a birtokhoz fűződött a középkorban, mi a hűbéri Európában a kormányzat sokféleségét eredményezte, és reá a magán-, vagy, ha úgy tetszik, a házi kormányzat jellegét ütötte.¹⁾

A Sz. István-féle kormánysszervezet sokban hasonlított a nyugat-európaihoz, de abban lényegesen különbözött tőle, hogy jóval összefüggőbb, egységesebb egészet képezett. Folyománya volt ez azon közjogi iránynak, mely hazánkban, ellentétben a nyugathoz, uralkodott, áthatotta volt a birtokviszonyokat és a Sz. István-féle királyságot valódi központi hatalommá alkotta. A nemzetté tömörült magyarság csak közös törvényhozást ismert és a nyugat tarka kormányzati közegei helyett az ország megannyi legalább személyes szabadsággal bíró lakosaira nézve a közvetlen vagy közvetett királyi kormányzattal találkozunk.

A mi mindenekelőtt a törvényhozó hatalmat illeti, az, mint már fentebb említettett a király kizárólagos felségjogai közé tartozott, kivüle az senkit, és pedig az ország bármely csekély részére sem illetvén meg. Gyakorlásának főtényezője e korszakban a királyi tanács volt. E királyi tanács, melyet kútfőink, törvényeink regalis senatus,²⁾ regale concilium,³⁾ conventus primatum,⁴⁾ consistorium regale⁵⁾-nek neveznek, nem volt állandóan szervezett testület, hanem azok képezték, kiket a fejedelem az ország tekintélyesebb egyénei, u. m. a főpapok, az ország főhivatalnokai, a várispánok

¹⁾ V. ö. szerző i. m. 50—52. l.

²⁾ Sz. István II. 14. fej.

³⁾ Sz. István II. 19. fej.

⁴⁾ Sz. László II. 1. fej., és Sz. István II. 23. fej.

⁵⁾ „Ex communi et concordia Principum nostrorum, qui ad discussionem huius negotii in regali consistorio congregati fuerant“ írja II. András egy 1212-ki kiváltságlevelében. Fejér Cod. Dipl. III. 1. 121. l.

vagy egyébként a nemzetnél tiszteletben állott férfiak közül meghívott. Hogy István jobbra vele hozta törvényeit, bizonyítják ezeknek bevezető szavai, és hogy hasonlókép volt ez később is bizonyítja Sz. László végzeményei második könyvének bevezetése és tanuskodik róla egy fél századdal később Freisingeni Otto, ki írva hagyta ¹⁾: hogy a magyarok bármit csak érett tanácskozás után visznek véghez és hogy ha nevezetesebb államügyek forognak szőnyegen, a király udvarába gyülekeznek, hová magokkal viszik székeiket és ott döntenek felettök.

Mig ilykép rendesen a királyi tanácssal gyakorolta a király a törvényhozást, a nemzet zöme az abban való részvételből még sem volt végkép kirekesztve. Évenként Nagy Boldogasszony napján, ²⁾ később Sz. Lászlótól innen Sz. István napján Székesfehérvárott ³⁾ a király szokásszerűleg igazságot szolgáltatott, ⁴⁾ mely alkalommal odasereglettek a nemzet szabad tagjai és panaszaik előadása, ezek orvoslásának sürgetése által folytak be a törvények alkotására. E *székesfehérvári törvénynapok* mellett azonban még olvasunk máshová is egybehívott gyűlésekről, melyek okmányainkban majd *synodus*, ⁵⁾ majd ismét *congregationes generales, v. regni*, ⁶⁾ *közgyűlések* vagy

¹⁾ Lásd Freisingeni Ottónak I. Frigyes császár tetteiről irt munkáját Schillernél: Allgem. Sammlung historischer Memoiren. Jena 1790. I. Abth. 2. Band 156—157. l.

²⁾ Ennek legrégibb emlékét lásd a zalavári apátság 1024. kiváltságlevelében. Fej. C. D. I. 308. l.

³⁾ „Quum Albae S. Regis Stephani solennes agerem dies“ írja III. Béla 1175-ki oklevelében Fejér C. D. II. 188. l.

⁴⁾ Szabályt erre nézve az arany bulla 1. cz.-e alkotott, midőn rendeli: „Statuimus ut annuatim in festo Sancti Regis, nisi arduo negotio ingruente, vel infirmitate prohibiti, Albae teneamur solennisare: et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis et vice nostra causas audiet, omnes servientes qui voluerint libere conveniant“.

⁵⁾ V. ö. Sz. László első törvénykönyvének bevezetését.

⁶⁾ Lásd I. Andrásnak Radó nádor alapítványát megerősítő 1057-ki

országgyűlések nevek alatt említettnek. Ily *gyűlések* voltak például a szabolcsi, melyet I. László király „az ország összes püspökei s apátai, valamint megannyi nagyjaival, az összes papság és nép jelenlétében (testimonio)“¹⁾ 1091-ben tartott, és ilyenek voltak Kálmán alatt a tarczali és II. v. Vak Béla uralkodása kezdetén az aradi gyűlések is.

E gyűlések rendjéről kútfőink nem emlékeznek. Kettőt azonban mégis állithatunk. Azt ugyanis, hogy e gyűléseknél főtényező a királyi tanácsban képviselt elem volt és a nép csupán közvetve, sérelmei elpanaszlása, a neki előadottak helyeslése vagy rosszsallása által vett részt a törvényhozásban. És továbbá azt, hogy valamint a középkornak főszerepet vivő, úgyszólván egyedüli közjogi tevékenysége a birói volt, úgy e korszakbeli gyűléseink is, módjára a középkor parlamentjeinek, birói székek természetével birtak első sorban, a melyeken, midőn igazságot szolgáltatottak, egyuttal a jognak megállapítása is történt.

2. §.

A végrehajtó hatalom gyakorlása. A központi királyi kormányzat.

A középkort az ujkorral szemben az is jellemzi, hogy a kormányzat különböző ágai nem voltak egymástól elkülönítve, hanem nagyobb-kisebb területekre kiterjeszkedőleg egy-egy egyéniség kezében összpontosultak. Ugyanaz, ki valamely terület lakosait hadba vezette, szolgáltatott nekik egyszersmind igazságot, gondoskodott a közbiztonságról és azon kevés számú közigazgatási ügyekről, melyeket a középkor ismert. Mindezek

oklevelét Fejérmél; és v. ö. Kovachich M. G.: Vestigia Comitiorum 10—98. l.

¹⁾ Sz. László első törvénykönyvének bevezetésében.

közül a biráskodás birván a középkorban még leginkább közjogi természettel, a *birói hatóság fokozataihoz képest lehet leghelyesebben a kormányzatot részletezni.*

Magyarországon *három ily hatóságot* lehetett e korszakban megkülönböztetni, u. m.: a *közvetlen királyit, közvetett királyit és az urit*, és ehhez képest háromféle kormányzatot is. Szóljunk itt az elsőről.

A központi királyi kormányzat a nyugat-európaival külsőleg egyezett. Nyugat-Európában mindenütt valamin az uralom, úgy a kormányzat is patrimoniális, magánjellemű volt. A király lakhelye, a királyi udvar volt a központi kormányzat színhelye, és itt az ügyeket ugyan azon tiszviselők kezelik, milyenek e korban a nagyobb földesurak udvaraiban uradalmaik igazgatása végett szerte találhatók; és valamint az ország a király tartományának, úgy a jövedelmek is a király jövedelmeinek, vagy a sereg a király hadának mondattak. Mindezzel többé kevésbé találkozunk okmányainkban is.

A központi királyi kormányzat hazánkban is a *királyi udvarban (Curia Regia)* gyakoroltatott. Későbbi századok a Curia Regia alatt kiválólág a királyi bíróságot értették, ez időszakban azonban a Curia kifejezés, a hűbéri nyugattól kölcsönzött értelemmel, hatóságot gyakorló egyéniség lakhelye jelelésére szolgálván, a Curia Regia nem pusztán a királyi igazságszolgáltatás, hanem egyszersmind a király kezében összpontosuló megannyi felségjogok gyakorlásának színhelye volt. E királyi curiába, melyet ugyan rendszerint Esztergamban kell e korszak alatt keresnünk, minthogy ott székeltek királyaink, de mely egyébként ott volt, hol a király udvara főbb tisztjeivel, néhány nagyjával az időszerint tartózkodott,¹⁾ gyülekeztek tanácsra az ország főbbjei, onnét

¹⁾ „Solium regale considentes, praelatis, atque baronibus, et proce-

adattak ki a királyi rendeletek, oda szolgáltatottak be a királyi kincstár jövedelmei, oda idéztettek, kik közvetlen királyi bíróság alá tartoztak, és ott fogadtattak a külföldi fejedelmek követei s tartattak az udvari ünnepek. És e királyi curiában a király személye körül és tanácsában hason czimű tisztviselők szerepelnek, mint a nyugati fejedelmek udvaraiban; de mégis némi eltéréssel. A magyar királyságnak a hűbérinél közjogiabb természete ez udvari hivatalok ¹⁾ egynémelyikére is visszahatott, mi, mindinkább előtérbe lépve, közülök többeket a hason nyugat-európai intézményektől eltérő fejlődéshez juttatott. Első sorban a *nádorságot*.

Az igazságszolgáltatásnak minden egyéb középkori kormányzati tevékenységnél becsültebb volta okozta, hogy a királyi curia élén az állott, ki a királynak törvénszékiekben helyettese volt. E tiszt viselőjét *nádorispány*-nak, vagy rövidebben *nádornak* nevezte a későbbi kor; ez időbeli okmányokban s törvényekben azonban *Curialis Comes maior* ²⁾ (nagy udvarispány), de kiválólág *Palatinus Comes* ³⁾ vagy egyszerűen *Palati-*

ribus erga nos existentibus, ipsis annuentibus, ac eorum de maturo consilio facimus“, írja II. András egy 1218-ki kiváltságlevelében. C. D. III. 1. 217. l.; és így ír egy 1173—75 közötti időből való okirat (Árpád. uj okmányt. I. 69. l.): „Quando Rex ista fieri praecepit in die dominico in domo Scene Comitibus sub quadam quercu sedebat et Comites isti cum eo: Dionisius Comes Baaciensis, Gallus Comes Albensis Ultrasylvanus, Thomas Comes Clusiensis“ etc.

¹⁾ Ez udvari tisztekről általában lásd: *Bél* (K. A.): Comment. de archiofficiis regum Hungariae. Lipse 1729. *Gregorianczy*: Mnemosynon, sive Praelati et Barones Regni cum off. Kovachichnál: Scriptores minores I. 98. köv. I. Különben a magyarországi udvari méltóságokat Pray és Bél byzanczi, Bartal és szittya, Szalay és vele az újabbak egyáltalában karolingi eredetűeknek mondják.

²⁾ Lásd II. Géza 1158-ki oklevelét. C. D. II. 152. l.

³⁾ Lásd az 1191. pécsi kiváltságlevelél harmadik pontját. Endlicher Monum. Árpád. 393. l. Különben előfordul a Comes Palatinus Regis, v. Comes Palatii Regis-féle czim is.

nus¹⁾ név alatt fordul elő, mely utóbbi elnevezés vált idővel állandóvá.

A nádori méltóságot,²⁾ melyet némelyek³⁾ a nemzeti birák örökösének és evvel hún-scytha eredetűnek hirdettek, az újabb történetírás⁴⁾ a nyugattól kölcsönzött intézménynek ismeri el mindinkább, mint magát a királyi udvart, és gyökerét a nyugati fejedelmek udvaraiban szereplő udvar-birói tisztségben látja.

A nádorság ugyanis, mely e korszak alatt a király tetszésétől függő,⁵⁾ udvari hivatal volt, nagyobb jelentőségre csak fokként tett szert. Úgy látszik, hogy kezdetben a nádor pusztán udvarbiróként szerepelt, önálló hatósággal csupán a királyi udvarnokok felett birva,⁶⁾ és csak a királyt helyettesítőleg s annak megbízásából ítélve a királyi curiához fordult nemesek ügyeiben;⁷⁾ vagy szintén a király nevében az ország különböző részeiben időnként birói széket tartva a tolvajok, rablók és gyilkosok felett.⁸⁾

A nemzet szabad tagjai, kik a királyság kezdetével bizonyára csak ritkán vitték ügyeiket a királyi curiába, még kevésbé ismerhették el a nádori biróságot, hanem kétségkívül azoktól kértek igazságot, kik nekik azt a törzsszerkezet korában szolgáltatták, s kik e tisztet nemek s ágak szerint viselték. Mert hisz általános jelenség

¹⁾ Például az arany-bulla 1. cz.

²⁾ V. ö. *Frankl Vilmos*: A nádori és országbirói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése. Pest 1863., és *Podhradzky József*: A nádori hivatal és név eredete. Akad. értesítő 1851. és 1856.

³⁾ Különösen Bartal, részben Frankl is.

⁴⁾ Nevezetesen Szalay László és Horváth Mihály.

⁵⁾ Így Miklós nádor ismételt nádorságáról szól. Árp. kor. új okm. tár. I. 220. l.

⁶⁾ Sz. László III. 3. fej.

⁷⁾ V. ö. Bartal G. Commentár. I. 318—23. l.

⁸⁾ Zsigmond király ezeket Sz. István korára vezeti vissza. Lásd Bartal i. m. I. 327. l.

az európai jogtörténelemben, hogy a középkori népek alsóbb fokú bírósági szervezete az idő átalakító erejével legtovább daczolt; és így valahol a törzsszerkezet egykor fenállott, az alsóbb rendű törzsbíróságok is fentartották magokat, midőn a törzsszerkezet maga már romvala. E törzsbíróságok szereplése a törzsélet maradványaként a két szent király közötti időszakban tehetett szükségessé Sz. László III. törvénykönyvének azon intézkedését (3. fej.), mely a nádor önjogú biráskodásának bizonyára megkísértett kiterjesztését a nemesekre vizsautasítja és azt kizárólagosan az udvarnokokra szorítja.¹⁾ És csak idővel, midőn egyrészt a törzsélet reminiscenciái közül mind többet és többet hagyogatott el a nemzet és evvel a törzsbírák utódainak tekintélye is szűnedezett; másrészt pedig a Sz. István-féle királyság meggyökeredzésével a király tisztjeiben köztisztviselőket látott mindinkább a magyar: fordulhattak a valódi szabadok sűrűbben a királyi curiához, minek nehézségei csökkentése végett tartotta Kálmán szükségesnek az u. n. zsinati törvényszékek szervezését.²⁾

Jogéletünkben Kálmán ez intézménye ephemer jelenség, melynek eltűnésével a nádorságot a nemesek felett rendesen biráskodó méltósággá látjuk emelkedni. Mert a zsinati törvényszékek megszűnésével ugyanazon ok, mely azokat létrehozta volt, szükségessé tette, hogy a király által kiküldött főbb udvari tisztek (judi-

1) Sz. László III. 3.: „Placuit etiam, ut si aliquando Palatinus comes domum iverit, regis et curiae sigillum, qui in vice eius remanserit, illi dimittat, fit sicut regis una est curia, et ita unum sigillum persistat. Domi vero comes idem quandiu permanserit, super neminem sigillum mittat nisi super eos duntaxat qui vocantur udvornik et qui spontanea voluntate iverint ad eum, illos ei liceat judicare“ stb.

2) Kálmán I. 2. fej. hol írja: „Quia populus noster magnis saepe tam viae, quam inopiae laboribus praegravatus pro qualibet necessitate curiam regalem adire non potest“ rendeli a később, t. i. e munka 4. könyvében tárgyalandó zsinati törvényszékeket.

ces, vel barones de latere regio missi),¹⁾ legtöbbször pedig a nádorispán, az ország egyes vidékeit bejárják és u. n. bírói széket tartva (*residens ad iudicandum*) a peres ügyeket elintézzék. Ha ehhez még hozzávetjük, hogy a nádori tisztnek hatásköre a folyvást erősbuló királyság curiája teendőinek gyarapodásával szintén tágult, és a nádorok közül nem egy dicső harczba vezette a magyart,²⁾ a király helyett a székesfehérvári törvénynapokat vezette,³⁾ vagy megbízásából u. n. részleges gyűlést tartva az ország egyik másik vidéke ügyeit rendezé:⁴⁾ mi sem természetesebb, mint hogy idővel a nemzet szabad tagjai a nádort rendes bírójuknak elismerni kezdék és tisztét a nemzet ügyeit kezelni hivatott méltóságnak, és legfeljebb azon ügyek, melyek a királyi curia kezdetétől fogva ott döntethettek el, t. i. a nemesek főbenjáró ügyei vagy nevezetesebb birtokperek vitethettek még közvetlenül a királyi curiába.

Igy ment véghez a tizenkettedik század végén, a tizenharmadik elején a nádori méltóságnak elválása a szorosabb értelemben vett királyi bíróságtól, a királyi curiától és külön hatósággá fejlődése saját curiával és ebben saját helyettesekkel,⁵⁾ *pristaldusok* s *hírnökökkel* (*precones*); e mellett megtartva helyét a királyi tanács-

¹⁾ V. ö. a pécsi 1191-ki kiváltságlevél 16. és 17. pontjait Endlicher-nél (*Monum. Arp.* 397—98. l.), melyek másodikában áll: „*Nec etiam ipse Comes Palatinus, vel comes parochianus, aut quicumque iudex, de nostra etiam latere missus, vel vicecomes seu vicarius eorundem, possit residere ad iudicandum in aliqua villa ecclesiae*“ stb.

²⁾ Például Radó nádor I. András alatt. Lásd *Cod. Dipl.* I. 395. l.

³⁾ Lásd az arany bulla 1. pontját.

⁴⁾ Lásd a fentebb említett 1191. pécsi szabadalomlevél 16. pontját, hol mondatik: „*Item quod congregatio generalis regni, veletiam particularis cuiuscunque provinciae, a comite Palatino, vel comite parochiali, seu provinciali vel quocunque barone etiam de latere regio transmissio indicta, nunquam possit fieri in civitate Quinqueecclesiensi*“ stb.

⁵⁾ Lásd Váradi registr. 94. pont; és Árpádk. új okm. tár. I. 180. l.: „*ad praesentiam Martini vice nostri iudicis*“ írja Miklós nádor 1222-ben.

ban, befolyását az ország ügyeibe. És ez alakulás befejezését jelezi az arany bulla, midőn nem csak a székesfehérvári törvényt napokat rendeli, ha ugyanis a király távol maradni kénytelen, a nádor által megtartatni,¹⁾ hanem a 8. cikkben írja: „A nádor országunk minden emberei felett különbség nélkül biráskodjék, de a nemesek főben s birtokban járó ügyeit a király tudomása nélkül el ne végezhesse. Helyettese pedig csak egy legyen s az is curiájában.“²⁾

A nádorság nyomán fejlődött egy másik, később szintén jelentős udvari tisztség.

A nádori hivatal bizonyára már korán, úgy hiszem mindjárt kezdetben, igényelt segédet, ki a nádor akadályoztatása esetében az udvarbirói teendőket teljesítse. Régibb okmányaink ez egyént is *curialis comes*-nek,³⁾ vagy a nádorral szemben *curialis comes minor*-nak⁴⁾ (al-udvarispány) nevezik, és midőn később a nádor állandóan Palatinus név alatt fordul elő, a *curialis comes* vagy *udvarbirói* czim kizárólagos sajátja lett, mellyel e korszak vége felé a *judex curiae*-féle czim váltakozik.⁵⁾

¹⁾ 1222. 1.: „Statuimus ut annuatim in festo sancti Regis, nisi arduo negotio ingruente vel infirmitate fuerimus prohibiti, Albae teneamur solennizare: et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis et vice nostra causas audiet, et omnes servientes qui voluerint libere illic convenient“; és hason értelemben szól az 1231. 1. t. cz. is.

²⁾ „Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discutiat: sed causam nobilium, quae ad perditionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinet sine conscientia regis terminare non possit, indices vero vicarios non habeat nisi unum in curia sua.“

³⁾ Ily minőségben elsőnek tartatik azon Kujar, kiról II. Béla egy 1135-ki oklevelében írja: „qui fuit curialis comes S. Stephani regis“ kiról azonban a czimek határozatlansága mellett nem lehet közelebbről tudni, hogy miféle udvarispán volt. Árp. kori uj okm. tár. I. 50. l.

⁴⁾ Lásd II. Gézának fentebb idézett 1158. oklevelét.

⁵⁾ Lásd az 1191. sokszor idézett pécsi kiváltságlevél 3. pontját, melynek értelmében a pécsi püspökség alattvalói „tam ab auditorio nostrae majestatis, quam a iudicio iudicis curiae nostrae, similiter etiam ab omni

Kezdetben bizonyára csak a nádor helyettese volt, önálló hatáskörrel talán az udvarnokok bizonyos osztályára nézve birva, és csak idővel midőn a nádorság hovatovább önálló bírósággá vált, szállottak a királyi curia bírósági teendői mindinkább által a szorosabb értelemben vett udvarbiróra. Mig Sz. László harmadik törvénykönyve még a nádornak a királyi curiában szereplő helyetteséről szól,¹⁾ addig okmányok a 12. század végéről (1190) már a nádortól függetlenül a királyi curiában működő bíróról szólnak;²⁾ és az arany bulla 9. cikke hatáskörét akkép írja körül, hogy: „Udvarbiránk, mig udvarunkban vagy, mindenki felett bíraskodhassék s az udvarunkban elkezdett pert mindenütt befejezhesse; de mikor jószágán mulatozik pristaldust ne adhasson (a végrehajtást el ne rendelhesse) s a feleket ne idéztethesse“.³⁾

Nádor és udvarbiró után az udvari méltóságok között még a tárnokmesteri tiszt érdemel külön megemlítést. A *tárnokmester* (*Tavernicorum regalium magister*)⁴⁾ vagy *főkamarás* (*Camerarius*)⁵⁾ a királyi kincs-

jurisdictione et potestate comitis nostri, qui pro tempore extiterit Palatini stb.“ felmentettek. Hogy e helyett a „judex curiae“ előbb említették, mint a nádor, annak oka az, hogy a judex curiae ítélvén ekkor már rendesen a királyt helyettesítőleg a királyi kuriában, a szorosabb értelemben vett királyi bírósághoz tartozott, míg a nádorság ekkor már nem többé a szorosabb értelemben vett királyi bírósághoz tartozott, hanem ettől eltérő forumot képezett.

¹⁾ Sz. László III. 3. fej.

²⁾ Lásd az 1191. pécsi kiváltságlevél fentebb idézett 3. pontját.

³⁾ „Curialis Comes noster, donec in curia manserit, omnes possit judicare, et causam in curia inchoatam ubique terminare, sed manens in prelio suo, pristaldum dare non possit, nec partes facere citari“. A nádorok és országbírók névsorát lásd Frankl i. m. 155—173. l.

⁴⁾ Lásd Árp. kori új okmányt. I. 51. l.

⁵⁾ Lásd II. Géza 1145-ki kiváltságlevelét, melyben: „Magnus Bikach de genere Bikach supremus *Camerarius* noster sive Magister *Tavernicorum* nostrorum“. Cod. Dipl. II. 120. l. — A tárnokok sorrendjét 1185-től kezdve Fejérmé VII. 2. 290. l.

tár kezelője volt és mint ilyen mindazok felett állott, kik a királyi jövedelmek beszédésével vagy kezelésével foglalkoztak, s a kiket talán régenten a tárnokok (taurnici) gyűjtő neve alatt értettek, mint a só- és vámtisztek, a pénzek kamara grófjai, a királyi jószágok némely udvarnokai s ezek ispánjai,¹⁾ stb. Állása tekintélyesebb voltának alapját kétségkívül az vetette meg, hogy a városok felett, melyek adózásaik folytán szintén a királyi kamarához tartoztak,²⁾ biráskodási hatalommal bírt, mi a városok emelkedésével folyvást nevekdedő jelentőséggel bíró jog volt.

A királyi curia többi méltóságai, mint a *királynői* udvarnokok felett ítélő *udvarbíró* (*comes curialis reginae*),³⁾ ki a nádor, a királyi udvarbíróval és a bánnal az arany bulla értelmében két méltóságot viselhetett,⁴⁾ a *főasztalnok* (*Dapiferorum regalum magister*),⁵⁾ a *főlovászmester* (*agazonum regalum magister*),⁶⁾ a *főkamarás* (*cubiculariorum reg. m.*)⁷⁾ s a *főpohárnok* (*Pincernarum reg. magister*),⁸⁾ a *királyi hírnökök* (*praeconum regionum*), a *királyi vadászok* (*venetorum reg.*), a *királyi kardhordók* (*ensiferorum reg.*) *mesterei*, vagy *ispánjai* (*comites*) és hasonlók nem sorolhatók a központi kormányzat tulajdonképi közegeihez. Merő udvari tisz-

¹⁾ Lásd az Árpádk. új okmányt. I. 38. l.

²⁾ Azokhoz, kiktől az 1231. 6. t. cz. mondja: „qui fisco regio in censu debito tenentur“.

³⁾ Lásd Árpádk. új okmányt. I. 135. l., és VI. 325. l. Sorrendjüket Fejér adja C. D. VII. 2. 282. l.

⁴⁾ „Item praeter hos quatuor jobagiones, scilicet palatinum, banum, comites curiales regis et reginae, duas dignitates nullus teneat“. 1222. 30-dik czikk.

⁵⁾ Például Árpádk. új okmányt. I. 51. l. — Sorrendjük 1103-tól fogva Fejérnél C. D. VII. 2. 282. l.

⁶⁾ Először említettik a tihanyi apátság alapító levelében; innét sorrendjüket Fejérnél i. m. 292. l.

⁷⁾ Említettik egy 1140. oklevélben Fejérnél i. h. 295. l.

⁸⁾ Sorrendjüket 1148-tól kezdve U. o. 294. l.

tek voltak ők, kik az udvartartás egyik vagy másik ágáról (honnan címük is) gondoskodtak s annak fentartására szolgáló királyi udvarnokok és javakkal rendelkeztek. De mint a király által többnyire az ország előkelőbbjei közül válogatott egyéniségek, részt vettek ez udvari főbb tisztek a királyi tanácsban s ez által befolytak a központi kormányzatba.¹⁾

És e királyi tanácsban, korszakunknak t. i. második felében, nevezetes szerepet vittek még, és pedig befolyásra nézve csak a nádor s talán még az udvarbirónak engedve, a bán és a vajda, kikről, mivel kezdettől fogva nem voltak udvari tisztek, hanem a vidéki kormányzat fontos közegei, később lesz alkalmunk szólani.²⁾ De helyén lesz itt megemlékezni a középkori fejedelmek udvaraiban nélkülözhetlen azon papi személyről, kivel megannyi közokmányaink záradékaiban régebben *notarius*,³⁾ később néha *capellae regiae magister*,⁴⁾ vagy minden czim nélkül egyházi hivatala után elnevezve, III. Bélától innen pedig állandóan a *királyi udvar kancellárja* (*Aulae regiae Cancellarius*⁵⁾ nevezet alatt találkozunk.

A királyi rendeletek s kiváltságlevelek szerkesztése s kiadása, és az ennél szükséges királyi pecsétnek őrzése⁶⁾ volt tisztje, mi irni jártas egyént igényelt, mely

¹⁾ Bizonyítják ezt királyaink okmányainak záradékai, hol a tanácsban azok kiadása alkalmával jelen volt nagyok nevei elősorolvák.

²⁾ Lásd e könyv 7. fejezetét.

³⁾ Hogy régebben a notarius és cancellarius kifejezések felváltva használtattak, lásd Fejérmél C. D. II. 152—154. l.

⁴⁾ Némelykor a capellae magister és notarius különálló tiszteket jelelnek, lásd ennek példáját az 1172-ik évről Fejérmél C. D. II. 164. l.

⁵⁾ Lásd a kancellárok névsorát Fejérmél VII. 2. 274. s. k. l.

⁶⁾ Némelykor előfordul egy külön sigillator, péld. II. Géza egy 1156-ki oklevelében: „per Notarium Barnabam hanc chartam stabiliri et per Nicolaum Capellae suae Comitem sigillo suo praecepit sigillari“ Árpád-k. uj okmányt. VI. 91. és 22. l.

ismerettel a középkorban ugyszólván csak a papság birván, a királyi jegyzőséget vagy kancellárságot mindig főpapok viselték. Határozott főpapi szék még nem dicsekedhetett azzal, hogy e tiszt független, hanem a király tetszése szerint nevezte ki jegyzőjét vagy kancellárját, és így majd az egri vagy a zágrábi püspököt, majd a székesfehérvári, egri, budai prépostot látjuk váltakozni e polczon.¹⁾ III. Béla alatt, kiről a krónikák írják, hogy ő a királyi igazságszolgáltatásnál az írásbeli eljárást honosította meg és követelte, hogy valaki kérelmével a királyi curiához fordul, azt írásban nyújtsa be:²⁾ vált a királyi karczellária jelentőssé és gyarapodtak közegei, a jegyzők (notarii), az okmányok tartalmához képest használándó különböző királyi pecsétek³⁾ őrzői, miért is III. Bélát lehet a királyi kancelláriának, mint hivatalnak, ujjá szervezőjeként tekintenünk.⁴⁾

Ez udvari főbb tisztek és a személye körül lévő vagy udvarába meghívott néhány főpap és előkelővel vezette a király a központi kormányzatot, melynek körét a későbbi századokénak mértékével mérni igen téves volna. A középkor a szakadozottságnak és nem a központosításnak volt korszaka álladalmi s társadalmi téren egyaránt. Földrajzilag, gyakran ethnographiailag is, s evvel közgazdászati s miveltségi tekintetben is egymástól élesebben, mint mai nap, különválasztott vidékeket egyenlő elvek szerint és egy központból kormányozni

¹⁾ Lásd e korszak okmányainak záradékait.

²⁾ Lásd Béla 1181. oklevelét, hol áll: „necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis meae discussum, scripti testimonio confirmetur“.

³⁾ Már e korszakban ismerték az *arany pecsétet* (sigillum aureum, bulla aurea) C. D. II. 141. I. és C. D. III. 1. 317. I.; továbbá a *nagyobb királyi pecsétet* (regale et totius regni sigillum principale) C. D. II. 145. I. és a *kettős pecsétet* (sigillum duplex) C. D. III. 1. 67. I.

⁴⁾ Lásd Szalay i. m. I. 281. I.

nem lehetett. Innét, hogy a középkori fejedelmek szokása szerint királyaink is beutazták időnként az országot; innét továbbá az utazó bírák intézménye; és innét végtére, hogy valamint törvények, úgy általánosabb királyi rendeletek is, melyeket gyors hírnökök vittek az ország különböző részeibe¹⁾ és közhelyeken való kikiáltás útján tétettek közzé, csak kivételesen fontos esetekben adattak ki, és az ügyek elintézése az egyes vidékek kormányzatával megbízottakra lőn jobbra hagyva. Szóval *a kormányzat ez időszakban nem annyira központi, hanem inkább, mint mondani szokás, tartományi volt.*

3. §.

A vidéki kormányzat.

A kormányzat, a mint az a központtól elágazott, többféle közegekkel birt.

A valódi szabadok felett a közvetlen királyi hatóságnál egyéb álladalmi hatóság e korszakban nem állott. Semmi kétség, későbbi ellenkező kísérletek tilalma bizonyítja, hogy a várhatóság reájok ki nem terjedt.²⁾ Az alsóbb fokú igazságszolgáltatás és közigazgatásra nézve tehát más közegeknek kellett számukra létezni. És ezek István s az első Árpádék korában nem lehettek mások, mint melyek a törzsszerkezet korában szerepeltek. Nem ismerné az a középkort, melyben álladalmi, társadalmi átalakulások jóval lassabban hajtattak végre, ki hinné, hogy a törzsélet Magyarországon egyszerre megszűnt, vagy hogy ehhez csak rövid idő is elégséges lett volna. A törzsszerkezet végnyomai csak későn, midőn a királyság már megerősült és a megváltozott birtokviszonyok nagyobb mértékben gyakorolhatták hatásu-

¹⁾ Ezekről szólnak Sz. László III. 14. és 29. fejezetei.

²⁾ Különösen az arany bulla 5. cz.-e.

kat, enyésztek el. Valamint bizonyára még sokáig a nemzetségi zászlók alá gyülekeztek a honfoglalt ősök utódai, ha a véres kardot e hazában körülhordozták: úgy béke idején is kétségkívül még sokáig azokhoz fordultak első sorban igazságért, kiktől azt a törzsszerkezet korában szokták volt nyerni, és a hagyomány által szentesített régi gyűlhelyekre gyülekeztek tanácskozándók birtok- és egyéb őket érdeklő ügyek felett. És midőn idővel a törzsérzet mindinkább kihalt a nemzetből, és ezzel a törzsszerkezet ez intézményei is kivesztek az életből, mire nézve lényeges fordulat úgy látszik Kálmán uralkodása alatt következett be, helyükbe ama fentebb említett birói székek léptek, melyek majd a nádor, majd más királyi küldött alatt tartva, a kor szokásához képest nem pusztán csak birósági ügyeket tárgyaltak, gyakran valóságos vidéki gyűlésekké (*congregationes provinciales*)¹⁾ nőttek ki magokat.

Mig a nemzet szabad tagjai közvetlenül a királyi hatóság alatt állottak, addig a nem valódi szabadok, de azért még sem tulajdonképi szolgálószolgákra nézve a székesfehérvári törvénynapok és a királyi curia csak felfolyamodási forumot képeztek, közvetlen kormányzásukra külön közegek léteztek u. m.: a *várkerületek* és a *városok*.

A várkerületekről már fentebb a rendi szerkezet taglalása alkalmával volt szó. Kifejtetett ott a várszerkezet czélja és kijeleltettek az elemek, melyek hozzá tartoztak. E helyt csak a *várszerkezetről, mint kormányzati közegről* kell még szólanunk.

A várkerület élén a király által kinevezett, tetszésétől függő (*pro tempore constitutus*) *várispán*, (*comes castri, comes parochianus, comes provincialis*, vagy csak

¹⁾ Lásd a többször idézett 1191. pécsi kiváltságlevél 16. pontját.

egyszerűen comes az illető várkerület nevének hozzátoldásával, mint Comes Posoniensis, Chenadiensis stb.) állott, mint a várhoz tartozó had vezére, a várszerkezetbe foglalt néposztályok bírása, a várkerület biztonságának őre és a királyi kincstárba a várkerületből folyó jövedelmek kezelője. Hatósága gyakorlásának színhelye a *várispáni udvar* (*curia comitis castri*) volt. Két egyén vitt abban főszerepet u. m.: a *hadnagy*¹⁾ (*dux*,²⁾ *princeps*,³⁾ *major exercitus*)⁴⁾ és a *vár udvarbírája* (*comes curialis castri*);⁵⁾ amaz a hadügyekben, emez a törvénykezés és közigazgatásban a várispán helyettese az egész várkerületre nézve; kikhez később, állítólag III. Béla idejében, a király által várkerületekként kinevezett *királyi bilochus* vagy *bilotus* járult, de ki csakis a várispán curiájában (ad pedes comitis parochiani) ítélhetett orvók és latrok felett.⁶⁾

E központi várhatóság vagyis a várispáni curia, mely a valódi szabadok vagyis nemesek sem személyes, sem birtokügyeiben illetékes nem volt, hanem csakis a királyi kincstárt érdeklő pénz- és tizedügyeikben,⁷⁾ a várszerkezet előkelőbbjei (jobbágyok, hospitesek)⁸⁾ részére közvetlen hatóságként szerepelt; míg a vár alsóbb népelemei csak ügyeiket felebbezve, vagy sérelmeik or-

¹⁾ Lásd Regestrum Varad. 254. sz.

²⁾ Várad regestr. 329. sz.

³⁾ U. o. 360. sz.

⁴⁾ U. o. 110. sz.

⁵⁾ U. o. 5. sz., v. 14. sz. stb.

⁶⁾ Bilotusról a várad regestrum sokszor emlékszik, péld. 57. 67. sz. stb. és az 1222. 5. cz. rendeli: „fures et latrones bilochi regales discutiant ad pedes tamen ipsius Comitiss”.

⁷⁾ Az 1222. 5. cz. rendelvén: „Comites parochiani praedia servientium non discutiant, nisi causas monetarum et decimarum”.

⁸⁾ Lásd várad regestr. 206. sz., hol többen kijelentik, hogy ők nincsenek a századkerületnek, hanem csak egyáltalában a várnak alávetve.

voslása végett fordultak az őket közvetlenül kormányzó alsóbb várkerületi tisztektől a várispáni curiához.¹⁾

A vár megyéje ugyanis ismét kisebb kerületekre oszlott. A vár a vár-aljával s környékével külön ily kerületet képezett a várnagy (Castellanus, major castris praefectus)²⁾ vezetése alatt. A többi kerületek, melyekre különben a megye szakadt a várszerkezet katonai céljának megfelelőleg századkerületeknek (centurionatus)³⁾ neveztettek, melyek állítólag ismét tizedkerületekre (decanatus) oszlottak. Élükön századosok⁴⁾ (Centuriones) és tizedesek⁵⁾ (decuriones, decani) állottak, kik, hadi tisztükön kívül, kerületük körében a várhatóság közegei voltak az adónak beszédésében és csekélyebb ügyek felett igazságot is szolgáltatottak. És talán szintén e felosztást követve, mint a várkerület alárendeltebb közegei szerepeltek még a *hírnökök* (archiprecones)⁶⁾ az adóbeszédnél azonkép mint az alsóbb fokú igazságszolgáltatásnál és mint fejei a középkori közigazgatásnál oly anyyira igénybe vett *hírnököknek* (precones).

Mint legalsóbb közegei a várszerkezetnek szerepeltek végtére az egyes várnépbeli falvak községi előljárói, vagy ha úgy tetszik birái (villici, majores villae),⁷⁾ kik, a felsőbb várkerületi közegek által helyezve tisztükbe, a községi ügyeket kezelték. Csak néhányan, e korszakban talán csupán hospitesek által alkotott községek, nyertek kivételesen jogositványt előjáróik választására,

¹⁾ Ezt a váradi regestrum számos pontja tanúsítja.

²⁾ Váradi regestr. 110. sz.

³⁾ Lásd a váradi regestrum 206. és 24. számát.

⁴⁾ Váradi regestr. 110., 44. 183. sz. stb.

⁵⁾ V. ö. Sz. László III. 1. fejez.

⁶⁾ Váradi regestr. 258. sz. „Bosur archipreco Bekessiensis de villa Ica, dum poneret rationem ex consuetudine sui officii de bobus regiis“.

⁷⁾ Péld. váradi 238. sz.

kiktől azután közvetlenül a várispáni curiához ment a fellebbezés.

A várkerületekben vagyis a megyei területeken léteztek még, habár e korszakban még csak csekély számmal, különálló kormányzati területek. Ilyenek voltak a várhatóság alól különös királyi kiváltságlevél útján kivett, önkormányzattal bíró és közvetlenül a király hatóságától függő *városok* területeikkel, melyekről már fentebb volt szó; ¹⁾ és még néhány főpapnak *uradalmai*, melyek szintén kiváltság útján kivétettek a várhatóság alól, melyet a rajtok lakozók az *úri hatósággal* voltak kénytelenek felcserélni.

Az úri hatóságról, a központi kormányhatalom és a várhatóság mellett a kormányzat e harmadik közegéről még külön kell szólnunk.

4. §.

Az úri hatóság gyakorlása.

A szabad magyar birtokkal, mely rész volt a nemzet közszerzeményében, nem volt, mint nyugaton, uralom összekötve; a közhatóság a magánbirtokra is kiterjedvén. A merő személyi szabadsággal bírók ugyanis, kik idegen birtokokat a termés bizonyos hányada kiszolgáltatása kötelezettsége mellett műveltek, a földesúr alattvalóivá nem váltak, hanem közhatóság alatt maradtak, t. i. a várnak, melynek kerületében tartózkodtak hatósága alatt.²⁾ Csupán a röghöz kötött, személyi szabadságot sem élvezett egyének, u. m. az *udvarnokok és rabszolgák voltak az úri hatóság alávetettjei*. Ezekre nézve képezte a földesúr udvara (curia) a legfőbb bírói illetőséget, hol az úr vagy személyesen, vagy, ha hatalmasabb

¹⁾ Lásd e könyv 2. feje. 3. §-át.

²⁾ Ezt a váradi regestrum számos pontjain kívül, bizonyítják különösen az ellenkezőt, mint valami kivételest, elrendelő immunitási kiváltságok.

volt és kiterjedt uradalmakkal birt, tisztjei (officiales) által ítelt felettük. És valamint a gazdagabb főpapok, világi földesurak és a királyné,¹⁾ úgy a király is az uradalmait mivelő szolgák felett, kik nem csak királyi, hanem egyszersmind úri hatósága alatt is állottak, számos tisztekkel birt, kiknek élén az udvari főtisztségek vagy udvari méltóságok szerepeltek, mint a főudvarbíró, főpohárnok, főasztalnok, főlovászmester, főtárnokmester stb., mely méltóságok e korszakban nem voltak pusztá czimek, hanem nevüknek megfelelő tisztségek, az alsóbb udvari tisztek felett álló hatóságot gyakorolva.

Különben az úri hatóság már e korszak alatt terjeszkedett. A jobbágyság ugyanis nem maradt egészen ment az úrihatóságtól, hanem a főpapok közül többeknek sikerült, és pedig egynémelyikének már István alatt,²⁾ a külföld szokásához képest oly kiváltságot nyerni, mely a birtokaikon tartózkodókat egyáltalában bíróságuknak aláveté és így a várhatóság alól mentesíté, honnan a földesurnak adott jogot magát *földesúri mentességnek* (*immunitas, exemptio*) nevezték.³⁾ Az esztergami érsek, a nyitrai, pécsi püspökök vagy a pécsváradi s zalavári apátságok s mások kiterjedt uradalmi ilykép a várke. rületi köteléken kívül álló, közvetlenül a földesúrtól függő kormányzati vidékekké váltak, de nem mindig egyenlő önállósággal. A kiváltságlevél majd minden bi-

¹⁾ A királyné udvarbírájáról törvényeink is (arany bulla 30. cz.) szólanak, de említvük más udvari tisztjei is, mint péld. a királynői pohárnokok mestere (*Dominae Reginae nostrae Pincernarum magister*) C. D. III. 1. 79. l. stb.

²⁾ Lásd a pécsváradi és zalavári apátságok alapítóleveleit Fejérmél C. D. I.

³⁾ Így péld. a zalavári apátság 1024-ki kiváltságlevele rendeli: „*Ut nullus praeter personam regiam, vel eum, quem elegerit abbas, populos ipsius monasterii praesumat judicare; sed iudicio et potestate, ac jurisdictione omnium iudicum, et universorum comitum parochialium, seu viceiudicum et curialium Comitum regni . . . sint exempti*“.

róság,¹⁾ majd csupán a várbiróság illetősége alól vonta ki e főpapi uradalmakat, és míg közülök egynémelyikének biráskodási jogát a polgári ügyekre szorítá,²⁾ másoknak a bűnügyekbeni biráskodást vagyis a pallosjogot is megadá;³⁾ sőt egyik másik püspökség vagy apátság külön vásár tarthatása, alattvalóinak vámentessége⁴⁾ s ezek adójának saját részére való szedhetése által⁵⁾ közgazdászati tekintetben is külön egészsze vált.

Az úri hatóság ily értelemben azonban korszakunk alatt csak kivételes jelenség volt, merően püspökségek, apátságokra szorítkozó. Ez időbeli okmányok között hiába keresnénk olyat, mely ily jogositványokkal valamely világi egyént ruházna fel; ehhez előbb terjedelmes uradalmaknak világiak kezében való összehalmozására volt szükség, mi a jövő korszakban következett csak be.

¹⁾ Például a pécsi 1191-ki kiváltságlevél.

²⁾ Lásd például a pécsváradi apátság 1015-ki alapítólevelét (Fejér C. D. I. 296—302. l.) hol áll: „in civili autem causa nulli liceat judicare (i. e. monasterii populum), quam Abbat; nisi forte pro qua sanguis effundi debeat“.

³⁾ A pécsi 1191. kiváltságlevél 3. pontja írja: „solum coram episcopo vel eius officialibus debeant dieti populi, tam in criminalibus, quam in pecuniariis conveniri“.

⁴⁾ Lásd a pécsi kiváltságlevél 2. és 6. pontjait.

⁵⁾ U. i. 1. pont; és e kiváltságlevél felmenti a pécsi püspökség alattvalóit a szállásadás kötelezettsége alól, kivéve a király és hitvese részére (18. p.), biztosítottak, hogy köztök a királyi pénzváltók meg nem jelennek (13. p.); hogy a püspökség területén sem országos, sem vidéki gyűlések a püspök engedélye nélkül nem tartatnak (16. p.), sem a nádor, sem valamely várispán vagy királyi kiküldött nem tarthat ott birói széket, sőt ezek hírnökei sem kiálthatnak ki bármit is a pécsi egyházhhoz tartozó piacokon, ha csak a püspök beleegyezését nem adja.

VI. FEJEZET.

A kormányzat némely ágairól különösen.

1. §.

P é n z ü g y.

Az államháztartás nem a pénz-, hanem a *terménygazdaság természetével bírt* ez időszakban. Ügyszólván kizárólagosan az anyaföld és nyers termékei szolgáltaták az álladalomnak jövedelmeit s fedezték rendes szükségleteit.

A *várbirtok* és a rajta lakók szolgálmányai természetekben, továbbá személyes szolgálataik (vármunkák, fuvarozás, vagy avárjobbágyok részéről hadi szolgálat), és végtére pénzbeli fizetéseik, mint például a hospitesek és a személyükre nézve szabadok által az élvezett szabadság fejében fizetett u. n. *szabad denárok*:¹⁾ a várszerkezetnek, a hadügy, a biráskodás s közigazgatás ezen korszakunkban legnevezetesebb közegének szükségleteit nem csak bőségesen fedezték, hanem a királyi kincstár jövedelmeit is tetemesen gyarapíták.

Ha a haza megtámadtatott vagy országosan háború lett határozva, a hon földében részesített valódi szabadok saját költségükön tartoztak felkelni, a nemesi felkelés terhe a *nemesi birtokon* nyugodott. És a nemesi birtok a kormányzatnak is több rendbeli terheit viselte. A király és királynénak és az utazásnál kíséretüknek,

¹⁾ Lásd Kálmán I. 45. és 80. fejezeteit.

vagy az országos ügyekben járó, birói széket vagy gyűlést tartó főbb tisztek s ezek közegei elszállásáról, élelmezéséről az illető birtokos, kinek birtokán megszállott, vagy a gyűlés tartatott, volt köteles gondoskodni;¹⁾ jog, mely a *jus descensus regii* név alatt szerepel az okmányokban és a központi kormányzat hatáskörének tágulásával folyvást súlyosabban nehezedett a nemesi birtokra, miért is alóla kiváltság útján felmentések adtak egyházaknak, községeknek,²⁾ és ellenébe óvó rendszabályok iktattak az arany bullába is.³⁾ A királyi sürgönyökkel küldött sebes futó, kevés kivétellel, bárkinek lovát adathatta maga alá;⁴⁾ és végtére az úri hatóság a földesúrnak nem csak joga, hanem birtokára nehezedő teher is volt.

A legnevezetesebb államszükségletek ilykép a vár-birtok és a nemesi birtok útján lelven fedezésüket, a *királyi kincstár* (*camera regia, fiscus*) *jövedelmei* nem annyira az országnak, mint inkább a királyságnak képezték jövedelmeit és ép azért kezelésük a *magánháztartás* jellegét tünteti elő. E jövedelmek elég bőségesek voltak arra, hogy velük a király udvarának, a központi kormányzat ezen színhelyének, költségeit fedezhesse s azt a megfelelő fénnel övedzhesse. Főforrásuk ismét

¹⁾ Valóban el lehetett mondani: „*Populus terrae regi facit victum plenarium*“ C. D. II 218. l.

²⁾ Így a pécsi püspökségnek az 1191. kiváltságlevelél 16. 17. 18. pontjai szerint.

³⁾ Különösen a 3. pontba: „*Item nullam collectam, nec libras denariorum colligi faciemus super predia servientium: nec in domus nec villas descendemus, nisi vocati*“. És ide tartoznak a 13. és 15. pontok is.

⁴⁾ Sz. László III. 29. fejez.: „*Nemo cursorum audeat ducere equum ultra tertiam villam, vel accipere ad ecclesiam euntium, vel vendentium, sive ad curiam episcoporum vel comitum, nec de presbiteris aut clericis, ac curibus eorum; accipiat autem qualescunque invenerit equos, ut regis legatio citius expediatur. Si quis autem cursorem verberaverit, quinquaginta pensis si lora eius retinuerit, decem pensis puniatur*“ és lásd még Sz. László III. 14. fejezet.

földbirtok volt, t. i. ama kiterjedt *királyi birtokok* Buda, Fehérvár, Somogy, Veszprém környékén, Szathmárban, Bereghben és Erdélyben azon területen, mely a *király-föld* (*fundus regius*) neve alatt még most is ismeretes.

Ez uradalmakon kívül a királyi kincstár jövedelmeket húzott még: 1) A király tulajdonában lévő *éreczbányákból*, a nélkül még, hogy a nemes éreczbányák művelése u. n. regáljogot képezett volna.¹⁾ 2) A *sóbányákból*, melyeknek művelése, valamint a sónak árulása már e korszakban kizárólagosan a királyt illette.²⁾ 3. A *várföldek jövedelmeiből*, melyeket a várispánok Sz. Mihálykor szolgáltattak be a királyi udvarba, hogy ott azok harmadát magok számára nyerve, a többbit a királyi kincstárnak hagyják; ³⁾ míg egyes czikkelyeket, mint például a csöbröket, ökröket a harmad levonása nélkül tartoztak, legalább már e korszak vége felé beszolgáltatni.⁴⁾ 4) A *vendégek szabad denárjaiból*. 5) A *városok adózásaiból*, hová a Sz. Márton napi adó (census S. Martini) és az ajándékok, melyekkel a királynak új évkor

¹⁾ Lásd Szalay i. m. I. 128. l. 1. jegyz.

²⁾ V. ö. a pécsváradi apátság alapítólevelét (Fejérenél I. 300. l.) és Árpádk. új okmányt. VI. 183. l. — Az arany bulla 24. és 25. czikkei is a csügyre vonatkoznak.

³⁾ Kálm. I. 78. fej.: „Quisquis comitum in comitatu suo tertiam ubi quae partem habeat de tributo; rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes habeat. És tovább folytatja a 79. fej.: „Singuli Comites per quemcunque suorum voluerint denarios, qui per universas Hungariae partes colliguntur, quantum super uno quoque centurionatu fuerit collectum, nominatim sub certo scribes numero, Strigonium usque ad festum sancti Michaelis mittant; neque prius rege comites vel centuriones partem accipiant, sed in eodem loco, videlicet Strigonii, fiat omnium partium divisio. Si quis autem usque ad tempus praesignatum nummos illos cum pleno numero non attulerit, dupliciter reddat“.

⁴⁾ Kálmán törvényein kívül az arany bulla 29. cz.-e: „Comites jure comitatus sui tantum fruuntur, cetera ad regem pertinentia, scilicet cibiones, tributa, boves et duas partes castrorum rex obtineat“. Az arany bulla 14. czikke a helytelenül gazdálkodó, fosztogató várispánra szigorú büntetést szab.

(munera strennalia) vagy egyéb ünnepélyes alkalmakkor a városoknak kedveskedniök kellett. 6) *A vámból*, mely az ország határán átvitt áruktól értékük harminczadrészeig szedve, a *harminczad* (tricesima) név alatt szerepelt; az ország belsejében pedig mint *ut-, hid- és rév-vám* (tributum, teloneum) szedetett,¹⁾ mikhez még a *piaczi vámból* (tributum fori) járult, mely a vásárra hozott saját termesztekek és készítmények után és pedig már István szabályzása szerint fizettetett.²⁾ 7) *A pénzverési jogból* (jus monetarium), melyet már István gyakorolt és mely különösen e korszak vége felé jövedelmezett, midőn királyaink a forgalomban lévő pénzt gyakrabban beváltatták, és névleges értékénél belbecsre nézve rosszabb pénzt adtak ki, mely különbözet a *királyi kincstár nyereségének* (lucrum camerae) neveztetett. E műtét káros hatással lévén a közforgalomra és egyszersmind az adónak egy gyűlölt nemét képezvén az arany bulla ellene óvó szabályt hozott³⁾ és már ezt megelőzőleg egyes főpapoknak oly értelmű kiváltság adatott, hogy az uradalmaikhoz tartozó vásárokon a királyi pénzváltók (monetarii regii) nem jelenhetnek meg.⁴⁾ 8. *Az igazságszol-*

¹⁾ A vámentességek városok, vagy pedig egyes földesurak alattvalói részére már e korszakban számosak. Lásd ennek példáját a pécsi kiváltságlevélben.

²⁾ Kálmán I. 34. fej. A vásártartás joga már István alatt királyi jog volt, mely csak kiváltság útján ruháztatott magánosokra; ily kiváltság legrégibb példája a pécsváradi apátságnak 1015-ben adott Fejéjénél I. 300. l.

³⁾ 23. és 24. cikkek.

⁴⁾ Lásd a pécsi 1191. kiváltságlevél 13. pontját, hol áll: „nummulariorum, seu monetariorum nostrorum concessionem et molestias non formident, quia in praedictis foris eosdem nummularios nolumus residere, sed in aliis provincialibus foris, ubi voluerint ecclesiae populi, regni monetam sibi rerum suarum commercio redimant et conquirant“. És lásd a zágrábi 1217. kiváltságlevél 3. pontját. Endlichernél 411. l. — A vám és pénzverési jog kizárólagos királyi jogok voltak. Lásd Freisingeni Otto fentebb idézett munkáját, hol írja: „nullus in tam spatioso ambitu, rege excepto, monetam vel teloneum habeat“.

gáztatás alkalmával megítélt birságok és jószágkobzásokból.¹⁾ 9) Az *egyházi tized*-ből (*decimae*), melynek huszada (*vicesimae*) e korszak vége felé a királyi kincstárba hajlott.²⁾ És végtére 10) *Rendkívüli adók*-ból (*collecta, talia*), melynek kivételes esetekben lőnek kivétve az ország nem szabad lakosaira, kiktől azokat a királyi adószedők (*collectores regii*³⁾ *tributarii*) közvetlenül szedték be, míg nem a tizenharmadik századtól innen a földesúr által beszedve szolgáltatottak által a királyi collector-oknak.⁴⁾ Ily különös adó lehetett azon *nyestbőradó* (*mardurinae*), mely az ország déli részeiben,⁵⁾ különösen a slavon részekben és Horvátországban szedetett, és pedig Kálmán király szabályzata szerint.⁶⁾ És ide tartoznak azon ajándékok is, melyekkel hogy a főbb tisztviselők a királynak időnként kedveskedjenek, a szokás kívánta.⁷⁾

2. §.

*H a d ü g y.*⁸⁾

Hangsúlyoztatott fentebb, hogy a fegyverviselés joga s egyszersmind kötelessége, a szabadságnak ezen

¹⁾ A váradi regestrum és okmányaink számos ily birságról tesznek említést, melyekről később lesz alkalmunk szólni.

²⁾ „Hoc modo decimationem, quemadmodum in Hungaria, accipiant prestaldus regis, cum prestaldis episcoporum; ex decimatione episcopi ipsi accipiant decimam partem, de qua prestaldus regis dimidiam partem, illius decimationis accipiat“ áll az arbei egyház kiváltságában Endlichernél 378. lap. És lásd a pécsi kiváltságlevél 11. pontját.

³⁾ Lásd a szalavári apátság alapító levelét.

⁴⁾ V. ö. Szalay i. m., és Árpádk. új okmánytár VI. 369. l. Később egyes főpapok kiváltságot nyertek alattvalóik adóját maguk számára beszedni.

⁵⁾ Így a pécsi kiváltságlevélben (8. pont.) említettnek *marturinae*.

⁶⁾ 1222. 27. cz.

⁷⁾ „Unusquisque Comitum 72. semel in anno Ungariae regem procurat, et antequam de mense surgat dona dat munus centum marcarum, et aliquis eorum ducentas marcas“ írja Magyarországnak III. Béla alatti állapotát feltüntető jelentés Fejérről II. 218. l.

⁸⁾ A hadügyi szervezetről legtanulságosabban értekezik *Horváth*

legfőbb ismérve a középkorban, a földbirtokon nyugodott. Hazánkban, hol e végre részint a szabad magánbirtok, részint pedig a várbirtok szolgált e korszakban, ezek jogi természetének különbségéhez képest *kétféle hadi kötelezettség* létezett.

A *nemesi birtokhoz*, és pedig akár szállás-, akár pedig adomány-birtok volt az, *csupán honvédelmi kötelezettség fűződött*. Csak ha a haza veszélyeztetése jeléül a véres kardot szertehordozták az országban, indultak a valódi szabadok hadra, és pedig a királyság első korszakában egy ideig még a régi törzszászlók alá gyülekezve, később pedig, tetszés szerint, egyik vagy másik királyi főtiszt zászlajához csatlakozva.¹⁾ Külháborukra csak úgy vezettethettek, ha magok önkényt ajánlkoztak és a királytól zsoldot kaptak,²⁾ kivéve a várispánokat, a királyi főtiszteket és azokat, kik egész várkerületeket örökösen nyertek birtokul (quibus amplas concessimus possessiones), mert ezek korszakunk végefelé, s talán már elébb is, a királyt, valahányszor az személyesen vitt sereget külföldre, követni tartoztak.³⁾ És e hadkötelezettség, melyet, mint birtokukon nyugvót, egyháziak is teljesítettek, pusztán személyes kötelezettség volt. Semmi nyomát sem találom annak, hogy egyes nagybirtokú nemesek már e korszakban kötelesek lettek volna

Mihály: „A magyar honvédelem történeti vázlata“ (kissebb történelm; munkái I. 149. s. k. l.) czimű akademiai értekezése.

¹⁾ Hogy e legrégibb nemesi kiváltságokhoz tartozott közvetlenül a király zászlaja alatt (sub vexillo regio) küzdhetni, azt e korbéli nemesítések eléggé szólóan tanúsítják. Lásd többi között III. Béla 1186-ki kiváltságlevelét; Árpádok. uj okmányt. VI. 162 – 163. l.

²⁾ 1222. 7. t. cz.

³⁾ 1231. 15. cz.: „Nobis facientibus exercitum extra regnum nobiles nobiscum ire non teneantur, nisi comites et stipendiarii, et jobagiones castri et qui ex officio debito tenentur, et quibus amplas concessimus possessiones.

birtokukhoz mérten több kevesebb harczost állítani; ¹⁾ hanem a valódi szabadok, bármily terjedelmes volt is birtokuk, csupán személyes hadszolgálatot tettek. Egyedül, kik, mint az ispánok (Comites) tisztükkel járó birtokok és közjövödelmek élvezetében voltak szorítottak Kálmán által, ²⁾ és pedig jövedelmeikhez mérten majd pánczélos, majd pánczéltalan lovasok állítására. ³⁾

Ezen a valódi szabadokból állott és csupán az említettekre kötelezett hadat nevezik történészeink a *nemzeti seregnek*, megkülönböztetésül e korszakbeli magyar hadsereg másik alkatrészétől, t. i. a *királyi seregtől*, melynek tartása a várbirtokból és a királyi kincstár jövedelmeiből eszközöltetett.

A királyi sereg többféle elemből állott. Legnevezetesebb alkatrésze kétségkívül a *várkatonaság* volt, vagyis azon várjobbágyi osztály, mely pusztán hadszolgálatra való kötelezettség mellett részesítetett a várbirtokban, és mely e korszakban, különösen ennek első felében, midőn a várbirtok még nem volt adományok által megnyesve és a várjobbágyok nemesítése is ritkább, tekintélyes erőt képviselhetett. ⁴⁾ Ehhez járult még a *zsoldos had* (sitpendiarii), melyet a király kincstára jöve-

¹⁾ Sz. István II. 21. cz.-e: „Volumus ut unusquisque Senior suum habeat militem servientem; Nec aliquis alter illi suadeat antiquum deserere seniore et ad se venire. Inde enim litigium habet initium“, csakis a Géza vezérsége idejében külföldről ide szakadt lovagokkal jött vitézekre szólhat, kiknek uraiktól való elcsábítását tilalmazza István. Megengedem, hogy lehettek egyeseknek u. n. csatlósai, de kötelezettség vitézek tartására nem létezett.

²⁾ Kálm. I. 40.: „Comites si proprios in villis suis liberos habuerint, de quibus equos accipere, et centum pensas possint colligere; loricatum unum Regi, de sumptu illo procurent; Si vero quadraginta pensas; militem absque lorica educant: At si minus suis hoc propriis usibus reservent“.

³⁾ V. ö. III. Bélának Vegliai Bertalan számára adott, egész Modrus megyére vonatkozó adománylevelét. Fejéjénél III. 1. 403. l.

⁴⁾ V. ö. erre nézve a tûrócezi regestrumot. Engelnél: Monumenta Ungarica. Bécs, 1809.

delmeiből fizetett, és milyennek fogadására, ha a későbbi közjog elveiről szabad következtetést vonnunk, a haza megtámadása esetében kötelezve is volt ¹⁾ A várispánok és valószínűleg még a főbb udvari tisztviselők, különösen a nádor, az udvarbirák, vajdák, bánok stb. *tisztüknel fogva* ²⁾ (*ex officio debito*), hivatalukhoz kötött birtokaik ³⁾ és jövedelmeik arányához képest, több kevesebb vitéznek élén jelentek meg a királyi táborban. ⁴⁾ És végtére e korszak vége felé az egész várkerülettel megadományozottak vagy pedig területükhez tulajdonjogot nyert községek (*quibus amplas concessimus possessiones*) kiváltságleveleik értelmében vagy személyesen jelentek meg a királyi hadban, vagy pedig hozzája harczosokat állítottak.

E királyi had nem csak elemeire nézve különbözött a nemzeti hadtól, hanem abban is, hogy az a király felhívására síkra szállani bármikor köteles volt, és pedig a haza védelmére azonkép, mint támadó háborúra. A királyi had ép azért erős támaszát képezte a Sz. István-féle királyságnak belmozgalmak és külveszedelem ellen egyaránt, miért is midőn e korszak hanyatlásával a várbirtokok sűrűebb adományozása s a királyi kincstár jövedelmeinek apadása folytán mind a várkatonaság, mind pedig a zsoldos had csökkent, a királyság is tetemesen veszített hatalmából.

¹⁾ Későbbi jogunk azt tartotta, hogy a hazát védelmezni legelső sorban a király saját harczosaival köteles; és miután ez elv későbbi keletkezésének indokait nem találom, azt már e korra vélem visszavezetendőnek.

²⁾ Lásd az 1231. 15. t. cz. t.

³⁾ Hogy ily birtokok léteztek, arról tanuskodik az 1231. 26. t. cz.

⁴⁾ Kálmán törv. I. 40. fej.

E g y h á z.

Az egyháznak a vallási mellett fontos politikai hivatása is volt a középkorban. A központi hatalmat úgyszólván nélkülözött középkori országokban az egyház volt a különböző elemeket egyesítő, mivelő, rendező erő. Innét a pápaságnak valóban bámulatot gerjesztő hatalma, erős kézzel nyulván a római tanokat valló népek ügyeibe, viszonyaiknak valóságos bírása lévén. És innét, hogy az egyház parancsait (böjt, ünnepek szentül tartása, kamatvétele tilalma stb.) világi törvények is elrendelik s követésüket a világi karhatalom biztosítja; míg viszont az egyház szentesítette a nép szemében a világi hatalmat, tekintélyt kölcsönzött intézkedéseinek, vagy pedig ezeket pótolta. A koronázás, az isten-béke (*treuga Dei*) intézményei, az egyház részvétele a középkori igazságszolgáltatásban és átkainak használata mindennek eléggé szóló tanubizonyságai.

Magyarország e tekintetben némileg önállóbb állással birt. Köszönte ezt részben annak, hogy a Sz. István-féle királyságban erős központi hatalmat bírván, nem érezte annyira, mint a szakadozott nyugat-európai államok az egyház középkori politikai hivatásának szükségét. De köszönte még sokkal nagyobb mértékben magának a pápaságnak, mely a *II. Sylvester által* a koronával együtt *küldött bullával* ¹⁾ Istvánt és utódait az egyház körül kitünő jogokkal ruházta fel. Feljogosítottak ugyanis püspökségeket, apátságokat alapítani, azokat felosztani s reájuk kinevezni, ²⁾ vagy mint a bulla mondja,

¹⁾ E bulla hitelessége iránt v. ö. Szalay i. m. I. 78. l., jegyzet.

²⁾ Azért mondja István a bakonybéli apátság alapítólevelében: „Et sicut habui potestatem, ut ubicunque et quocunque loco ecclesias aut monasteria construerem, ita nihilominus a Romanae Sedis supremo Pontifice habui auctoritatem, ut quibus vellem Ecclesiis seu monasteriis libertates et dignitates conferremus“. Fejérvény I. 328. l.

az ország jelen és jövőendő egyházait helyettünk és utódaink helyett intézni és rendelni, természetesen mindig a kánonjog szabványain belül; jogok, melyek összegét későbbi közjogunk a *legfőbb királyi kegyúri* jognak nevezte el.¹⁾ És e jog, melynek mintegy külső jelelésére szolgált a *kettős apostoli kereszt*,²⁾ melyet a bulla értelmében a király maga előtt vitethetett, csorbitatlan maradt egész II. Gézáig, ki annak egyik leglényegesebb alkatrészéről, t. i. a szabad kinevezési jogról, vagy, mint azt a középkorban hívták, az *investitúrá*-ról lemondott.³⁾

Az önálló magyar egyházat az István alapította *esztergami érsekség* és ez alatt *tíz püspökség* (*veszprémi, pécsi, váci, egri, kalocsai, bácsi, esenádi, nagyváradi, győri és gyulafehérvári*) képviselte, melyekhez még II. Béla alatt a *nyitrai püspökség* járult, mely püspökségek, mióta Sz. László a bácsi és kalocsai püspöki székek egyesítéséből a *kalocsai érsekséget* létesítette,⁴⁾ két érsekség között oszoltak meg, de elsőbbsége mellett az esztergaminak, melyet ép azért a király koronázása, a nemzeti zsinatok⁵⁾ tartása és a királyi családra nézve a lelki

¹⁾ Ennek keletkezéséről *Kollár Fer. Ád.* értekezett: „De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Ungariae. Vindobonae 1764.

²⁾ „Ut postquam tu, írja a Sylvester-féle bulla Sz. Istvánnak, et ili (t. i. utódai) corona, quam mittimus, rite juxta formulam Legatis tuis traditam, coronatus vel coronati extiteritis, crucem ante se, Apostolatus insigne, gestare facere possis ac valeas, atque illi possint valeantque, et secundum quod divina gratia te et illos docuerit ecclesias regni tui, praesentem et futuras, nostra ac successorum nostrorum vice disponere et ordinare Apostolica auctoritate concessimus“. V. ö. Egyetemes magy. encyclopaedia Pest 1861. III. 539—541. l.

³⁾ V. ö. *Pray: Historia Regum Hungariae* I. 146. l. és lásd erre nézve III. István 1169-ki okiratát Fejérmél II. 181. l.

⁴⁾ Ez érsekségek és püspökségekre nézve v. ö. *Lányi Károly: Magyar egyháztörténelme*; átdolgozta Knauz Nándor. Esztergom.

⁵⁾ Ennek egyik példája a Lőrincz esztergami érsek által tartott zsinat, melynek határozatait lásd Endlichernél.

pásztorkodás ¹⁾ tiszte megilletett. És képviselték még a magyar egyházat a közvetlenül érseki hatóság alá helyezett számos *prépostságok* (*praepositurae exemptae*) és a szerzetrendűek *apátságai*, melynek István s az első Árpádok idejében csupán a *Sz. Benedekrend* részére léteztek (szent-mártoni, szalavári, bakonybéli, zobori stb.,) míg nem II. István alatt a *prémontreiek* (nagyváradi prépostság) és III. Béla alatt a *cisterciták* (pilisí és pásztói apátságok) fogtak az országban helyet; ²⁾ a keresztes háborúk alatt pedig a lovagrendek, a joanniták, ³⁾ templomosok ⁴⁾ és a német vitézrend ⁵⁾ részére alapítottak itt káptalanok, conventek.

Az egyház és szolgálai hazánkban is élvezték mindazon védelmet, előjogokat s kitüntetések, melyekben a középkor szelleméhez képest Nyugat-Európában részesültek. Míg a kereszténység nem hatotta át teljesen a nemzetet és ezzel a pogány hit és szokások végnyomai el nem enyésztek, mire körülbelül egy század volt szükséges, ⁶⁾ törvényhozásunk, Sz. István, Sz. László törvénykönyvei szigorú rendeletekkel telvék az egyház parancsainak, mint a böjt, a gyónás, az ünnepek szentül tartása, az isteni tisztelet látogatása stb., megtartása, az egyháznak a szükségesekkel való ellátása iránt. ⁷⁾

¹⁾ „Jus quoque quod habes in conferendis ecclesiasticis sacramentis Regibus et Reginis Hungariae ac heredibus eorundem“ írja IX. Gergely pápa 1231. az esztergami érseknek. Árpádkori új okmányt. I. 284. l.

²⁾ E királyi prépostságok és apátságokra nézve mondá 1202-ben III. Innocenz pápa: „sicut ad eum (scil. regem) in temporalibus, sic ad nos in spiritualibus nullo pertinent mediante“, és ép azért a kánonjog szabályai szerint megválasztott ily prépostokat kötelezé megerősítésüket a római pápától vagy személyesen, vagy pedig írásban kérni.

³⁾ Legnevezetesebb conventjük (*conventus cruciferorum*) a székesfehérvári volt.

⁴⁾ Ezekre nézve lásd Pesty Frigyes értekezését a magyar tud. akad. értesítőjében.

⁵⁾ Különösen Erdélyben a Bárczaságot bírta.

⁶⁾ Még László törvényei intézkednek e tekintetben. I. 22. cz.

⁷⁾ Lásd Sz. István II. 1—4, 7—12., 8. fejezeteit; Sz. László első tör-

A főpapság, melyet már első királyaink az úri hajtósággal ajándékoztak meg, a külföld példájára az első helyet foglalta el a király tanácsában, a királyi bíróságnál,¹⁾ és a klerus egyáltalában, melyet a kor romlásától menten tartani Kálmán törvényhozása iparkodott,²⁾ Magyarországon is élvezte a *törvénykezési kiváltságot* (*privilegium fori*), melynél fogva nemcsak egyházi, hanem világi ügyeiben is, csupán egyházi törvényszék lehetett illetékes; és tanúsága, esküje hitelesebbnek tartatott a laikusokénál, kik viszont nemcsak szorosabb értelemben vett egyházi, hanem a vallással és a lelkiismerettel összefüggésben álló megannyi kérdések, mint eskü, házassági ügyeikre nézve is az egyházi bíróság alá tartoztak, büntetteikért a világi mellett egyházi fenytékkal is sújtattak.³⁾

És végtére az egyház, hogy anyagi szükségleteit fedezhesse, nem csak terjedelmes földbirtokkal rendelkeztetett királyaink bőkezű adományai folytán, hanem, és pedig már Sz. Istvántól fogva, egyszersmind a *tizedszedés jogával* (*jus decimarum*)⁴⁾ is birt, mely tized állatok, gabona, gyümölcs, bor után, sőt az esztergami érseknek az ország megannyi pénzverdétől is fizettetett;⁵⁾ a fizetés elmulasztása esetében tized helyett kilenczed

vénykönyve úgyszólván kizárólagosan és Kálmán első törvénykönyve nagy részét ily intézkedéseket tartalmaznak.

¹⁾ Bizonyítják ezt okmányaink záradékai, hol a főpapok mindig a világi előkelők előtt említetnek.

²⁾ Kálmán I. törvénykönyvének több czikkei, de különösen az uralkodása alatt tartott esztergami zsinatnak határozatai idevágók. Lásd ezeket Endlicher-nél Monum. Arp., és Péterfy: Sacra Concilia című munkáját.

³⁾ Ezekről bővebben e munka negyedik könyvében lesz szó.

⁴⁾ Már a szent mártoni apátság alapítólevelében van szó róla, és Sz. István II. 52. fejj.

⁵⁾ „Strigonium habet de curia regis de moneta 6000 marcas et decimam monetarum“, áll Magyarország állapotját III. Béla alatt feltüntető 1184-ki okiratban Fejérenél II. 217. l.

járt, visszaélések esetében pedig Sz. László szigorú törvényei leltek alkalmazást.¹⁾

Az egyház ezen szoros szövetezése az állammal ezt türelmetlenné tette más vallásuak irányában. Bizonyítják ezt hazánkra nézve az *izmaeliták* és a *zsidók* ellen hozott törvények, habár a középkori szellem, a fentebb említett körülmények, és a magyarnak a mint vallási rajongásra, úgy viszont vallási türelmetlenségre is kevésbé hajlandó jelleménél fogva, itt is sokat veszített erejéből. Az *izmaeliták*, mozlím hiten lévő bolgárok, Kálmán parancsából²⁾ csak keresztény magyarokhoz adhatták leányaikat hitvesekül, és kényszerítettek keresztény templomokat emelni falvaikban, melyek felépítése után a lakosság felének kivándorolni kellett, hogy ilykép a keresztény lakossággal mindinkább összevegyüljenek, melynek szokásai követésére is kényszerítettek, az ősi vallásra való visszaesés pedig László törvényei szerint³⁾ száműzetéssel büntettetett.

A zsidókat pedig, kikről hazánkban már a vezérek korában okmányok emlékeznek,⁴⁾ ugyan csak Kálmán a püspöki székhelyekre szorította, csupán ott telepedhetvén meg a jövőben állandóan;⁵⁾ és a kánonok értelmében László, Kálmán törvényei⁶⁾ egyaránt eltilták őket a keresztényekkel való házasságtól, keresztény rabszolgák tartásától, valamint ki voltak rekesztve a közhivatalok viseléséből is, mit az arany bulla is erősít.⁷⁾ Másrészt azonban, mi a külföldön e korszakban ritkább, fekvő

¹⁾ Sz. László I. 40. fej.

²⁾ Kálmán I. 46—49. fej.

³⁾ Sz. László I. 9. fej.

⁴⁾ V. ö. *Dudík B.*: *Gesch. Mähren's* I. 177. és 381. l., és *Oefele* által kiadott *Scriptores rerum boicarum*. I. 718. l. a 906. évre vonatkozólag.

⁵⁾ Kálmán I. 75. fej.

⁶⁾ Sz. László I. 10. fej. és Kálm. I. 74—75., és II. 1. fej.

⁷⁾ 1222. 24. cz.

birtokot szerezhettek, melyeknek pogány szolgálkával való műveltetését kívánják törvényeink¹⁾, és mint a korábbi középkori forgalomnak úgyszólván egyedüli közvetítői, kölcsöneik és zálogszerződéseikre nézve hazánkban is szabadalmakkal birtak Kálmán király kegyelméből.²⁾

¹⁾ Kálm. I. 75. fej.

²⁾ Kálm. II. 2. és 3. fej.

VII. FEJEZET.

A melléktartományok és viszonyuk az anyaországhoz.

I. §.

E r d é l y.

Erdély¹⁾ e korszakban nem képezett még külön tartományt, melynek czimét királyaink viselték volna, de még egy egységes kormányterületet sem. Midőn István Gyula vezér legyőzetésével Erdélyt az anyaországhoz visszakapcsolta, de abba még sem olvasztotta be, az *erdélyi részeket* (*partes transsylvanae v. ultrasylvanae*), mert így jelelik e korszakbeli okmányaink Erdélyt, két közjogilag különálló terület alkotta. A nagyobbik a *megyékre osztott* vagy, ha úgy tetszik, *magyar terület* volt, a másik kisebb pedig a *székelyföld*.

A *magyar terület* az anyaország módjára volt rendezve. Ugyanazon birtok- s rendi-viszonyokkal találkozzunk ott, mint itten, és e területnek várkerületek vagy megyékre való felosztásával a várszerkezet is meg lett honosítva. Eltérést csak az szült, hogy az erdélyi megyék jelentékeny távolsága a királyi curiától, a felsőbb igazságszolgáltatás és a központi királyi kormányzat ezen színhelyétől, már korán érezhetővé tehette egy közeg szükségét, mely a királyi curia teendőiben helyben

¹⁾ V. ö. e fejezetre nézve Szilágyi Sándor, Kóváry László és Schuler Libloyi Frigyes Erdélyről szóló műveit.

eljárjon. E közeg a *vajdai méltóság* volt, melylyel csak a 12-dik század vége felé találkozhatni okmányainkban,¹⁾ de talán csak azért, mivel az első Árpádok alatt királyi hercegek kormányozván az anyaország egy részével (t. i. a tiszai részekkel) együtt Erdélyt is,²⁾ csak később jutott nagyobb tekintélyhez.

A vajdát, mert hisz nem találom annak nyomát, hogy már ekkor két vajdája lett volna Erdélynek, a király nevezte ki és e kor vége felé több ízben a vajdaság mellett Erdély egy megyéjének, t. i. a szolnokinak ispánságát is viselte.³⁾ Valamint korszakunk vége felé a nádor az anyaországra, azonkép a vajda is Erdély magyar területére nézve saját curiával⁴⁾ birt, hol ő, vagy helyettese, az *al-vajda* ítélte az oda fellebbezett vagy a nemeseknek oda vitt ügyei felett, kivételével a püspökök és apátoknak, kik valamint birtokaik birósága alól rendszerint ki voltak véve. És e vajdai curia volt a megyék területére nézve a kormányzatnak is középpontja; innét eszközlötetvén a királyi rendeletek végrehajtása, az ország biztonságáról való gondoskodás, a felügyelet a királyi kincstár jövedelmeire és a haza védelméhez, a király által elhatározott háborúra innét történt az összes erdélyi hadnak, vagy pedig az erdélyi királyi seregnek fegyverbe hívása, mely hadnak vezére ismét a vajda volt, ki ily hatáskör mellett szükségkép előkelő helyet foglalt el

¹⁾ A kútfők emlitenek bizonyos Zsolt nevű kormányzót Sz. István alatt és egy 1103-ki oklevélben emlittetik (Fejérenél II. 43. l.) bizonyos Mercurius mint Princeps Ultrasylnanus, kik talán a későbbi vajdák hatáskörével birtak, de maga a vajda szó e méltóságra alkalmazva csak a 12. század vége felé fordul elő. — A vajdák névsorát lásd Fejérenél VII. 2. 288. l.

²⁾ Például I. Béla bátyja, Endre, életében, vagy később Béla fiai Salamon alatt, majd III. István testvére.

³⁾ V. ö. Fejér VII. 2. 288. l. és VII. 1. 192. l.

⁴⁾ Prothonotarius-áról is szólnak az okmányok. Árpádok. új okmányt. I. 73. l.

e király tanácsában is, csupán a nádor, az udvarbíró és a bánnak engedve tekintélyben.¹⁾ Méltóságához mértén a vajda gazdag jövedelmekkel birt, melyek nemcsak a vajdaság mellett viselt várispánságból, hanem a megítélt birságokból, némely királyi jogokból, mint péld. a Maroson szállított sóvám harmadából és, talán már ekkor is, a később többször említett vajdai adókból.

A vajdai hatóság nem terjedt ki a *székelyföldre*. A székelységgel, mint sajátos szervezeti néppel már a mult korszakban találkoztunk. E szervezet a királyság alatt sem enyészett el teljesen. István, a csiki székely krónika szerint, a neki és a kereszténységnek meghódolt székelységre csak némi kötelezettségeket rótt a királyság irányában, de szervezetüket épségben hagyta; és csak midőn I. Béla alatt a székelység meg visszakövetelte ősvallását, de legyőzetett, lőn a rabonbánság megszüntetve és a székely terület egy királyi főtiszt, a *székely ispán* (*Comes Siculorum*) alá helyezve, a székelyföld ispánsággá alakítva. A keletkezés idejét kérdés alatt hagyva, annyi kétségkívüli, hogy a székelység e korszakban a vajdaságtól különváltan kormányoztatott, a székely ispánság mintegy külön megyét képezett a nélkül azonban, hogy a várkerületi szerkezet ott alkalmazást lelt volna.

Továbbra is a foglalás és a törzsélet által meghatározott, régiszervezetüket megtartott *székekre* osztotta székelyföld, hol adózást, tizedfizetést nem ismertek, csakis az ekkor még inkább csak ajándék színezetével birt, *ökör-sütést*. És a szabad székelyek közt, valamint Magyarországon a valódi szabadok között, nem létezett rendi, legalább közjogi különbség és csak a hadba indulás módja

¹⁾ Lásd a kiváltságlevelek záradékait, melyekben azonban e korszak alatt a vajda még csak ritkán szerepel.

szerint osztályozták őket. A székelységnek főfeladata ugyanis az ország délkeleti határainak megvédése lévén, úgy hogy későbbi okmányokban a székely (Siculus) szó egyenesen határőrt jelent,¹⁾ a székely ahhoz képest, hogy e kötelezettséget mint lovas, vagy pedig gyalog teljesíté *lófő* (azaz lovas) vagy pedig *gyalog* (*darabant*) székely volt.²⁾ Haderejéből a székelység évenként felváltandó száz lovassal járult a király seregéhez, és ha a székely erő a haza védelmére felkelt, a székely ispán vezette azt csatlakozva a vajda zászlajához, kinek elsőbbsége a székely ispán felett e korszakban mégcsak abban nyilvánult, hogy az összes erdélyi hadnak vezére ő volt.

Végtére még az egyházi téren is el volt különítve a székelyföld a vajdaság területétől, mert míg amaz a gyulafehérvári, vagy erdélyi, addig amaz a *milkovi* püspökség alá tartozott.³⁾

Az erdélyi magyar és székely terület mellett *önálló szász terület* e korszakban *még nem létezett*. II. Géza uralkodása első felében (főleg 1143-ban) történt, hogy az őshazájokat, Flandriát, elhagyni kénytelenült flaman-dok vagy szászok részben Magyarországon a Szepességben, részben pedig Erdélyben Kolozsvártt, Dézsen, Tordán, Enyeden és különösen az u. n. *királyföldön* (fundus regius) letelepítettek. A bevándorlás nem történvén tömegesen, hanem kisebb nagyobb csapatokban, e szászok az általuk elfoglalt vidékeken, melyeket utóbb székeknek hívtak, eltérő kiváltságok szerint éltek. Nem volt közös fejük és semmi bensőbb összeköttetés közöttök, hanem székeik fekvése szerint majd a vajda, majd a székely ispán hatósága alá tartoztak, legalább kormányzati és hadászati tekintetből, mert a mi a biráskodást

¹⁾ Innét a „Siculi de Vág“-féle kifejezés a későbbi okiratokban.

²⁾ Lásd ennek legrégibb említését Fejérenél II. 16–18. l.

³⁾ Fejér II. 16–18. l. és lásd Benkő „Milkovia“ című munkáját.

illeti, erre nézve autonomiával bírtak, kiváltságaik megengedvén, hogy szász joguk szerint élhessenek.

Már e korszakban találkozunk azonban lépésekkel a szász telepek egyesítésére, de még csak egyházi tekintetben. Kiváltságaik értelmében ugyanis plébániáik a rendes püspöki hatóság alól nagyrészt ki voltak véve és közvetlenül érseki hatóság alá tartoztak, noha néhány szász telep egyházi fejének az erdélyi püspököt ismerte el. III. Béla ezen kivételes szász egyházakat (*ecclesiae exemptae*) a könnyebb egyházi igazgatás szempontjából egy prépostság alá adá, melyet számukra 1189-ben Szebenben (Sibinburg) alapított.¹⁾ Vele az erdélyi szászok tetemes része egyházi középpontot nyert, melyhez csatlakozni a többi szász telepek vágyva vágytak; és ezen egyházi egyesítés az első jelentős kapcsolatot képezte az erdélyi szászok között, nevelte Szeben tekintélyét és felkeltette benne a törekvést az erdélyi szász telepnek politikai középpontjává is válni s ezzel Erdélyben a székelység és a vajdaság területe mellett még egy külön kormányvidéket megalkotni.²⁾ E törekvés azonban csak a következő korszakban teljesült.

2. §.

Tót-, Horvát- és Dalmátországok és a többi mellék-tartományok.

*Tótföld (Slavonia)*³⁾ alatt e korszakban a Száva és Dráva közötti vidéket, a mai Horvátországot értették,

¹⁾ Fejérnél II. 250. l. Szebennek régi Sibinburg nevére nézve, honnan Erdélynek német neve „Siebenbürgen“ származik, lásd Pesty Frigyes jeles értekezését „Magyarországi helynevek“ a Századok 1868-dik évi folyamában 114. l.

²⁾ Lásd erre nézve különösen *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története I. 24—32. l.

³⁾ E tartományok fekvése, kiterjedése és az anyaországhoz való e korbéli viszonyuk tekintetében tanulságos művek: Fejér György: *Croatiae*

mely a honfoglalás korától fogva Magyarország kiegészítő része volt ¹⁾ és csak ideig óráig bizatott I. Béla után a horvát Zvojnimir kormányára, kinek halálával László azt újra visszacsatolta az anyaországhoz, melynek példájára megyékre volt beosztva.

E korbeli Horvátország (*Croatia*) ellenben a Száván túl terjeszkedett el, nyugatra a szerbföldtől és egész Sz. László koráig önálló fejedelmekkel birt, kik magokat valószínűleg bánoknak és csak a tizedik század végétől innen, t. i. *Dirzislav* óta királyoknak czimezék. *Dirzislav* nemzetsége egész 1073-ig uralkodott, a midőn IV. Krescimir halálával a magyar uralkodóházzal rokon Zvojnimir jutván a trónra, ennek 1088-ban bekövetkezett kimultával László király nővére, az özvegy Ilona által a horvát pártosok ellenében felhíva, 1091-ben Horvátországba nyomult, azt elfoglalta és az ideiglenesen Zvojnimir kezén volt slavon földet visszacsatolta s számára a zágrábi püspökséget alapítá.

A horvát föld a Verbásztól nyugatra a havasokig és a tengerpartig terjeszkedett. Nem tartoztak azonban, legalább állandóan nem Horvátországhoz azon nagyobb tengerparti városok (Zara, Spalato, Ragusa, Sebenico, Trau, Almissa stb.), melyek mint a régi római municipalis életnek maradványai, a horvátoktól eltérő elemekből állottak és ép azért magokat nem horvát, hanem, a

et Slavoniae cum Regno Hungariae relationes. Buda 1839. *Podhradeczy*: Slavoniáról, mint Magyarország kiegészítő részéről Buda 1837.; *Gyurikovite*: „De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae. Pest 1844—47.; *Botka*: Az 184³/₄ országgyűlési időszakból néhány ismeretlenebb közjogi tárgy és meg-
rögzött balvélemény felvilágosítva; *Palugyay Imre*: A kapcsolt részek történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz. Pest 1863. *Kukuljevich*: Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae Zágráb 1861. A régiebbek közül Lucius Schwandtnernél, Kerchelich és Engel munkái.

¹⁾ Hogy a magyar határ e korszakban egész a Száváig terjedt, a pécsi püspökség és a Száva melletti sz. dömötöri apátság alapítólevelei (Fejérmé I. 292. és 394. l.) bizonyítják.

római foglalás alkalmával itt lakott dalmátokról elnevezett római provincia Dalmatia után, *'dalmát városoknak* hívták, és a római birodalom bukása után majd byzanci, majd frank, majd ismét olasz, vagy pedig horvát többség alá jutva, de állandóan egyik alatt sem maradva, önállóságukat többé kevésbé fentartották. E városokat a tengerpart közelében fekvő szigetekkel együtt Kálmán szerezte meg Magyarországnak és e szerzeményét *Dalmatiának* hívták, melynek czimével ő és utódai folyton éltek.¹⁾

E három tartomány egymástól eltérő közjogi állással birt. Slavonia, melyhez királyságbeli emlék még nem volt kötve, nem szerepelt még a királyi czimben, hanem terra Slavoniae, partes slavicae, ducatus Slavoniae nevek alatt fordul elő, és egészen az anyaország mintájára volt szervezve, annak igazságszolgáltatási, közigazgatási, pénz- és hadügyi szervezetébe teljesen beillesztve. Ellenben Horvátország és Dalmatia, melyek királyává Kálmán magát megkoronáztatta és melyek czimével királyaink azóta folyvást éltek, országok nevét viselik és Magyarország valóságos melléktartományait képezték.

Horvátország különösen megtartotta régibb alsóbb fokú szervezetét, zsupánságokra való felosztását,²⁾ melyek ugyan későbbi okmányokban, mint Magyarországon a vármegyék, parochia, comitatus-oknak hívtak, de soha sem birtak a magyar megyék szerkezetével és ezzel nélkülözték mindazt, mi hazánkban a várszerkezet folyománya volt. Régi birtok- s rendi szerkezetüket megtartva, a horvátok régi jogaiknak is élvezetében maradtak, és egy-

¹⁾ A fentebbi jegyzetben elősorolt munkákon kívül v. ö. még: *Fartati: Illyricum Sacrum Venet.* 1751—75. V. köt. (*Fresne du Cange*): *Illyricum vetus et novum.* Poson. 1746.

²⁾ Így Kálmán az arbei egyháznak 1116-ban adott kiváltságlevelében még világosan zsupákról szól. Fejéjénél II. 56—57. l.

házaik (knini, corbaviai, modrusi stb. püspökségek), melyekben, nem mint a Száván innen latinul, hanem az ősszláv vagy glagolita nyelven ünnepeltetett az isteni tisztelet,¹⁾ nem az esztergami, hanem a spalatói érseknek²⁾ hatósága alá tartoztak, kinek horvát-dalmát clerusa a magyarországinak előjogait élvezte³⁾ A mi pedig a dalmát városokat illeti, ezeknek is biztosították királyaink kiváltságlevelei régi jogaikat s szervezetüket önválasztotta grófjaik alatt.⁴⁾

Horvátország és Dalmatia ilykép megtartván régi szervezetüket alsóbb fokban a magyar királyság alatt is,⁵⁾ csupán az országok védelme s biztonsága, az onnét folyó királyi jövedelmek és a felsőbb igazságszolgáltatás kezelése és a központi kormányval való összeköttetés eszközlése végett kellett egy a királyságtól függő közegről gondoskodni. Ez a *báni méltóság*⁶⁾ volt, melylyel e tartományokra nézve már ekkor találkozunk.

A báni méltóság nem magyar, hanem szláv származású. Maga a név is a szláv pán (úr)-ból veszi eredetét, a melynek összeköttetéséből a tartományt jelelő zsupával

¹⁾ Fejér I. 397. l.

²⁾ Lásd ennek suffraganusait Fejérnél II. 197. l.

³⁾ „Postea necessarium duximus, cum utriusque regni universo consilio, ut qua libertate fruuntur clerici Hungariae, fruuntur et clerici Dalmatiae“ írja Kálmán az arbei egyháznak adott kiváltságlevelében. Fejérnél II. 57. l.

⁴⁾ Lásd a travi (Fejérnél II. 45. l.), 1142-ki spalatói (U. o. II. 118. l.) vagy az 1167-ki sebenicói (U. o. II. 179. l.) kiváltságleveleket; és lásd az Árpádk. új okmányt. I. 43. lapon közlött tudósítást, mely szerint Kálmán az általa Jadra előtt tartott gyűlésben, jelenléte mellett Dalmatia néhány főbbjeinek kimondja: „ut antiquam Dalmatiae libertatem in nullo unquam deberet fraudere“ és ennek emlékeül erről tanuskodó három keresztet küld a jadraí, a spalatói és az arbei egyházaknak.

⁵⁾ Lásd Brazza és Lessina dalmát szigetek népgyűléséről szóló 1184. okiratot, hol zsupánokról van szó. Árpádk. új okmánytár I. 77—78. l., vagy U. o. VI. 187. l.

⁶⁾ V. ö. *Korbuly Imre*: A báni méltóság. Pest 1868. A bánok sorrendje u. o. a függelékben.

a zsupán szót nyerték. A zsupán vagy pán névvel, mert e kettőt felváltva használják, a horvát törzsfőket jelelték, és így a bánság még a régi horvát nemzetségi szerkezetre vezetendő vissza. A horvát királyság idejében már különbség létezett a zsupánok és pánok vagy bánok között; amazok a kisebb kerületek, emezek az ország egyes részei fölébe helyezett vagyis tartományi kormányzók lévén. A tizenegyedik század második felétől vagyis IV. Krescimirtől fogva azonban egész Horvátországnak Magyarországhoz csatolásáig a királyság alatt már csak egy bánnal találkozunk, körülbelül a magyar nádoréhoz hasonló hatáskörrel.¹⁾

Sz. László az általa elfoglalt Horvátország kormányával fivérét, Álmost bizta meg, kinek állása mellett bajosan fért volna meg a báni méltóság régi hatáskörével, és így valószínűleg csak akkor, midőn Kálmán a kormányra alkalmatlan Álmost onnét elmozdította és helyébe Ugra ispán személyében tulajdonképi királyi helytartót helyezett Horvátország és Dalmatia élére, adhatta ennek a horvátok előtt kedves báni czimet. A báni méltóság tehát, mint magyar főtiszt, valószínűleg Kálmánra vezetendő vissza, legalább kevéssel Horvátország elfoglalása után fel kellett élesztetnie, mert II. Géza róla, mint nem valami új intézményről szól.²⁾

II. Géza alatt találkozunk első ízben, és pedig a *horvát-dalmát bán* mellett, külön *szlavoniai bánnal*,³⁾ kinek tisztét, Szlavoniának távolsága mellett a központtól, a kormányzat könnyebb eszközölhetése tette talán kívánatosná. De e kettős báni méltóság nem volt tartós.

III. Bélától fogva újra egy bán szerepel, azonban mind

¹⁾ Fejér I. 407. l.: „Croatiae vero Rege Crescimiro Regnante, Zvonimiro Bano“.

²⁾ Fejér II. 155. l.

³⁾ Lásd Korbuly i. m. 45. l.

a három területre kiható hatalommal, és ép azért az egész szláv föld bánja (*Banus totius Slavoniae*)¹⁾ czim-mel és pedig majd közvetlenül a király alatt, majd pedig királyi vérből származott hercegek alatt, kik e tartományok élére állítottak. Így találta a bánságot az arany bulla is, mely a nádor és az udvarbirák mellett csupán a bánnak ad még előjogot két tisztnek viselésére.²⁾

Végtére III. Béla alatt találkozunk, azonban csak mulólag, a Byzancz hatósága alól a magyar hatóság alá ismét visszakerült tengerparti városok fölébe helyezett kormányzókkal,³⁾ kiknek állásából később a tengeri báné (*banus maritimus*) fejlődött ki.

A bánoknak, vagy e korszak vége felé a bánnak állása sokban hasonlított az erdélyi vajdáéhoz, csakhogy hatásköre nagyobb területre terjedvén ki, tekintélyesebb volt; méltóságra, ha ugyanis az árpádkori okmányok záradékaiban előforduló méltóságok sorrendjére építeni lehet, mindjárt a nádor után következvén. A bán a király személyét képviselte az illető tartományban, annak nevében vitte a kormányzatot. Báni curiájában, hol mint törvényszékiekben helyettese az *al-bán*⁴⁾ szerepelt, gyakorolta a főbb bíraskodást, mely alól csak kevesen, talán csak a főpapok,⁵⁾ voltak kivéve; innét vezette a közigazgatást és hajtatta be a királyi jövedelmeket, melyek itt

¹⁾ U. o. 46—47. l.

²⁾ 1222. 30.

³⁾ Ilyen volt 1181-ben Mór gróf, kiról a zárai Sz. Krysógom kolostor archivuma mondja: „Sententia D. Mauri Dei et regia gratia Comititis et totius maritimae provinciae studiosi exercitatoris“.

⁴⁾ Fejérenél III. 1. 321. l. a zágrábi egyháznak 1221-ben adott oklevélben.

⁵⁾ Példáját annak, hogy világi is felmentetett a bán hatósága alól és felette csak a király bíraskodhatott, lásd a Wodichai grófoknak adott 1218. kiváltságlevélben, Fejérenél III. 1. 245—49. l.

különösen a tengerparti városok vámjövodelmeinek bizonyos hányadából,¹⁾ egyébként pedig jobbára nyestbörökből (marturinae) vagyis e név alatt fizetett pénzádóból és a Magyarországon is szokásos egyéb forrásokból folytak; és innét adta ki parancsait a horvát-dalmát haderő felkelésére, mely a bán zászlaja alatt csatlakozott a királyéhoz. Maga a báni hivatal a birságokból, bizonyos terménybeli és pénzbeli fizetésekéből s a vásáradóból húzta jövodelmeit; és a bánra, valamint tiszteire nézve a szállásadás és élelmezés követelésének joga szintén divott.²⁾

A mi végtére a többi országokat, melyeknek címével királyaink e korszakban éltek, u. m. *Szerbiát, Rámát, Bulgariát, Gallicziát* illeti, azoknak szervezete a magyar jogtörténelmet nem érdekli, miután viszonyuk az anyaországhoz a magyar királyság fenhatóságának általános elismerésén túl nem terjeszkedett.

¹⁾ Lásd Spalato kiváltságlevelét Fejéرنél II. 118. l.

²⁾ Fejéرنél III. 1. 223., és u. o. 273. l., hol a templomosok némely horvát alattvalói e kötelezettség alól felmentetnek.

[illegible]

1. *Staphylinidae* (beetles) - 12 specimens
 2. *Curculionidae* (weevils) - 8 specimens
 3. *Chrysomelidae* (leaf beetles) - 15 specimens
 4. *Scarabaeidae* (beetles) - 10 specimens
 5. *Orthoptera* (grasshoppers) - 5 specimens
 6. *Dermaptera* (scolopanders) - 3 specimens
 7. *Blattellidae* (cockroaches) - 4 specimens
 8. *Formicidae* (ants) - 6 specimens
 9. *Isopoda* (millipedes) - 2 specimens
 10. *Coleoptera* (beetles) - 18 specimens
 11. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 10 specimens
 12. *Diptera* (flies) - 12 specimens
 13. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 8 specimens
 14. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 5 specimens
 15. *Phaneroptera* (mantids) - 3 specimens
 16. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 4 specimens
 17. *Dermaptera* (scolopanders) - 2 specimens
 18. *Blattellidae* (cockroaches) - 3 specimens
 19. *Formicidae* (ants) - 5 specimens
 20. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 21. *Coleoptera* (beetles) - 15 specimens
 22. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 8 specimens
 23. *Diptera* (flies) - 10 specimens
 24. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 6 specimens
 25. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 4 specimens
 26. *Phaneroptera* (mantids) - 2 specimens
 27. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 3 specimens
 28. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 29. *Blattellidae* (cockroaches) - 2 specimens
 30. *Formicidae* (ants) - 4 specimens
 31. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 32. *Coleoptera* (beetles) - 12 specimens
 33. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 6 specimens
 34. *Diptera* (flies) - 8 specimens
 35. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 5 specimens
 36. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 3 specimens
 37. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 38. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 2 specimens
 39. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 40. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 41. *Formicidae* (ants) - 3 specimens
 42. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 43. *Coleoptera* (beetles) - 10 specimens
 44. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 5 specimens
 45. *Diptera* (flies) - 6 specimens
 46. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 4 specimens
 47. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 2 specimens
 48. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 49. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 1 specimen
 50. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 51. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 52. *Formicidae* (ants) - 2 specimens
 53. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 54. *Coleoptera* (beetles) - 8 specimens
 55. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 4 specimens
 56. *Diptera* (flies) - 5 specimens
 57. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 3 specimens
 58. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 1 specimen
 59. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 60. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 1 specimen
 61. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 62. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 63. *Formicidae* (ants) - 1 specimen
 64. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 65. *Coleoptera* (beetles) - 6 specimens
 66. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 3 specimens
 67. *Diptera* (flies) - 4 specimens
 68. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 2 specimens
 69. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 1 specimen
 70. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 71. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 1 specimen
 72. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 73. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 74. *Formicidae* (ants) - 1 specimen
 75. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 76. *Coleoptera* (beetles) - 4 specimens
 77. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 2 specimens
 78. *Diptera* (flies) - 3 specimens
 79. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 1 specimen
 80. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 1 specimen
 81. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 82. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 1 specimen
 83. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 84. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 85. *Formicidae* (ants) - 1 specimen
 86. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 87. *Coleoptera* (beetles) - 2 specimens
 88. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 1 specimen
 89. *Diptera* (flies) - 2 specimens
 90. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 1 specimen
 91. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 1 specimen
 92. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 93. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 1 specimen
 94. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 95. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 96. *Formicidae* (ants) - 1 specimen
 97. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 98. *Coleoptera* (beetles) - 1 specimen
 99. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 1 specimen
 100. *Diptera* (flies) - 1 specimen
 101. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 1 specimen
 102. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 1 specimen
 103. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 104. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 1 specimen
 105. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 106. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 107. *Formicidae* (ants) - 1 specimen
 108. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 109. *Coleoptera* (beetles) - 1 specimen
 110. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 1 specimen
 111. *Diptera* (flies) - 1 specimen
 112. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 1 specimen
 113. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 1 specimen
 114. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 115. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 1 specimen
 116. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 117. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 118. *Formicidae* (ants) - 1 specimen
 119. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 120. *Coleoptera* (beetles) - 1 specimen
 121. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 1 specimen
 122. *Diptera* (flies) - 1 specimen
 123. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 1 specimen
 124. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 1 specimen
 125. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 126. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 1 specimen
 127. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 128. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 129. *Formicidae* (ants) - 1 specimen
 130. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 131. *Coleoptera* (beetles) - 1 specimen
 132. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 1 specimen
 133. *Diptera* (flies) - 1 specimen
 134. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 1 specimen
 135. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 1 specimen
 136. *Phaneroptera* (mantids) - 1 specimen
 137. *Orthoptera* (grasshoppers and crickets) - 1 specimen
 138. *Dermaptera* (scolopanders) - 1 specimen
 139. *Blattellidae* (cockroaches) - 1 specimen
 140. *Formicidae* (ants) - 1 specimen
 141. *Isopoda* (millipedes) - 1 specimen
 142. *Coleoptera* (beetles) - 1 specimen
 143. *Lepidoptera* (butterflies and moths) - 1 specimen
 144. *Diptera* (flies) - 1 specimen
 145. *Hymenoptera* (wasps and bees) - 1 specimen
 146. *Neuroptera* (dobsonflies, lacewings, and megaloptera) - 1 specimen
 147. *Phaneropt*

1. The first of these is the fact that the
2. second of these is the fact that the
3. third of these is the fact that the
4. fourth of these is the fact that the
5. fifth of these is the fact that the

A close-up photograph of a light-colored, textured surface, possibly a wall or ceiling, showing numerous small, dark brown spots and stains, likely due to mold or water damage. The spots are scattered across the surface, with some appearing as small clusters and others as individual dots. The overall texture is slightly grainy and uneven.